

STADSMAGAZINE

A

P

E

L

D

O

O

R

N

Thema Cultuurhistorisch beleid

Colofon

Stadsmagazine Apeldoorn
nummer 1 - jaargang 1
maart 2006

Uitgave/Productie

Uitgeverij Educom BV
R.P.H. Diederiks, uitgever
Postbus 25296, 3001 HG Rotterdam
Mathenesserlaan 347
3023 GB Rotterdam
Telefoon 010 - 425 65 44
Telefax 010 - 425 72 25
E-mail info@uitgeverijeducom.nl
Website www.uitgeverijeducom.nl

Redactie beleidsnota Gemeente Apeldoorn

Jos van der Burg
Rinus van Warven
Roelien Gorter
Rita Hulsman
Harry Hol
Mark Loderichs

Fotografie:

Jan van Ijken
Fleur Kooiman
Archieven (bij foto's aangegeven)

Coverfoto:

Luchtfoto Apeldoorn
foto: Air Holland

© Copyrights december 2005/maart 2006
Gemeente Apeldoorn (v.w.b. nota I-Cultuur)
Uitgeverij Educom BV (v.w.b. magazine)

www.apeldoorn.nl/cultuurhistorie

Inhoud

Het stadsmagazine Apeldoorn leidt de lezer langs vele cultuurhistorische kwaliteiten die Apeldoorn te bieden heeft. Middenin bevindt zich de gemeentelijke beleidsnota I-cultuur, waarin de ambities voor de komende jaren staan verwoordt.

De letter i staat daarbij centraal: cultuurhistorie wil inspireren, bewoners en bezoekers informeren, investeren in kwaliteit en de belangrijkste archeologische en monumentale waarden instandhouden. In het magazine zelf komen veel partijen aan het woord waarmee de gemeente de komende jaren intensief samenwerkt om cultuurhistorie in Apeldoorn verder op de kaart te zetten.

Marja van der Tas 4
Het cultuurhistorische verleden als inspiratiebron

Bouwfonds 7
De cultuurhistorische reflex van Bouwfonds MAB Ontwikkeling

AMER Adviseurs 10
Het cultuurhistorische verleden als inspiratiebron

Culturele historische verenigingen 14
De waakhonden van het Apeldoornse verleden

CODA 17
Het cultuurhistorische verleden als inspiratiebron

Geldersch Landschap 20
De cultuurhistorische reflex van Bouwfonds MAB Ontwikkeling

Groot Roessink 39
Het cultuurhistorische verleden als inspiratiebron

VVV 42
Rudi ter Heide wil het onzichtbare maken

BOEi 44
Geen herbestemming zonder gebruiker

Staatsbosheer 46
Hoog Buurlo wordt weer zoals het vroeger was

Guertsen 48
Behoud en verandering zijn geen vijanden

TAK Architecten 51
Cultuur moet je niet wegschrapen

ADC Heritage 54
ADC Heritage maakt onbekend verleden zichtbaar

ACCRES 58
ACCRES vindt dat Apeldoorn genoeg te bieden heeft

Beter Wonen 60
Dick de Man op zoek naar kwaliteit van de woonomgeving

I-Cultuur 23
De beleidsnota 'I-Cultuur' verschijnt los en als bijlage in het Stadsmagazine Apeldoorn

Marja van der Tas

Het cultuurhistorische verleden als inspiratiebron

Door Jos van der Burg

Marja van der Tas is acht jaar wethouder. In die periode is het cultuurhistorische beleid grondig veranderd. Een gesprek over het belang van cultuurhistorie in de stedelijke ontwikkeling. "Kijk naar het verleden, maar kijk ook vanuit het verleden naar de toekomst. Wat willen we met het verleden? Daar draait het om."

"Ik kijk liever vooruit dan achteruit, maar soms moet je even stil staan bij wat bereikt is", zegt Van der Tas als ondergetekende informeert wat er sinds de vorige monumentennota in 1992 op cultuurhistorisch terrein in Apeldoorn is veranderd. De aanleiding voor het gesprek is de nieuwe nota I-Cultuur, waarbij de letter i staat voor het nieuwe imago van cultuurhistorie. De nieuwe nota maakt duidelijk dat het verleden nooit afgesloten is, maar altijd doorwerkt in het heden. Cultuurhistorie lijkt steeds belangrijker te worden in de stedelijke ontwikkeling. Sinds 1992 is er veel veranderd, zegt Van der Tas. Toen ze acht jaar geleden als wethouder begon, was het cultuurhistorische beleid objectgericht. Ze legt uit hoe de praktijk was. "Historische objecten werden beschreven en vervolgens adviseerde de monumentencommissie aan burgemeester en wethouders welke objecten beschermingswaardig waren. Het advies werd altijd overgenomen, waarna de eigenaar van het object in aanmerking kwam voor monumentensubsidie en fiscale faciliteiten." De eerste stap naar een dynamischer omgang met het verleden was de overheveling van cultuurhistorische zaken van cultuur naar bouwtoezicht, zegt Van der Tas. "Bij bouwwerkzaamheden werd erop toegezien dat cultuurhistorisch waardevolle zaken werden gerespecteerd. Het nadeel was dat het cultuurhistorische aspect aan

het einde zat. Vaak kon alleen nog aan de handrem worden getrokken. Op het laatste nippertje moest bijvoorbeeld een gevel worden gered. Dat is lastig als een bouwproces al op gang is." De bezwaren leidden ertoe dat Van der Tas een volgende stap zette en het cultuurhistorische aspect integreerde in de stedenbouwkundige ontwikkeling. Het voordeel is duidelijk. "Cultuurhistorie zit nu niet meer aan het einde, maar aan het begin van stedelijke ontwikkelingsprocessen. Van elk ontwikkelingsgebied wordt een cultuurhistorische analyse gemaakt. Daardoor weten we

meteen wat er aan waardevols is, zodat er bij de ontwikkeling rekening mee kan worden gehouden."

BELANGRIJKE VONDSTEN Van der Tas benadrukt dat het nieuwe beleid er niet meer toe doet. "Dat blijft belangrijk, omdat hij het bewustzijn van de burger versterkt dat bepaalde objecten en plekken in de stad de moeite van het beschermen waard zijn. We realiseren ons het niet dagelijks, maar Apeldoorn bezit ongeveer duizend monumenten. Daaronder zijn

Marja van der Tas Foto: Jan van IJken

archeologische schatten als grafheuvels, de slakkenhopen van de vroegere ijzerindustrie maar ook veldbrandovens, die de bakstenen voor de bouw van paleis Het Loo hebben geleverd. Ze staan voor grote sprongen in de geschiedenis van Apeldoorn en vertellen krachtige verhalen over deze stad en zijn omgeving. Het is leuk en belangrijk om die verhalen te vertellen, want ze wekken de cultuurhistorie tot leven. Archeologen zijn vaak geweldige vertellers." Over archeologen gesproken. Toen Van der Tas wethouder werd, deelde Apeldoorn een archeoloog met Ede, maar nu is er een fulltime archeoloog. Van der Tas ziet de aanstelling als een bijdrage aan de emancipatie van de cultuurhistorie. "De archeoloog heeft al belangrijke vondsten gedaan. Ook heeft hij de tuinen van Het Loo voor het eerst archeologisch goed in kaart gebracht. Een deel was nooit goed onderzocht."

Van der Tas noemt Het Loo 'de parel in onze kroon'. Een andere parel is Radio Kootwijk, maar die moet, anders dan Het Loo, nog opgepoetst worden. De in 1923 opgerichte zender zond radioverkeer uit naar Nederlands Oost-Indië. Later maakte de zender de uitzendingen van Radio Scheveningen mogelijk. Na sluiting van de zender in 1999 brak een moeizame periode aan. KPN kocht het pand en wilde het slopen. Gezamenlijk optreden van de rijksoverheid, de gemeente Apeldoorn en de provincie Gelderland voorkwam deze cultuurhistorische ramp. Van der Tas: "Samen hebben we 8,5 miljoen euro op tafel gelegd voor de rijksmonumenten en lokale monumenten op het terrein plus de 450 hectare natuurterrein erom heen." Radio Kootwijk was gered, maar twee jaar later heeft het nog geen nieuwe bestemming. Van der Tas spreekt van een dilemma. "Het is lastig om de natuurwaarden van het gebied rond Radio Kootwijk en de cultuurhistorische waarde van de zender met elkaar in balans te brengen. Je hebt veel mensen nodig om het complex rendabel te exploiteren, maar de natuur verdraagt zich niet met veel mensen. Dat is de knoop die we moeten oplossen." Inmiddels ligt er een gebiedsvisie en is een missie geformuleerd. Van der Tas weet wat ze wil: "We zoeken een exploitant met internationale uitstraling voor het unieke complex. Ook willen we het hoofdgebouw het liefst een publieke functie geven. Als dat niet lukt, willen we dat het in elk geval voor het publiek toegankelijk is tijdens de Erfgoedweek. We willen niet dat het complex weer achter slagbomen verdwijnt."

CULTUURHISTORISCHE MEERWAARDE

Radio Kootwijk bevat de cultuurhistorische problematiek in een notendop. Hoe spring je om met gebouwen die hun economische functie hebben verloren? Wat te doen met industrieel erfgoed? Van der Tas spreekt van een afwegingsproces. "We redden het niet door alleen maar te roepen dat we zaken willen behouden. We moeten cultuurhistorie niet statisch benaderen, maar gebruiken als inspiratiebron. Als we willen behouden, moeten we durven ontwikkelen. Liefst in een zo vroeg mogelijk stadium, want dan is vaak nog veel mogelijk. Hoe later je komt, hoe moeilijker het wordt." De toekomst van Radio Kootwijk is nog ongewis, maar andere cultuurhistorische

"Ik kijk liever vooruit dan achteruit, maar soms moet je even stil staan bij wat bereikt is"

Apeldoornse projecten zijn wel afgerond. Van der Tas noemt de herontwikkeling van de Van Haeften Kazerne. "In het hoofdcomplex is sociale woningbouw gerealiseerd. Natuurlijk kon dat alleen met een partner, die de cultuurhistorische waarde van de kazerne zag. Wij kunnen van alles willen, maar hebben anderen nodig om het uit te voeren. Gelukkig zag de woningcorporatie het als een uitdaging." Het kazernecomplex is omgebouwd tot vijftig woningen, die op grond staan waar de geschiedenis letterlijk voor het opscheppen ligt. Van der Tas: "Onze archeoloog heeft de resten van een Middeleeuwse boerderij opgegraven. De paalresten staan nu in de openbare ruimte op het terrein. Dat geldt ook voor een Krenghuisje. De meningen zijn verdeeld over de functie ervan. Volgens sommigen werden kadavers van paarden erin opgebaard, maar volgens anderen was het een kruithuisje. Het wordt nu gebruikt als kunsthuisje. Er hebben al prachtige kunstprojecten in plaats gevonden." Enthousiast: "Wonen op het terrein van de Van Haeften Kazerne geeft een enorme meerwaarde. Mensen wonen niet in een vinex-locatie, maar op een plaats met historische betekenis."

WASSERIJEN Van cultuurhistorisch belang is ook de ontwikkeling van de Kanaaloevers. In het begin van de vorige eeuw ontwikkelden zich op beide oevers

een bloeiende industrie, maar het gebied verpauperde toen vanaf de jaren tachtig bedrijven wegtrokken. In de jaren negentig kwam een herontwikkelingsplan, dat nu wordt uitgevoerd. Van der Tas spreekt over een 'boeiende transitie', die de nodige tijd eist. "De oevers in het centrum zijn redelijk in ontwikkeling. Je moet je realiseren dat van het zestig kilometer lange kanaal er twaalf door onze stad lopen. Dat is nogal wat." Naast grootschalige ontwikkelingsprocessen zijn er ook kleinschalige cultuurhistorische projecten. Van der Tas noemt Herleef de Beek, waarin oude beken en sprenge weer 'tot leven' worden gewekt. "Daarmee komt een stuk geschiedenis naar boven. Het water heeft een grote rol

gespeeld in de ontwikkeling van de stad. Nadat de ijzerindustrie verdween, droegen papierfabrieken en wasserijen sterk bij aan een nieuwe bloeiperiode." Het is Van der Tas opgevallen dat overal de historische belangstelling groeit, wat leidt tot voorzichtiger omspringen met het verleden. "In de naoorlogse periode is veel gesloopt. Lange tijd draaide het in de bouwproductie om aantallen. Met beperkte middelen moest zoveel mogelijk worden gerealiseerd. In Apeldoorn was dat niet anders. De stad wilde groeien en veel rijksdiensten, waaronder de belastingdienst, vestigden zich hier. Het bezorgde Apeldoorn de bijnaam 'de tweede schrijftafel van Nederland'. Het moest allemaal groter, wat ten koste ging van een zorgvuldige omgang met het verleden."

FANTASTISCH In de huidige tijd waait een andere wind. Het verleden leeft bij velen, waardoor bestuurders stevig op de vingers worden gekeken. In Apeldoorn gebeurt dat door meerdere historische verenigingen, die samenwerken in het Erfgoedplatform. Van der Tas is er blij mee. "Uit zorg voor de cultuurhistorie volgen ze niet alleen de overheid kritisch, maar organiseren ze ook een cultuurhistorisch draagvlak in de samenleving. Ik vind het fantastisch dat vrijwilligers vaak dag en nacht voor de cultuurhistorie in de weer zijn. Het zegt veel over het draagvlak dat de Open Monumentendag in Apeldoorn is

uitgegroeid tot een Erfgoedweek." Van der Tas benadrukt nog eens dat de overheid in haar cultuurhistorische beleid afhankelijk is van marktpartijen. Als - om twee partijen te noemen - projectontwikkelaars en woningcorporaties het cultuurhistorisch erfgoed niet koesteren, kan de overheid hard schreeuwen, maar gebeurt er niets. De wethouder is optimistisch en ziet op de markt de cultuurhistorische interesse groeien. Al kan het natuurlijk altijd beter. "Woningcorporaties moeten zich er nog beter van bewust worden dat ze vaak belangwekkende stukjes bouwkunst en stedenbouw in bezit hebben." Als voorbeeld noemt ze de Metaalbuurt. "Deze vooroorlogse wijk heeft het karakter van een tuindorp. Omdat veel huizen in slechte staat verkeren, wilde de woningcorporatie alles slopen. Na veel spanning en commotie blijft een deel van de woningen behouden, zodat het verleden zichtbaar blijft. Ik ben er blij mee, want we moeten niet alles uit het verleden willen weggooien. Ondanks een ongelukkig proces mogen we nu trots zijn op het resultaat."

Over erfenis gesproken: na acht jaar wethouderschap heeft van der Tas inmiddels de politiek verlaten. Hoe ze herinnerd wil worden? "Als iemand die bouwde aan kwaliteit, met gevoel voor het verleden."«

CULTUURHISTORISCHE RESULTATEN 1992-2005

1. Apeldoorn kent bijna 1000 monumenten en beeldbepalende panden.
2. Er zijn 4 gemeentelijk beschermde stads- of dorpsgezichten en één rijksbeschermd gezicht.
3. Door restauratie en onderhoud te subsidiëren vekeert het Apeldoornse bestand aan monumenten in een redelijke staat.
4. Er is een gemeentelijk archeoloog aangesteld met een eigen opgravingsbevoegdheid.
5. De cultuurhistorische verenigingen spelen een belangrijke rol in Apeldoorn en werken samen in het Erfgoedplatform.
6. De succesvolle Open Monumentendag is omgebouwd tot een succesvolle Erfgoedweek.
7. Cultuurhistorie krijgt steeds meer een plaats voorin het ontwikkelproces van ruimtelijke plannen.

UIT UW BUDGET VALT MEER TE HALEN...

- Uitgeverij
- Visuele Communicatie
- Marketing Communicatie
- Webdesign
- Drukwerk
- Investerings
- Media Exploitatie
- Beurzen en Evenementen

Naast het uitgeven van de diverse eigen periodieken en het drukwerk welk dit met zich meebrengt, verzorgt Uitgeverij Educom BV ook voor derden het drukwerk en de drukwerkbegeleiding. Wij maken daarbij gebruik van onze jarenlange expertise. Ook kunnen wij u van dienst zijn met advisering, opmaak en vormgeving. Veelal blijkt Uitgeverij Educom BV met verrassende kostenbesparingen uit de bus te komen. Neem daarom eens de proef op de som en vraag een geheel vrijblijvende offerte bij ons aan. Wellicht komt ook u tot de ontdekking dat er meer uit uw budget te halen valt!

U kunt uw offerte ook aanvragen via www.uitgeverijeducom.nl

MATHENESSERLAAN 347 • 3023 GB ROTTERDAM
T 010 - 425 65 44 • F 010 - 425 72 25
E info@uitgeverijeducom.nl • I www.uitgeverijeducom.nl

Projectontwikkelaars en cultuurhistorie

De cultuurhistorische reflex van Bouwfonds MAB Ontwikkeling

Vogelvluchtimpresie NUON locatie. De architectuur en stedenbouw zijn aangepast aan de oude trafostations.

Door Jos van der Burg

Het is wel eens anders geweest, maar Nederlanders hechten in hun woonomgeving veel belang aan het cultuurhistorisch erfgoed. Wat doen projectontwikkelaars met deze kennis? Een gesprek met ontwikkelingsmanager Edward Zevenbergen, die bij Bouwfonds MAB Ontwikkeling betrokken is bij de ontwikkeling van het Nuon-terrein. "Zorgvuldig met cultuurhistorische waarden omgaan is bij ons een automatisme."

In het verleden werd het vaak vergeten, maar mensen ontleen hun identiteit voor een belangrijk deel aan hun woonomgeving. We voelen ons het prettigst in een omgeving, waarin iets van het verleden doorklinkt. In een nieuwbouwwijk zonder historische sporen voelen de meeste mensen zich een beetje onheimisch. Dat is niet altijd zo geweest, want de beleving van de woonomgeving is tijdgebonden. In de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw associeerden veel mensen nieuwbouw met fris en modern. Dat cultuurhistorisch erfgoed gesloopt werd om plaats te maken voor nieuwbouw, vond men uitstekend en vanzelfsprekend. De toekomst was aan zet, het

verleden moesten we achter ons laten. In die tijd is heel veel cultuurhistorisch erfgoed vernietigd. Dorpspleintjes, oude panden en unieke straataanzichten verdwenen geruisloos in de moderniseringsgolf. We kunnen er over doorjammeren, maar dat is zinloos. Het is verstandiger om ervan te leren, zodat we zorgvuldiger met ons cultuurhistorisch erfgoed omspringen. Er zijn signalen dat dat inderdaad het geval is. De cultuurhistorie is in de ruimtelijke ontwikkeling geen stiefkindje meer, maar staat midden in de belangstelling. Een impuls leverde in 1999 de rijksoverheid met de Nota Belvedere. Het welluidende woord Belvedere betekent 'mooi uitzicht'. Geen

toevallige benaming, want de nota biedt uitzicht op iets moois. Hij wil cultuurhistorie en ruimtelijke ordening sterker aan elkaar koppelen, met als doel een fraaiere omgeving. Over de manier waarop dat moet, nam de nota “behoud door ontwikkeling” als uitgangspunt. Het houdt in dat cultuurhistorie niet statisch moet worden opgevat, maar als een dynamisch proces. Het gaat niet om afschermen, maar om bescherming door het vinden van nieuwe gebruiksfuncties. Als voorbeeld wijst de nota naar de functies van Amsterdamse grachtenpanden in de loop der eeuwen: van pakhuis tot herenhuis, van woonkazerne tot kantoor.

GLAS-IN-LOOD PLAFOND De Nota Belvedere is inspirerend leesvoer, maar het gaat natuurlijk om de uitvoering in de praktijk. Die hangt af van vele betrokkenen, met als belangrijkste lokale overheden, stedenbouwers en projectontwikkelaars. Als zij het laten afweten, komt er niets van terecht. In Apeldoorn hoeven we wat het gemeentebestuur betreft daarvoor niet

te vrezen. Uit de Nota I-Cultuur (zie ook elders in dit blad) blijkt dat het met het cultuurhistorisch bewustzijn van de gemeente wel goed zit. Ze houdt niet alleen de vinger aan de pols, maar treedt ook initiërend op. Hoe is het gesteld met het cultuurhistorisch besef bij projectontwikkelaars? De vraag is te generaliserend, want de ene ontwikkelaar is de andere

“We zijn de laatste die cultuurhistorisch waardevolle plekken om zeep willen helpen. We lopen niet weg voor onze verantwoordelijkheid.”

niet, zegt Edward Zevenbergen, die als ontwikkelingsmanager bij Bouwfonds MAB Ontwikkeling bij projecten geregeld te maken heeft met cultuurhistorische aspecten. Het recentste voorbeeld is het door Bouwfonds MAB Ontwikkeling enige tijd geleden aangekochte Nuon-terrein. Aanvankelijk was het de bedoeling om de twee voormalige electriciteitsgebou-

wen - een 10 KV en een 50 KV station - op het terrein te slopen, waarna er ruimte zou zijn voor ongeveer zeventig woningen. Zevenbergen: “Ze leken ongeschikt om te behouden, maar bij nadere inspectie bleken het cultuurhistorisch waardevolle gebouwen. Het 50 KV station heeft een schitterend glas-in-lood plafond en fraaie tegelwanden.” BOEi

(Nationale Maatschappij tot Behoud, Ontwikkeling en Exploitatie van Industrieel Erfgoed) werd ingeschakeld om de mogelijkheid van herbestemming te onderzoeken. Zevenbergen: “Samen hebben we een aantal studies laten verrichten. Het 10 KV gebouw leverde de minste problemen op, want dat is vrij makkelijk om te bouwen tot een woonhuis met

werkruimte. Bij het 50 KV station dachten we ondermeer aan een museumfunctie. We zijn daarvoor in gesprek geweest met het Tegelmuseum in Otterloo.” Bouwfonds MAB Ontwikkeling verkocht de twee stations aan BOEi, omdat deze gespecialiseerd is in het herbestemmen van industrieel erfgoed. Zevenbergen: “Het 10 KV gebouw heeft het inmiddels verkocht aan een particulier. Bij het 50 KV station ligt het ingewikkelder. Alleen al het in goede staat brengen van het gebouw is begroot op een miljoen euro. Dan hebben we het dus nog niet over het geschikt maken voor andere functies.”

ROMEINSE WEG Bij het vinden van een herbestemming werkt BOEi samen met Bouwfonds MAB Ontwikkeling. Industrieel erfgoed is mooi, maar je moet er als projectontwikkelaar niet teveel van hebben, zegt Zevenbergen lachend. “Het zijn ingewikkelde projecten, die veel aandacht vragen. Maar ook al is het lastig, wij zijn bij Bouwfonds MAB Ontwikkeling doordrongen van de betekenis van het culturele erfgoed voor de kwaliteit van de leefomgeving. Dat zit bij ons ingebakken.

Luchtfoto NUON locatie.

We zijn de laatste die cultuurhistorisch waardevolle plekken om zeep willen helpen. We lopen niet weg voor onze verantwoordelijkheid.” De twee Nuon-stations bewijzen het, maar Zevenbergen noemt nog een voorbeeld. “In Leidsche Rijn ontdekten archeologen in 1997 in ons ontwikkelingsgebied een Romeinse weg. Dat had consequenties, want er mocht niet op de weg gebouwd worden. De bebouwing moest op afstand blijven. Ook mocht er tijdens het bouwproces geen druk op de weg komen, wat grote gevolgen had voor de bouwlogistiek. Kortom, planconomisch ging de vondst ten koste van de rentabiliteit, maar het heeft een bijzondere plek opgeleverd. Daarvoor doen we het.” Om de Romeinse weg in de wijk zichtbaar te maken, werd 250 euro per woning vrijgemaakt. Het behoud van de Romeinse weg is niet alleen cultuurhistorisch van belang, vindt Zevenbergen. “Het versterkt ook de identiteit van de wijk. Het maakt verschil of je in een wijk woont waar een Romeinse weg doorheen loopt, of in een gewone nieuwbouwwijk.” Volgens Zevenbergen wordt dat nog te weinig ingezien. “Er wordt veel over cultuurhistorie in relatie tot ruimtelijke ordening

geschreven, maar de praktijk wordt er nog onvoldoende door beïnvloed. Men is zich wel bewust van het belang, maar gedraagt zich er nog niet naar.”

VLASSPINNERIJ Dat in het verleden veel waardevol cultureel erfgoed is gesloopt in Nederland, leidt nu bij sommige instellingen tot een uitsluitend

defensieve houding, die zich laat samenvatten in het woord ‘afblijven’. Ze hanteren een statische cultuurhistorische opvatting en zetten de klok het liefst stil. Deze houding druist in tegen de geest van de Nota Belvedere, die pleit voor ‘behoud door ontwikkeling’. Zevenbergen: “Ons culturele erfgoed moet niet met hekken worden bewaakt,

maar een levendige rol vervullen in de samenleving. Herbestemming van industrieel erfgoed is een van de manieren om het verleden levend te houden. Ik ben ervoor, als het maar in de lijn van het verleden ligt. Herbestemming is trouwens de enige financieel haalbare manier. Alleen daardoor genereer je geld om panden te behouden.” Nu

“Het versterkt ook de identiteit van de wijk. Het maakt verschil of je in een wijk woont waar een Romeinse weg doorheen loopt, of in een gewone nieuwbouwwijk.”

de electriciteitsstations van Nuon zijn gereed, heeft Zevenbergen een nieuwe uitdaging ontdekt. “In het Deelerwoud in Hoenderloo ligt een 460 hectare tellend landgoed. Het omvat bos, maar er staan ook boerderijen en stallen op. Er staat zelfs een oude vlaspinnerij, die nog gebruikt wordt. Het is fantastisch. Ik heb nog nooit zoiets gezien. Met de

Bij een plan in Dichterswijk in Utrecht is het voormalige hoofdgebouw van een veiling opgenomen in de stedenbouwkundige opzet.

eigenaar zoeken we een manier om het landgoed in stand te houden. Als er niets gebeurt, vervalt het, maar tot hoever mag je ingrijpen?” Zevenbergen ziet een gevaarlijk dilemma. “De slechtste oplossing is het op zijn beloop laten. Cultuurhistorisch besef komt meestal als waardevolle zaken zijn verdwenen. Dan is het te laat. «

Cultuurhistorie geeft identiteit

Het belang van de cultuurhistorische analyse in ruimtelijke plannen

Tom de Wit (stedenbouwkundige), AmerAdviseurs
Saskia Engbers (planoloog), AmerAdviseurs

De gebouwde omgeving en het landschap zijn de basiselementen waarin de wereld om ons heen zichtbaar wordt. En andersom, zijn dit de elementen waarin wij als gebruikers en bewoners onszelf zichtbaar maken voor de wereld.

De gebouwde omgeving hebben we helemaal zelf gemaakt. Het bouwen is van nature een praktische daad die nuttige ruimte moet opleveren. Daarnaast is bouwen evenveel een culturele daad, die veel van onze leefwijze en opvattingen zichtbaar maakt, een daad die leidt tot iets dat aangenaam, indrukwekkend of ook schokkend kan zijn.

Het landschap hebben we ook overwegend zelf gemaakt. Vrijwel alle landschap in Nederland is cultuurlandschap. In het maken van het landschap zijn we echter niet vrij. Het is verbonden met bodem en klimaat en daarom van plaats tot plaats verschillend. In een landschap van wilgen en populieren groeien geen naaldbomen. In ons koele klimaat vindt men geen plantages.

De bodem is bij dit alles de onveranderlijke onderlegger. De bodem en het klimaat bepalen in hoge mate de bandbreedte waarbinnen wij onze omgeving kunnen vormgeven.

Fascinerend is dat het samenstel van bodem, landschap en gebouwen, verspreid over de wereld, zo veel geheel verschillende omgevingen kunnen opleveren. Omgevingen die iets zeggen over de mensen die er wonen. Over hoe ze de bodem en het klimaat benutten, over de omstandigheden waarin ze leven.

Moeten ze zich verdedigen? Tegen water (dijken, sluisen), tegen vijanden (stadsmuren), of tegen hitte of kou? Of leven ze juist in gebieden waarin ze nauwelijks bedreigingen kennen, in structuren die voor iedereen toegankelijk zijn.

Onze fysieke omgeving maakt onze cultuur zichtbaar, van het heden en het verleden. Cultuurhistorie geeft ons een identiteit.

CULTUURHISTORIE IN APeldoORN

Van groot belang is het daarom een goede analyse te maken van die cultuurhistorie. Niet om daarmee de grenzen voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen vast te leggen, maar om vanuit de cultuurhistorie richtlijnen aangereikt te krijgen die we kunnen gebruiken bij ruimtelijke veranderingen en die onze cultuurhistorie, onze identiteit kunnen bevestigen. Ruimtelijke ingrepen kunnen enerzijds diep geworteld zijn in onze cultuur en bouwtraditie en aan de andere kant, creatief en fascinerend nieuw zijn.

Met de nota Belvedere uit 1999 wordt door het Rijk gewezen op het grote belang van de cultuurhistorie in onze leefomgeving en het respect voor cultuurhistorische waarden bij ruimtelijke veranderingen. De provincie Gelderland volgde met de nota Belvoir en de gemeente Apeldoorn met het

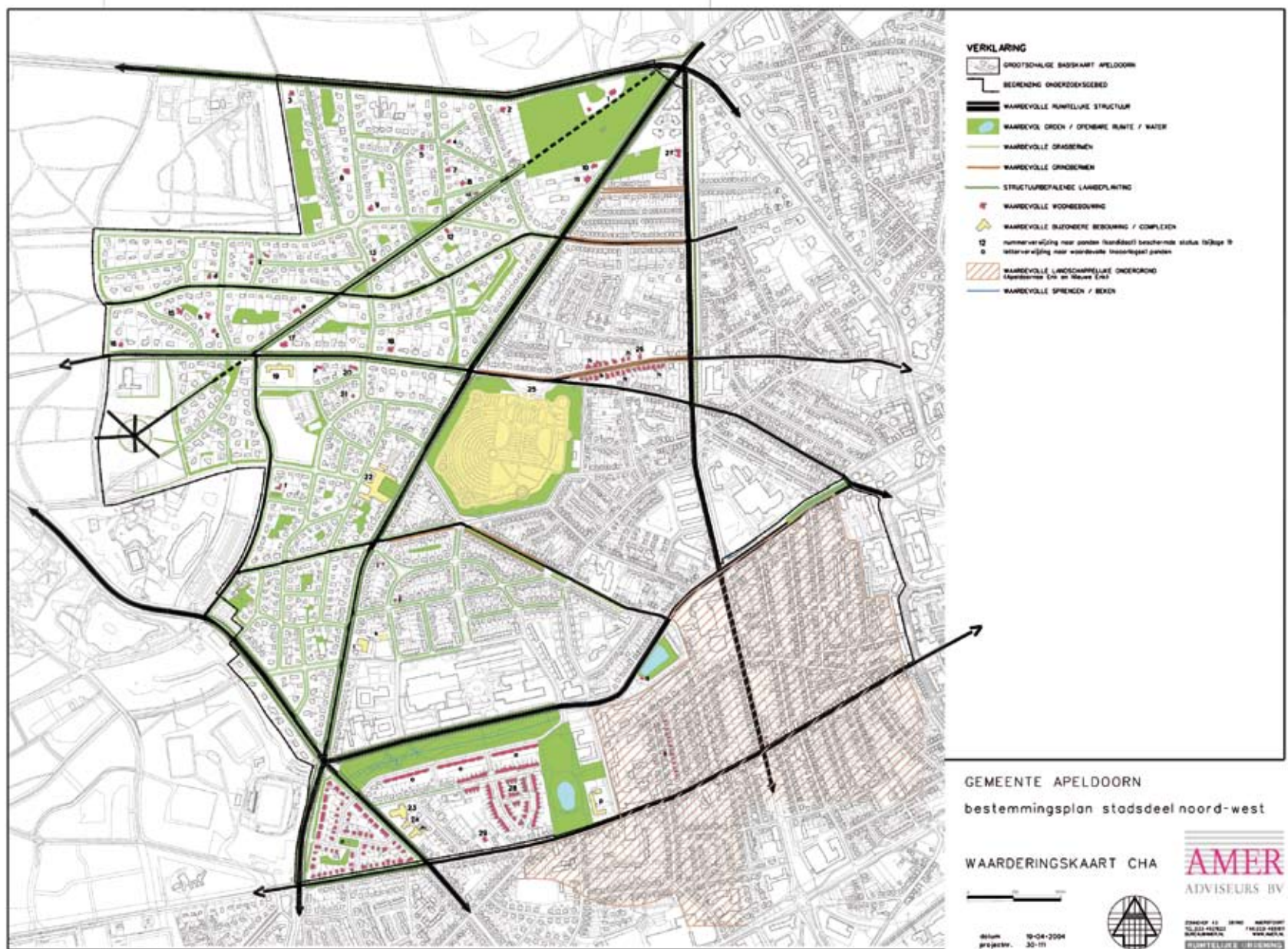
project Bellevue, als uitwerking van het rijksbeleid. Voor verschillende gebieden van de gemeente zijn sindsdien Cultuurhistorische Analyses (CHA's) opgesteld als basis voor ruimtelijke plannen.

De Cultuurhistorische Analyse (CHA) heeft als doel om de cultuurhistorie van een deelgebied zichtbaar te maken, om deze zo nodig te beschermen en als inspiratiebron te laten dienen bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen.

AmerAdviseurs, bureau voor ruimtelijke ordening in Amersfoort en STOA, bureau voor cultuurhistorie in Ede, hebben al dan niet in onderlinge samenwerking voor Apeldoorn verscheidene Cultuurhistorische Analyses (CHA's) opgesteld. Daarbij is geprobeerd om van de CHA een algemeen document te maken, een soort algemene onderlegger die voor verschillende ruimtelijke plannen kan worden gebruikt. Zo werd

Exploitatieplan voor Berg en Bosch, K.C. van Nes, 1919. Bron: CODA, Apeldoorn.

Waarderingskaart cultuurhistorische analyse, bron: CHA Apeldoorn Noordwest.

bij het opstellen van de gebiedscriteria in de welstandsnota, oftewel de criteria van de vormgeving van gebouwen in een bepaald gebied, de CHA als onderlegger gebruikt. Ook voor het opstellen van bestemmingsplannen voor bestaand stedelijk gebied wordt de CHA als een belangrijk uitgangspunt genomen.

De gemeente Apeldoorn is sinds 2001 bezig met het actualiseren van een groot aantal bestemmingsplannen voor het stedelijk gebied. AmerAdviseurs heeft in dat kader, in opdracht van de gemeente, voor 40% van het stedelijk gebied inmiddels actuele bestemmingsplannen opgesteld. Het aspect cultuurhistorie speelt daarin steeds een belangrijke rol.

In de volgende kaders worden een paar voorbeelden besproken.

Berg en Bos

De wijk Berg en Bos is een van de fraaiste wijken van Apeldoorn. De wijk is ontstaan door geleidelijk woningen te bouwen in een bosrijke omgeving. Het bos was er dus eerst en daarna kwamen de woningen. Het bos is daarbij behoorlijk gespaard gebleven. Er is duidelijk sprake van een wijk in het groen of wonen in het bos. Ook in de straatprofielen is dat zichtbaar. Veel straten hebben grasbermen waarin de bomen een min of meer willekeurige plaats hebben. Geen strakke patronen van lanen of bomenrijen ter ondersteuning van het stedenbouwkundig

ontwerp, maar een verloop van straten en bermen die schijnbaar willekeurig in de omgeving liggen en die bevestigen dat het hier om een bos gaat waarin vrijstaande huizen en ruime groene tuinen doen de rest. De architectuur volgt dit patroon. Een informele variatie aan woningen in kleur, materiaal, hoofdmasa, kapvorm en uitstraling. Niet een projectmatige aaneenschakeling van woningen met eenzelfde architectuur bepalen de sfeer, maar juist de ongelijkheid van woningen in een mozaïek van bebouwd en onbebouwd, van rode en groene ruimte. In de cultuurhistorische analyse voor Berg en Bos hebben we allereerst de

oorspronkelijke stedenbouwkundige plannen op tafel gelegd. In 1919 presenteerde de Apeldoornse landschapsarchitect Karel van Nes zijn stedenbouwkundige plannen voor het landgoed Berg en Bosch. Van Nes stond een grote tuinstad voor ogen. In deze tuinstad moest het mogelijk zijn om in harmonie met de natuur te wonen: grote kavels met ruime woningen aan meanderende lanen moesten ervoor zorgen dat iedere straat een eigen karakter kreeg, waar men met een maximum aan privacy temidden van de natuur kon wonen. De uitgangspunten voor het gebied in de plannen van Van Nes zijn ook nu nog in Berg en Bos herkenbaar.

Voor het gebied Berg en Bos is de handhaving van het boskarakter van groot belang. Het gaat om de individuele huizen op ruime percelen, waarbij de onderlinge tussenruimte tussen woningen en bijgebouwen als bijzonder belangrijk moet worden aangemerkt. Ook de lanen met grasbermen (geen trottoirs) en de boombeplanting in het openbare gebied en op particuliere erven zijn kenmerken die om bescherming vragen. Het bestemmingsplan richt zich op het behoud van deze kenmerken en op het behoud van het bos als totaal.

In het ontwerp voor het bestemmingsplan Stadsdeel Noord-west zijn daartoe beschermende regelingen opgenomen voor de bomen, de bosstroken en de grasbermen en wordt een verdere verdichting met nieuwe woningen tegengegaan.

De Indische Buurt

Ook de Indische Buurt nabij Paleis Het Loo vormt een voorbeeld van een waardevol historisch stadsbeeld, dat een grote samenhang vertoont tussen de historische ruimtelijke structuren, de karakteristieke historische bebouwing en de groenelementen. Deze buurt is in 2002 aangewezen als gemeentelijk beschermd stadsgezicht. AmerAdviseurs heeft voor dit beschermde stadsgezicht het bestemmingsplan Indische Buurt e.o. opgesteld.

Een bijzonder element in de Indische Buurt vormen de lanen die een onderdeel zijn van het 18e eeuwse assenstelsel dat in relatie met Paleis Het Loo is aangelegd. Dat patroon

was een duidelijke ingreep van de mens in het oorspronkelijke bos rondom het paleis. De lanen moesten de aanwezigheid van het paleis in een groot gebied voelbaar maken. De macht van de paleisbewoner straalde uit over de natuur, die door kunstmatige ingrepen ondergeschikt werd gemaakt aan die macht. Versailles en ook Karlsruhe zijn de grotere voorbeelden.

Ondanks de wat bescheidener afmetingen in Apeldoorn, gaat het ook hier om een bijzonder stuk stad. Een stadsdeel waarin elementen van een oude feodale maatschappij nog herkend kunnen worden. Wat brengt ons ertoe om die elementen in deze tijd te koesteren? De maatschappij is toch heel anders geworden? Het paleis is toch niet langer het centrum van onze samenleving?

Er zijn twee redenen. Als eerste gaat het om het behoud van een fraaie omgeving. Bewust of onbewust hechten wij aan ruimtelijke kwaliteit, ook zonder veel nadruk te leggen op de cultuurhistorische kenmerken van die ruimte. Een laan kan gewoon heel mooi zijn, ook zonder historische waarde.

In de tweede plaats is die historische waarde een extra of een andere reden om het behoud van bijzondere omgevingen na te streven. Een voorbeeld waarvoor beide redenen aan de orde zijn is de Loolaan.

Grasbermen in Berg en Bos.

'Wonen in het bos' in Berg en Bos.

De Loolaan

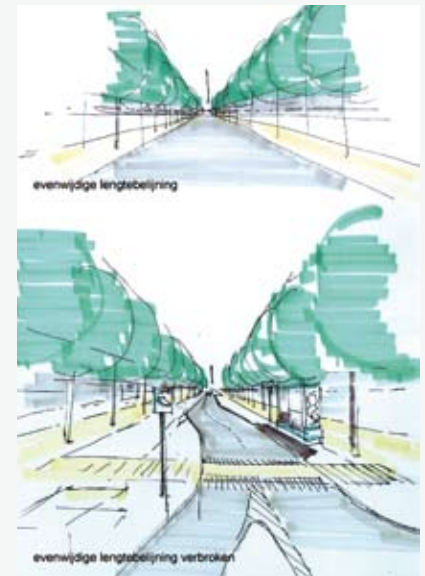
De Loolaan heeft zich als directe verbinding tussen Paleis Het Loo en het dorpscentrum ontwikkeld tot Apeldoorns meest representatieve laan. In de loop van de 19e eeuw vestigden zich langs de laan vele welgestelden in grote villa's en landhuizen. De Loolaan vormt in het lanenstelsel een langgerekte hoofd-as. De visuele markering wordt op het punt van samenkomst van de verschillende assen gevormd door de grote gedenknaald. Deze Naald is in 1901 ter gelegenheid van het huwelijk van Koningin Wilhelmina opgericht. Naast het rechtlijnige verloop valt bij deze assen ook het zeer brede straat-

profiel op, dat met name bij de Loolaan in combinatie met de laanbeplanting, de grindbermen en de historische bebouwing leidt tot een monumentaal straatbeeld.

Bij het opstellen van het bestemmingsplan Indische Buurt heeft dit monumentale karakter, in samenhang met de cultuurhistorische waarde, bijzondere aandacht gekregen. De sterke verkeersfunctie van de Loolaan vroeg daarbij om grote aandacht. Omwille van de verkeersveiligheid waren er voorstanders van het aanbrengen van een middenberm in de Loolaan. De oversteekbaarheid zou daardoor kunnen worden vergroot. In de voorbereiding van het bestemmingsplan heeft dit aspect tot stevige discussies geleid, waarin het verkeersbelang en het ruimtelijke en cultuurhistorische belang tegen

elkaar moesten worden afgewogen. Geen gemakkelijke afweging. Als stedenbouwkundigen stonden wij op het standpunt dat het aanbrengen van een middenberm een proces op gang zou brengen, waarin steeds meer verkeerstekens, borden en andere aanwijzingen op de middenberm geplaatst zouden worden. Ondanks goede bedoelingen is dat bijna niet tegen te houden. Daardoor zou het zicht op de naald voor een belangrijk deel verdwijnen en juist het behoud van dat zicht in samenhang met het rijke laanprofiel was uit ruimtelijk en cultuurhistorisch oogpunt zo waardevol.

Uiteindelijk hebben de discussies tot een recente herinrichting van de Loolaan geleid, waarin het cultuurhistorisch belang én het verkeersbelang in evenwicht werden gebracht. «

Verstoring van lengtebelijning.
bron: bestemmingsplan Indische buurt e.o.

Behoud grindbermen Loolaan na herinrichting.

Behoud van lengtebelijning en zicht op de naald

Cultuurhistorische organisaties

De waakhonden van het Apeldoornse verleden

Door Jos van der Burg

Het Erfgoedplatform Apeldoorn telt ruim tien lokale cultuurhistorische organisaties en is opgericht om onderlinge samenwerking te stimuleren. Het illustreert dat het verleden leeft onder de Apeldoornse bevolking. Een gesprek met Miny van der Zande, voorzitter van de Vereniging Oud Apeldoorn (VOA), en Ralph Kneefel, voorzitter van de Werkgroep Indisch Erfgoed. Beiden staan pal voor de Apeldoornse cultuurhistorische erfenis.

De gemeente kan een gedegen cultuurhistorisch beleid ontwikkelen, maar zonder steun van de bevolking komt er niets van terecht. We weten uit ervaring dat beleid alleen vruchten afwerpt als er een draagvlak voor is. Het Apeldoornse gemeentebestuur kan zich wat de cultuurhistorie betreft rijk rekenen, want er zullen weinig steden zijn waar de bevolking zo actief betrokken is bij het cultuurhistorische erfgoed. Velen zijn er diep van doordrongen dat waardevolle zaken uit het verleden gekoesterd moeten worden. Welke qua omvang met Apeldoorn vergelijkbare stad kan bogen op een cultuurhistorische vereniging met veertienhonderd leden? Voorzitster Miny van der Zande van de Vereniging Oud Apeldoorn (VOA) is er trots op. De manier waarop de geboren en getogen Apeldoornse betrokken is geraakt bij de VOA, is misschien illustratief voor veel Apeldoorners. Van der Zande was altijd al geïnteresseerd in het rijke Apeldoornse verleden, maar tijdens haar werkzame leven ontbrak de tijd om er iets mee te doen. Toen de onlangs overleden er voorzitter Jaap Brink in 1994 de VOA oprichtte, werd ze al snel lid, maar voor een actieve rol in de vereniging had ze

geen tijd. Toen ze een paar jaar geleden meer vrije tijd kreeg, werd Van der Zande bestuurslid van de VOA. Sinds afgelopen voorjaar is ze voorzitter. De leden hebben een goede keuze gemaakt, want Van der Zande blaakt van enthousiasme en daadkracht. Energiek zet ze zich in voor de twee doelen van de vereniging. Wat die doelen zijn? “De VOA wil de band tussen Apeldoorners versterken. Dat lukt goed, want we hebben leden in onder meer Amerika, Canada, Australië en Nieuw-Zeeland. Ook de vele bezoeken aan onze website en de belangstelling voor ons tweemaandelijkse verenigingsblad Oud Apeldoorn Actueel illustreren de grote interesse voor het Apeldoornse verleden. Ons tweede doel is het verzamelen en bewaren van cultuurhistorisch waardevolle zaken. Dat kunnen prenten en foto’s zijn, maar ook aktes en boeken. We bewaren alles in een archief. Ook hebben we een bibliotheek van inmiddels duizend boeken.”

MEEDENKEN EN PARTICIPEREN

De VOA vierde in 2004 het tienjarige bestaan. De Werkgroep Indisch Erfgoed is nog lang niet zover. De Werkgroep werd vorig jaar opgericht door Ralph Kneefel.

Aan de basis lag een verzoek van Ton Bos, de voorzitter van de Stichting Evenementen Apeldoorn (SEA), zegt Kneefel. “Bos werkte in de jaren zestig als docent op een middelbare school in Apeldoorn. Door zijn Indische leerlingen raakte hij geïnteresseerd in de Indische gemeenschap in Apeldoorn. Voor de oorlog was Apeldoorn na Den Haag de tweede Indi-

sche stad in Nederland. Ook na de oorlog vestigden veel Nederlanders en Indische Nederlanders uit Nederlands-Indië zich hier. Bos vroeg mij eind 2003 een tentoonstelling te maken over het Indische erfgoed in Apeldoorn. Dat wilde ik graag doen, maar niet met materiaal uit musea, maar met authentiek materiaal van Indische Nederlanders uit Apeldoorn.”

De werkgroep kreeg de beschikking over prachtig materiaal, zoals bijzondere foto's, documenten en diploma's. Gedurende de tentoonstelling waren er workshops en lezingen van kunstenaars van Indische afkomst. De expositie in het stadhuis werd een groot succes. Hij zou een maand duren, maar werd met een maand verlengd. "De expositie stond juist niet in het teken van Tempo Doeloe", zegt Kneefel. "Het draaide om de dynamiek in de culturele erfenis. Er waren bijvoorbeeld twee kunstenaressen, die onder invloed van de Nederlandse cultuur een nieuwe vorm hadden gevonden voor het wajangspel. Dat vindt de werkgroep interessant, want we zijn niet geïnteresseerd in nostalgie. Het gaat ons om de cultuurontwikkeling - wat is de invloed van de Europese cultuur op de Indische culturele erfenis? - en niet om behoud. De werkgroep zal daarom nooit een Pasar malam organiseren." Ook Van der Zande zoekt het niet in nostalgie. Net als Kneefel pleit ze voor een dynamische omgang met het verleden. "Onze achterban vindt het belangrijk om het culturele erfgoed verder te ontwikkelen. We ondersteunen het Belvedere-beleid, dat uitgaat van "behoud door ontwikkeling". Daarin willen wij niet langs de kant staan, maar meedenken en participeren. Daarbij past ook meer aandacht voor jongeren. Wij moeten ons meer richten op de jonge generatie en hen bewust maken van de waarde van het culturele erfgoed."

INDISCHE IDENTITEIT Terug naar het Apeldoornse Indische verleden. Dat de stad een favoriete vestigingsplaats was voor verlofgangers uit Nederlands Indië had meerdere redenen, zegt Kneefel. "Het vele groen en schone water - Apeldoorn heeft nog steeds het beste drinkwater - speelde een grote rol. Het was voor die mensen van essentieel belang, want men wilde gezond blijven tijdens de verlofperiode. Een ander punt was het hoge niveau van de scholen. En last but not least, de koningin woonde hier." Na de oorlog kwam met de onafhankelijkheid van Indonesië een nieuwe toestroom van Nederlanders en Indische Nederlanders op gang. Ze integreerden snel in de Nederlandse samenleving, stelt Kneefel vast. "Het was de tijd van de wederopbouw. Iedereen moest hard werken. Indische Nederlanders van de eerste generatie wilden dat hun kinderen vooruit kwamen. Ze moesten het hoogste halen. Terugkijkend is het jammer dat de fantastische integratie uitmondde in assimilatie. Het is ten koste gegaan van een stuk identiteit. Nu mensen ouder zijn en meer tijd hebben, ontstaat weer belangstelling voor de Indische identiteit." De uitstekende integratie betekende overigens niet dat er geen problemen waren. Kneefel: "Het Nederlandse koloniale verleden was zeker tot het eind van de jaren tachtig een moeilijk bespreekbaar onderwerp. Apeldoornse jongens die tussen 1945 en 1950 in Indonesië hadden gevochten, hebben lang op erkenning moeten wachten. Pas in de jaren

negentig werd een monument op de oude begraafplaats aan de Soerenseweg gerealiseerd.” Dat de tijd is veranderd, blijkt uit de jaarlijkse herdenking bij het monument, waarbij de burgemeester aanwezig is. Ook de VOA participeert in de herdenking, zegt Van der Zande. “Ook wij eren hier de gesneuvelde Apeldoornse mannen. We zijn overigens bij meer officiële herdenkingen betrokken. Onder auspiciën van de VOA is een herdenkingsplaats gerealiseerd bij de Sluis aan het Apeldoorns Kanaal. Hier wordt elk jaar op 17 april de bevrijding van Apeldoorn herdacht.”

KONINKLIJKE WACHTKAMER Nu de cultuurhistorische belangstelling voor het verleden groeit, blijkt hoeveel waarde-voels in Apeldoorn is verdwenen. “Er is veel roofofbouw gepleegd”, zegt Van der Zande. “Er is veel verdwenen, want de gemeente sprong slordig om met het verleden. Als iets in de weg stond, werd

het gesloopt. Gelukkig is die tijd voorbij. Het huidige gemeentebestuur kan ook luisteren.” Een verschil met vroeger is ook dat de gemeente nauwlettend op de vingers wordt gekeken. Vooral Stichting Apeldoornse Monumenten (SAM) houdt volgens Van der Zande het cultuurhistorische belang in de gaten. “Als het mis dreigt te gaan, zit SAM er direct bovenop. Ze functioneert als waakhond.” Als voorbeeld noemt ze het stationsgebouw. “Het zou gesloopt worden, maar SAM trok meteen aan de bel. Terecht, want vanwege paleis Het Loo heeft het station een koninklijke wachtkamer. Wij zijn meegegaan in die gedachte en hebben ons bij SAM aangesloten. Dit monument mocht niet gesloopt worden!” Kneefel ziet nog een reden waarom het station behouden moest blijven. “Het is ook van cultuurhistorisch belang vanuit Indisch-koloniaal oogpunt. Om de verlofgangers in staat te stellen om regelmatig naar Den Haag te reizen, werd de spoorlijn

van Apeldoorn naar Den Haag aangelegd. In 1876 werd het station Apeldoorn gebouwd. De aanleg van een spoorlijn naar het Westen illustreerde de grote economische waarde van de verlofgangers.”

MOOIE TOEKOMST De Vereniging Oud Apeldoorn en de Werkgroep Indisch Erfgoed zouden zonder vrijwilligers een kort leven beschoren zijn. “Wij drijven op vrijwilligers”, zegt Van der Zande. “We hebben vrijwilligers die materiaal archiveren. Ze sorteren het per wijk en zelfs per straat. Het zorgt ervoor dat het materiaal toegankelijk is, zodat het maken van exposities een fluitje van een cent wordt. Vorig jaar reisden we in de erfgoedweek (een meerdaags cultuurhistorisch evenement, red.) met een tentoonstelling over religie langs verzorgingstehuizen. Een andere groep vrijwilligers houdt zich bezig met verhalen. Ze halen oude verhalen boven water, die we een keer in de twee á drie jaar publiceren in een boekje. Binnenkort komt deel drie uit. Weer anderen houden zich bezig met ons verenigingsblad. Een harde kern vrijwilligers is dagelijks bezig. Ze hebben recent het fotoarchief van het regionale dagblad de Stentor op orde gebracht. Daar profiteert De Stentor van, maar ook wij, want wij mogen gebruik maken het archief.” Ook Kneefel prijst de vrijwilligers, zonder wie de Werkgroep Indisch Erfgoed niet zou kunnen bestaan. “Zonder vrijwilligers krijg ik het niet voor elkaar.” Ook buiten de Werkgroep bewijzen sommigen hun diensten, zoals bij de recente overeenkomst tussen Apeldoorn

en Banda Atjeh. Kneefel: “Een van onze vrijwilligers heeft de samenwerkings-overeenkomst vertaald.” De VOA en de Werkgroep Indisch Erfgoed gaan een mooie toekomst tegemoet, al is bij de Werkgroep nog onduidelijk in welke vorm. Kneefel: “De werkgroep wil geen aparte vereniging voor Indische Apeldoorners. Ze wil bijdragen aan de algehele ontwikkeling van het cultuurhistorische besef in Apeldoorn. De Indische identiteit is daarvan een onderdeel. We gaan in de nabije toekomst zeker nauwer samenwerken met de VOA.” De vraag kan niet uitblijven: wat vinden Van der Zande en Kneefel de mooiste plek in Apeldoorn? Van der Zande: “De statige Loolaan. Het is de mooiste laan van Nederland, mooier dan de lanen in Den Haag.” Kneefel: “Het Oranjepark. Als ik kijk naar de prachtige huizen met veranda’s proef ik Indië. Het is net of ik daar in Bandoeng loop.” «

ERFGOEDPLATFORM APELDOORN

Vereniging Oud Apeldoorn
 Werkgroep Indisch Erfgoed
 Archeologische Werkgroep Apeldoorn
 Historische Vereniging Felua
 Stichting Apeldoornse Monumenten
 CODA
 Stichting Bouwhuis
 Stichting Koninklijk Apeldoorn
 Paleis Het Loo
 Oudheidkundige Vereniging De Marke
 Stichting Oudheidkamer Uddel
 Gemeentelijk team Cultuurhistorie

CODA wil culturele spin in het web zijn

Museum, bibliotheek en archief onder één dak

Door Roelien Gorter

In het cultuurhuis van Apeldoorn zijn de openbare bibliotheek, het gemeentearchief, het historisch museum en het museum van de moderne kunst samengevoegd. Onder de naam CODA, Cultuur Onder Dak Apeldoorn, heeft de organisatie een veelzijdig cultureel, educatief en informatief aanbod. Deze gezamenlijke huisvesting is voor Nederland bijzonder en dient dan ook voor veel steden als voorbeeld. Directeur Carin E.M. Reinders (1959) vertelt hoe de vier verschillende onderdelen zijn samengekomen en hoe ze samen proberen de Apeldoorners wegwijs te maken in hun cultureelhistorische achtergrond.

Twee jaar geleden besloot de gemeente Apeldoorn het museum, de bibliotheek en het archief samen te voegen. “Dit had zowel een pragmatische als een praktische achtergrond”, vertelt Reinders. Alle instellingen hadden meer ruimte nodig en de gemeente vond het een goed plan dat op één plaats te realiseren. Het nieuwe kennis- en informatiecentrum op het gebied van cultuur, kunst en geschiedenis werd gerealiseerd op de bestaande locatie van de bibliotheek.

Architect Herman Hertzberger ontwierp een gebouw dat de vier instellingen op verschillende manieren met elkaar in verbinding bracht. Een gebouw dat nieuwsgierig maakt, waar mensen naar binnen kijken, een transparant gebouw dat mensen naar kunst en geschiedenis lokt. In maart 2004 opende Koningin Beatrix CODA. Daar zijn nu 170 medewerkers en 150 vrijwilligers werkzaam.

SYNERGIE Toen Carin Reinders hoorde van de plannen om de cultuurinstellingen samen te voegen, informeerde ze meteen belangstellend bij de gemeente. Later werd ze tot directeur van het museum benoemd. “Samen met Anno Sportel, directeur bibliotheek en archief, is het mijn taak de synergie tussen deze organisaties te realiseren. Mijn insteek daarvoor is: wat kunnen deze instellingen het publiek samen geven wat ze ieder voor zich misschien niet kunnen.”

“Elke instelling heeft een eigen specialiteit. De bibliotheek beschikt over een enorm draagvlak en behoort tot de culturele basisvoorzieningen van een stad. Haar bestaansrecht staat niet meer ter discussie. Het archief kan zich nog niet verheugen op brede publieke belangstelling. Bijna niemand weet over hoeveel kennis en informatie het gemeentearchief beschikt. Musea genieten op dit moment

Kinderboekenfeest Bron: CODA/Christa Balk

Dans-in-een-handomdraai Bron: CODA/Christa Balk

een interesse van zo'n dertig tot veertig procent van de bevolking. De gemiddelde Nederlander heeft maar weinig op met moderne kunst. Musea zijn vooral goed in het presenteren van voorwerpen. Zij kunnen leren van de bibliotheek en meeliften op de stroom mensen, die ze kunnen verleiden eens wat anders mee te maken."

Toch geeft Reinders aan dat het nog steeds een groeiproces is. "Het vormen van één organisatie werd oorspronkelijk niet door iedereen als de oplossing gezien. Nu moeten we zorgen dat het gaat werken en en passant de organisatiestructuur en -cultuur op elkaar afstemmen. Qua werkcultuur zijn we nu op weg naar één organisatie, maar de klant merkt nog onvoldoende synergie."

KRACHT Bij de kinderboekenweek is de kracht van de organisatie al wel gebleken. "Met alle elementen van CODA is daaraan gestalte gegeven. Er was een tentoonstelling en een educatief aanbod met boeken en beeldende kunst. Met de bibliotheek proberen we ook te vernieuwen en aan te sluiten op maatschappelijke ontwikkelingen. CODA is bijvoorbeeld partner in de activiteiten voor de brede school. We werken samen met scholen om producten en diensten te realiseren met uiteindelijk doel, een zo breed mogelijk pakket aan producten en services aanbieden. Dat werkt niet alleen voor CODA; de bibliotheek, het museum en het archief houden ook hun eigen intrinsieke betekenis. We experimenteren met de plussen van de organisatie. We vertellen bijvoorbeeld de geschiedenis van de stad op een moderne manier. De consument gaat tegenwoordig zappend

Het CODA-gebouw Bron: CODA/Christa Balk

vertellen. Alle bronnen zijn aanwezig bij CODA, dus dat is makkelijk te koppelen." De leerkrachten vormen een belangrijke partner bij de verschillende projecten die CODA initieert. "We hebben nu bijvoorbeeld het project 'doodgewoon' over graven en grafgewoonten. In nauwe samenwerking met de leerkrachten kijken

heeft de leerkracht voldoende info voor een zelfstandige les. We beschikken eventueel ook over museumdocenten, die op school of in de wijk een project oppakken. In Uchelen doen we bijvoorbeeld een project op locatie waarbij we het verhaal van verschillende voorwerpen vertellen. We gebruiken de geschiedenis om dingen in het nu te verklaren."

"Het gemeentearchief zat op een perifere plek verstopt. Je merkt nu doordat de diensten op een centrale plek worden aangeboden, dit leidt tot een toestroom van bezoekers."

door het leven. We moeten maatwerk leveren op deze situatie. Daarom zoemen we gericht in met moderne apparatuur. Daarmee anticiperen we op ontwikkelen en mixen we deze met onze kennis en ervaring. Door de ontwikkelingen in een historische context te plaatsen helpen het museum en het archief een verhaal te

we waar de kinderen mee bezig zijn. Op dit project zijn we heel trots. De historische aspecten, hoe ging het bij andere culturen en nu en de kennis van verschillende manieren en de emoties daarbij worden belicht. We komen niet in de scholen, maar de projecten worden goed voorbereid met een vertelkist. Dan

NOSTALGISCH VERLANGEN Met de gezamenlijke projecten zijn al best aardige resultaten geboekt. Zo trok de erfgoedtiendaagse veel bekijks én deelnemers en kreeg de organisatie daarmee een prijs van het bouwfonds voor innovatief programma. Ook de museumnacht is erg in trek. Het is ook belangrijk volgens Reinders om te duiken in de historie van een land. "De maatschappij is tegenwoordig zo complex, dat het helpt om daarover meer info te krijgen en kennis te nemen van je geschiedenis. Er ontstaat een soort van nostalgisch verlangen naar een overzichtelijke tijd. Er is veel behoefte aan sociale cohesie, de sociale geschiedenis van Apeldoorn."

Het Cultuurwarenhuis bestaat nu anderhalf jaar. Reinders kijkt terug op deze periode en concludeert dat het aantal bezoekers en gebruikers tegenvalt. “Er wordt minder gelezen, daarmee heeft ook de bibliotheek in Apeldoorn te maken. Het archief is groeiend en profiteert duidelijk van de nieuwe locatie. Het museum heeft ook te maken met een stijgend aantal bezoekers, maar ten opzichte van de norm die we vooraf hadden gesteld valt het tegen. Maar ook dat is een landelijke tendens, want het museum bezoek loopt terug of stabiliseert zich. Er is veel concurrentie van pretparken en dierentuinen die ook steeds meer educatief zijn geworden.”

“De gemeente delegeert cultuur aan CODA. Daarmee hebben we veel verantwoordelijkheid voor de vorm en de inhoud. We proberen om laagdrempelig en voor veel mensen belangrijk te zijn. We staan nog maar aan het begin van het traject. Over tien jaar zijn er binnen CODA geen grenzen meer en zullen functies in elkaar overlopen. Ik denk zelfs dat we dat over zo’n vijf tot zeven jaar al kunnen zeggen. Ik ben nogal onge-

duldig en resultaatgericht van aard, dus dan is een horizon van tien jaar wel heel lang. Toch hebben we terugkijkend naar het vertrekpunt al veel gerealiseerd. De nieuwe locatie werpt z’n vruchten af.” “Het gemeentearchief zat op een perifere plek verstopt. Je merkt nu doordat de diensten op een centrale plek worden aangeboden, dit leidt tot een toestroom

gelijk te zijn en te blijven. We trachten met name de doelgroepen te bereiken in het onderwijs, dat wil zeggen alle kinderen ongeacht hun achtergrond. Daarnaast richten we ons ook op de categorie die tijd en geld heeft om zich in cultuur te verdiepen. Daarop proberen we een aantal producten en diensten te ontwikkelen waardoor mensen blijven komen

“In de verspreiding van de cultuurhistorische waarden van Apeldoorn zou CODA graag de spin in het web zijn, de regisserende rol vervullen.”

van bezoekers. Ook voor het museum geldt dat er hier een soort kenniscentrum is ontstaan wat heeft geresulteerd in een paar duizend bezoekers in plaats van een paar honderd in een verleden. De elkaar versterkende factoren zijn meteen duidelijk geworden.”

SPIN IN HET WEB “In de toekomst willen we proberen zo aantrekkelijk mo-

om in ieder geval de geschiedenis van de stad aan het licht te brengen. In de verspreiding van de cultuur historische waarden van Apeldoorn zou CODA graag de spin in het web zijn, de regisserende rol vervullen.”

“We proberen de rol van CODA nog duidelijker neer te zetten, omdat uit imago-onderzoek is gebleken dat na een snelle start er nog veel mensen zijn die ons moeten ontdekken. We zijn een bron van inspiratie, omdat wij veel informatie kunnen verbeelden. Het verhaal achter de woorden in foto’s waardoor de feiten meer gaan leven. Deze elementen kunnen we zien, ervaren en beleven waardoor een geschiedenis tot leven kan komen. Dit jaar hebben we bijvoorbeeld het project “Gelderland in de 20^e eeuw”. De tentoonstelling laat niet alleen de geschiedenis zien, maar wil ook inzicht geven in heden en toekomst. Ook willen we dat bezoekers actief participeren. Zo willen we mensen vragen een bepaald gebied in te richten en aan te geven welke functies en voorzieningen dan ingezet worden.

CODA heeft zich ook tot doel gesteld de “Sociale Atlas Apeldoorn” te maken. Ieder jaar is een bepaald gebied aan de orde waarbij we nadrukkelijk ook naar de mensen in de wijken toegaan. De komende tijd gaan we synergie meer gestalte geven. Ik heb daarin veel vertrouwen. We willen iets toevoegen waarin we betekenisvol zijn voor veel mensen.” «

“Oogstrelend” Bron: CODA/Christa Balk

Cultuurerfgoed vertelt geschiedenis van Veluwe

Apeldoorn loopt voorop met beleid

door Roelien Gorter

Apeldoorn heeft veel cultuurhistorisch erfgoed van hoge kwaliteit. De Veluwe als geheel, met onder andere Paleis Het Loo, Radio Kootwijk, de omgeving van het Uddemeer en nog veel meer waardevolle objecten, zou zelfs in aanmerking kunnen komen voor de werelderfgoedlijst. Dat zegt Ciska van der Genugten, senior beleidsmedewerker Cultuurhistorie van Geldersch Landschap en Gelderse Kasteelen. "Cultureel erfgoed vertelt het verhaal van een stad, een land, een gebied. Daarachter gaat veel meer schuil dan je zou verwachten. Wij bewaren dat verhaal en zorgen dat het verspreid wordt."

Geldersch Landschap en Gelderse Kasteelen zijn twee stichtingen met een gezamenlijke werkorganisatie. "We hebben altijd samen gewerkt. Een aantal jaren geleden zijn de besturen samengevoegd en kwam er een gezamenlijke directeur. De stichtingen op zich zijn niet opgeheven. In Nederland komt het niet veel voor dat natuur en monumenten in één stichting zijn vertegenwoordigd, in Engeland is deze band veel vanzelfsprekender. Voor onze provincie ook, omdat we bedeed zijn met veel kastelen en landgoederen. Voor ons vormt een landgoed een eenheid van huis en omgeving en moeten we ze niet afzonderlijk zien. In het verleden gebeurde het veel dat een huis werd verkocht en het landgoed versnipperde. Vroeger leverden landbouw, bosbouw en jacht inkomsten voor een landgoed. Volgens ons moet ook in de tegenwoordige tijd een landgoed leven, daarom investeren we in boerenbedrij-

Veldbrandoven. Een archeologisch onderzoek. Foto: gemeente Apeldoorn

Veldbrandoven. Een archeologisch onderzoek. Foto: gemeente Apeldoorn

ven en bosbouw en wordt door middel van jacht de wildstand gezond gehouden.

HEIDEKOEIEN "Ons beleid is er bijvoorbeeld op gebaseerd dat de heide, van oudsher een cultuurlandschap, onderhouden wordt. Dat kan met schapen, koeien en ook met Schotse hooglanders. Maar ongehoede kudde grazen waar ze zelf willen en dat is niet altijd de bedoeling. Als je kijkt naar de oorsprong van de heidelandschappen dan zijn die vooral ontstaan door gehoede kudde. Dat proberen wij ook weer te realiseren door heidekoeien terug te halen en ze te laten hoeden. Dit kleine koeienras bestaat in Nederland niet meer, het is vervangen door hoogproductieve rassen, daarom halen we ze uit Denemarken.

Dat er in de 19e en begin 20e eeuw veel schapen op de heide rondliepen, kwam alleen omdat er toen grote vraag

naar wol was, in de eeuwen daarvoor waren kuddeën veel meer gemengd van samenstelling. Wij brengen op deze manier de cultuurhistorie terug en kunnen zo ook de natuurwaarde verbeteren. Wij gaan voor een win-win situatie. Wij proberen niet persé om natuur of cultuurhistorie voor op te laten staan. We proberen een mix te vinden om allebei optimaal te realiseren.”

in beheer, maar zijn heel lang door de gemeente beheerd. Het Loenense Bos wordt in de 9e eeuw al genoemd in geschriften en is een van de oudste bossen van ons land. Het hoorde bij de gemeenschap Loenen. De meest gemeenschappelijke gronden werden eigendom van de gemeente. Veel gemeenten deden ze in de verkoop. Apeldoorn heeft het gelukkig allemaal

zelf gehouden. Dat is een goede zaak. Apeldoorn is daardoor gezegend met veel cultuurhistorie, net als de hele Veluwe.”
 “Toch hebben mensen vaak een ander beeld daarvan. De Veluwe bestaat uit bos, heide en natuur. Maar er is veel meer. Er ligt veel geschiedenis. Veel beekjes en sprengen waren vroeger waardevol, ze vormden een levensader.

Ook zijn er bijvoorbeeld oude steenovens bij Apeldoorn teruggevonden. Daarin werden de stenen gebakken voor Paleis Het Loo. Ook zijn er leidingen onder het Orderbos teruggevonden die werden gebruikt voor Paleis Het Loo omdat men daar hoogsputende fonteinën wilde hebben. Wij willen mensen laten zien dat alles met elkaar verbonden is. Er zijn zoveel verhalen teug te

Veldbrandoven. Een archeologisch onderzoek. Foto: gemeente Apeldoorn

Loenermark 1806: dit is een kaart van De Man uit 1806 met daarop de beheereenheid Loenermark van Gelders Landschap

Ciska van der Genugten geeft met deze voorbeelden aan wat voor rol Gelders Landschap en Geldersche Kasteelen kunnen spelen. “Zonder de tussenkomst van beide stichtingen waren in het verleden veel terreinen villaparken geworden”, vertelt Van der Genugten. “Dan wordt een mooi landgoed of natuurgebied opgeknipt in kleine perceeltjes en gaat de samenhang verloren. In Epe bijvoorbeeld hebben we de Tongerense Heide per perceeltje moeten opkopen. Ook in Arnhem was landgoed Warnsborn al opgekocht door een projectontwikkelaar, maar samen met de gemeente hebben we weten te voorkomen dat die plannen doorgingen.”

APELDOORN GEZEGEND “Apeldoorn heeft altijd het geluk gehad dat het redelijk ingeklemd was met Paleis Het Loo en het Kroondomein. Daar blijven mensen wel van af. De Loenermark en het Orderbos zijn nu bij ons

Loo en waterleiding: dit is een kaart van Leenen uit 1748 waarop in rood is aangegeven de twee waterleidingen die aangelegd zijn voor de Koningsfontein op Het Loo. Dit in opdracht van Koning stadhouder Willem III

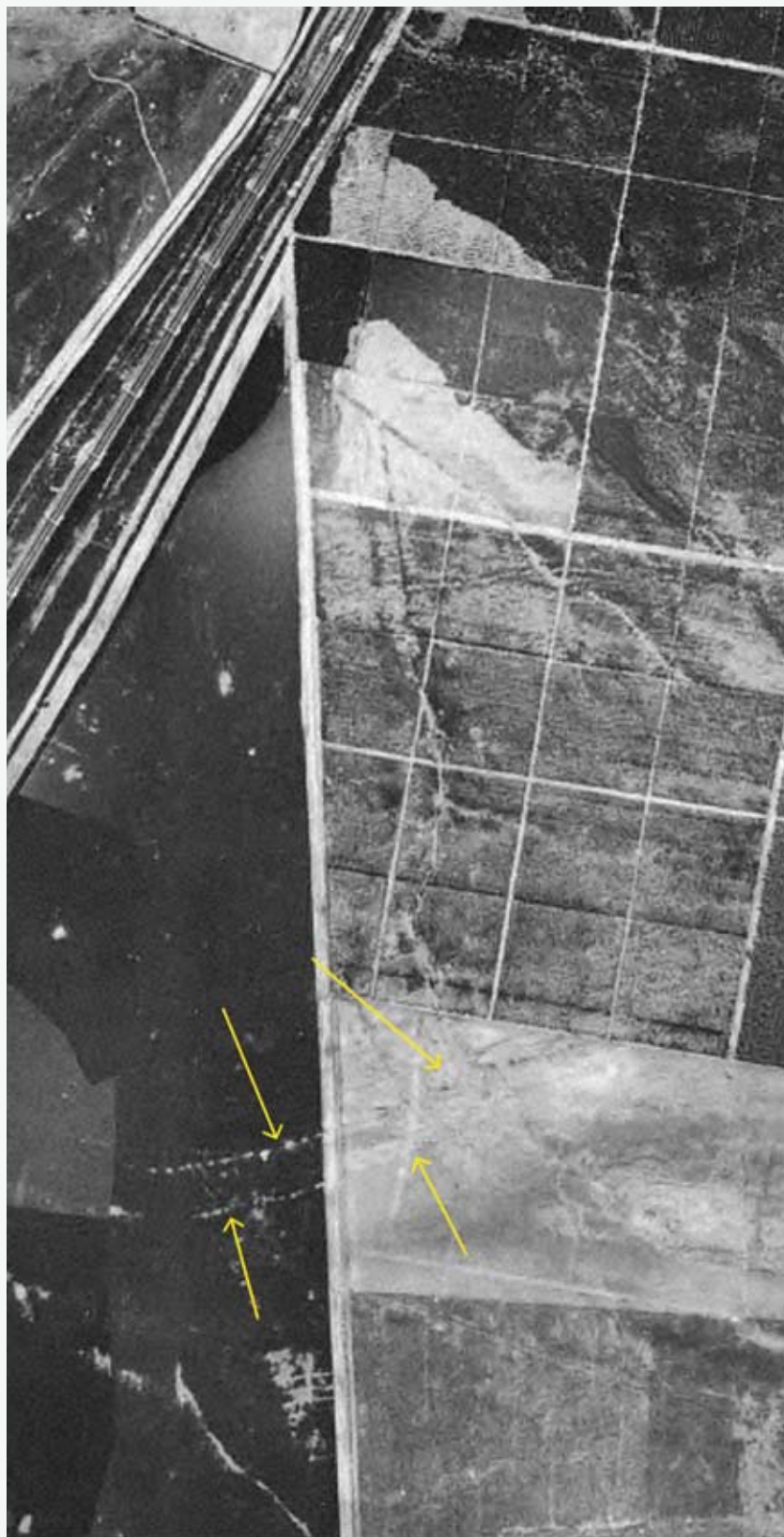
vinden in het landschap. Maar als mensen het niet weten, doen ze maar wat. Wij willen door ze te vertellen duidelijk maken wat het belang is.”

WANDELINGEN “Wij doen dat op verschillende manieren. Bijvoorbeeld door dingen die verdwenen zijn te reconstrueren, door simpelweg een bord erbij te zetten met het verhaal, maar we zijn bijvoorbeeld ook druk geweest met de restauratie van het park van de Schafelaar bij Barneveld en de herbouw van de Oranjerie daarin. Tijdens informatieavonden kunnen we bewoners volledig op de hoogte brengen en houden. We organiseren ook wandelingen met de boswachter op verschillende plaatsen. Vaak zijn dat thematische wandelingen waar veel interesse voor is. We vertellen het verhaal ook door cultuurlandschappen te onderhouden en er verzorgd uit te laten zien. Zodat mensen vanzelf denken; oh wat mooi.”

Het reconstrueren van verhalen gaat deels door ze af te leiden uit oude kaarten en ook archieven beschikken over veel informatie. Soms kennen oudere mensen het gebied van vroeger nog en kunnen er over vertellen. Daarnaast is ook aardig wat op schrift vastgelegd. “Wij proberen elke geschiedenislaag in een terrein goed tot zijn recht te laten komen. We gaan uit van elementen die er waren en proberen alle lagen in overeenstemming met elkaar te brengen. Een terrein vertelt zo zijn eigen verhaal. Wij moeten dat vertalen en voor de mensen zichtbaar maken. Bijvoorbeeld bij kasteel Nederhemert zie je de verschillende bouwfasen. Naarmate de bouwfasen oplopen, verandert bijvoorbeeld de soort steen en dat hebben we bij de restauratie zichtbaar gehouden.”

SLIM Van der Genugten vindt het erg belangrijk om een geschiedenis weer te geven. “Als je je geschiedenis niet kent, als je dus niet weet waar je vandaan komt, dan weet je ook niet waar je naar toe gaat. Tegenwoordig wordt er veel ontworpen met respect voor het verleden. We leren hoe mensen voeger leefden. Het was beslist niet zo dat mensen toen dom waren. Ze moesten zich redden met de middelen die ze hadden. Nu willen we nog wel eens het wiel opnieuw uitvinden, terwijl er soms simpele natuurlijke oplossingen bestaan. De wildwal, bijvoorbeeld, die je vroeger om akkers zag staan, bood dezelfde bescherming als nu prikkeldraad. Het was een andere oplossing voor hetzelfde probleem. Het was in die tijd een heel werk om zo’n wal te creëren. In de Middeleeuwen had een man een dag nodig om een kuub grond te verplaatsen. Het had dus echt wel een reden om ergens iets te bouwen. Er was toen meer besef van het leven, omdat het veel energie kostte om iets te realiseren. Er werd dus wel over nagedacht, misschien waren mensen wel slimmer. In Barneveld bijvoorbeeld liet men het overvloedige water van de beek overlopen op de heide, als een buffer. Nu doen we dat weer en noemen het retentie. Het landschap geeft ons veel aanwijzingen. Sommige dingen zijn door nieuwe technieken misschien niet meer nodig, van andere we kunnen we veel leren. Op Kasteel Doorwerth laten we bijvoorbeeld weten hoe mensen in het verleden leefden. Dat laten we zien met het bereiden van eten, het bewaren ervan, maar ook de vele apperlassen die

“Wij proberen elke geschiedenislaag in een terrein goed tot zijn recht te laten komen. We gaan uit van elementen die er waren en proberen alle lagen in overeenstemming met elkaar te brengen.”

IJzerkuilen 1950: een luchtfoto uit 1950 met daarop aangegeven twee reeksen ijzerkuilen bij Asselt op de Asselsche heide

er toen waren. Dat geldt ook voor de sperziebonen, elke streek had zijn eigen boon. We zetten dat beeld buiten voort met de boomgaard en de moestuin.”

“De Veluwe is op natuurschaal een behoorlijk statisch gebeid. Er is hooguit eens een storm of een bosbrand. De heide, het cultuurlandschap, moeten we actief beheren anders groeit het dicht met bos. Er wordt met andere terreinbeheerders aan gewerkt om de rasters weg te krijgen. Dat is voor de recreant en het wild beter, omdat je nu niet van de ene naar de andere kant kunt. Met de verschillende beheerders stemmen we dat af, we zitten niet in elkaars vaarwater. Ook landgoederen proberen we te beheren zoals een eigenaar dat zou doen. Gelukkig zijn er nog veel in het bezit van de oorspronkelijke familie zodat ze hun eigen stempel op het landgoed kunnen drukken. Wij proberen dat ook zo veel mogelijk in die lijn voor te zetten.”

VISIE De stichting is ook bezig met het opstellen van een visie voor het Orderbos en het Loenermark. De archeologische werkgroep Apeldoorn heeft het Orderbos nagelopen op cultuurhistorische relictten en bij de Loenermark wordt dat door Alterra gedaan. Er zijn bijvoorbeeld al grafheuvels en oorspronkelijke grensmarkeringen gevonden. “Dat wordt verwerkt in onze visie. We geven een visie over terreinen, geven advies aan opzichters en gemeenten. De kwaliteit waarborgen we door bijvoorbeeld grafheuvels te bewaken. We zorgen voor goed onderhoud zodat alles ook bewaard blijft.”

“Apeldoorn is wat dat betreft goed bezig met haar cultuurhistorisch beleid. De gemeente zou als voorloper voor vele andere kunnen dienen. Er is niet alleen veel, maar de kwaliteit is ook hoog. Dat is terug te zien bij onder andere Radio Kootwijk, Paleis Het Loo en het Uddelmeer, maar eigenlijk op de hele Veluwe. Wij willen de Veluwe graag als natuur en cultuur gebied op de Werelderfgoedlijst hebben, omdat de Veluwe cultuurhistorisch zo belangrijk is. Veel mensen weten dat niet. Er is op de Veluwe veel meer dan bos en heide, het is een verhaal van vele eeuwen menselijke geschiedenis. Wij zouden graag het verhaal van de hele Veluwe vertellen en zorgen dat het bewaard blijft”, besluit Van der Genugten. «

I-cultuur

Een nieuw
cultuur-
historisch
beleid

Inhoudsopgave

- 1. I-nspireren:** 3
“Resultaten uit het verleden bieden een garantie voor de toekomst”
- 2. I-nventariseren:** 4
“Apeldoorn speelt open kaart”
- 3. I-identificeren:** 6
“Een eigen huis”
- 4. I-nstandhouden:** 7
“De topcollectie van Apeldoorn”
- 5. I-nformereren:** 9
“Nieuws van om de hoek”
- 6. I-nvesteren:** 11
“Het Apeldoornse programma”

“Resultaten uit het verleden bieden een garantie voor de toekomst”

Het dagelijks leven staat steeds meer in het teken van hectiek en dynamiek. UMTS, sms, http, www, digitaal, mobiel en interactief zijn termen die tien jaar geleden nog geen gemeengoed waren. Een onverwacht – maar eigenlijk logisch – gevolg hiervan is dat mensen op zoek gaan naar zekerheden. Het is niet voor niets dat financiële instellingen floreren. Mensen willen hun toekomst met vertrouwen tegemoet zien en vinden het belangrijk om te beleggen in de dag van morgen. Daarbij is een hoge kwaliteit van de leefomgeving minstens zo belangrijk voor ons welzijn. Cultuurhistorie biedt handvatten om deze kwaliteit te realiseren. En in tegenstelling tot de meeste

financiële instellingen geldt voor cultuurhistorie wél: resultaten uit het verleden bieden een garantie voor de toekomst.

Het lezen van de kleine lettertjes is van groot belang. Dit besef is steeds meer aanwezig, zowel bij de overheid als bij het publiek. In het rijksactieprogramma Ruimte en Cultuur (architectuur- en belvederebeleid 2005-2008) staat cultuurhistorie centraal als ontwikkelingsgerichte factor, die van essentieel belang is voor de identiteit van het Nederlandse landschap. Concreter blijkt

In het rijksbeschermd stadsgezicht de Parken zijn bewoners trots op hun wijk. De woningen en hun tuinen, de groene parken met hun vijvers en de straten lopen bijna vanzelfsprekend in elkaar over.

dit uit de Gelderse nota Belvoir. Hierin vormen de kwaliteiten van gebieden als de Veluwe en de IJsselvallei de leidraad voor nieuwe ontwikkelingen. Niet onbelangrijk, gezien de enorme opgaven die er liggen voor het buitengebied en de stadswijken.

Om deze ruimtelijke projecten mogelijk te maken met behoud van identiteit, is een omslag in het denken nodig. Apeldoorn wil meer dan 'behoud door conserveren' en richt zich daarom op 'behoud door ontwikkeling'. Zonder daarbij de topcollectie aan monumen-

ten uit het oog te verliezen. Dit komt naar voren in deze nieuwe nota. Hierin wordt beschreven hoe cultuurhistorie ingezet kan worden als kennis- en inspiratiebron voor nieuwe ontwikkelingen, waarbij de goede ervaringen met archeologie in Apeldoorn als voorbeeld hebben gediend. Cultuurhistorie dient als inspiratiebron voor de reconstructie van een historische laan, het realiseren van een nieuw dorpsplein, het inrichten van een voormalig kazerne-terrein, of de woningbouw in één van de stadswijken.

Deze cultuuromslag symboliseren wij door het gebruik van de term *I-cultuur*, waarbij de letter *i* staat voor het nieuwe imago van cultuurhistorie.

In de zes delen die deze nota kent, wordt ingegaan op de termen *inspireren, inventariseren, identificeren, instandhouden, informeren en investeren*. Daarmee zet Apeldoorn de spreekwoordelijke puntjes op de 'i'!

Een belangrijk doel van 'I-cultuur' is de inhoudelijke aansluiting op het ruimtelijk beleid. Zowel het rijk, de provincie Gelderland maar ook diverse gemeentelijke diensten werken aan beleid waarin cultuurhistorie een belangrijke rol vervult.

- **Rijksbeleid:** Actieprogramma Ruimte en Cultuur, Belvedere, Nota Ruimte, Cultuurimpuls ISV en ILG, Actieplan Cultuurbereik.
- **Provinciaal beleid** Belvoir II, Cultuurnota Verbindingen, Streekplan, Reconstructieplan Veluwe.
- **Gemeentelijk beleid** Cultuurvisie, Architectuur als cultuur, Over welstand geschreven, Agenda Vitaal Platteland.

In deze nota wordt onder cultuurhistorie ook archeologie verstaan en dat is dan ook de reden om de archeologienota 'Van Grafheuvel tot Hunneschans' uit 2002 in te trekken. Ook de monumentennota 'Het behoud van kwaliteit' uit 1992, die 13 jaar heeft gefunctioneerd, wordt ingetrokken. 'I-cultuur' zorgt voor een integratie van monumenten en archeologie in één cultuurhistorische nota. Het perspectief van 'I-cultuur' is gericht op een periode van 10 tot 15 jaar.

“Apeldoorn speelt open kaart”

Wanneer je door het raam naar buiten kijkt, zie je de auto's door de straat rijden, kinderen in het park spelen, de buurman de hond uitlaten en de winkelwagentjes in een lange rij staan. Ooit rolden door deze straat de karren met ruw ijzer, was het park een moerassig gebied en werd er op de plek van de buurtsuper papier gemaakt in een watermolen. Het verhaal van Apeldoorn bestaat uit een optelsom van historische gebeurtenissen, waarvan diverse overblijfselen in de stad en het landschap te vinden zijn. Voor het nieuwe beleid zijn deze waarden geïnventariseerd, zodat we weten hoe we ze in de toekomst kunnen benutten.

Er zijn nog steeds vele sporen van de eerste menselijke activiteiten in Apeldoorn terug te vinden. Zo zijn er de vuurstenen werktuigen van jagers en verzamelaars, die leefden aan de voet van de **stuwwal** - later de Veluwe genoemd. Met de komst van akkerbouw en veeteelt gingen mensen zich permanent vestigen. Uit die tijd kunnen we nog altijd de **grafheuvels** in het landschap terugvinden. Door het delven van ijzererts op de Veluwe ontstaat een bloeiende **ijzerindustrie**. Hier zien we nog altijd de ijzerkuilen en slakkenhopen (afvalbergen) van terug. Om deze industrie te beschermen tegen aanvallen van de Vikingen wordt de **Hunneschans** bij het Uddelermeer aangelegd. Het is niet verrassend dat de aanwezigheid van water bepalend is voor het ontstaan van de meeste Apeldoornse dorpen. Rond deze beginnende dorpen ontstaan door bemesting de hoger gelegen akkers, ofwel de **enken**. Deze zijn al dan niet omgeven door houtwallen. Hoewel er door de grote uitbreidingsplannen in de jaren vijftig van de vorige eeuw in sommige dorpen geconcentreerde woningbouw heeft plaatsgevonden, bepalen de enken tezamen met de oude **handelswegen**, de

herbergen, de schaapsdriften, de lintbebouwing en het kerkplein nog altijd het dorpse karakter.

Tussen de hoge Veluwe en de lage IJsselvallei ontspringen kwelwaterbronnen. Dit schone water wordt in **sprengen** geleid en drijft zo de **papiermolens** aan. De Veluwe staat in de 17^e en 18^e eeuw (internationaal) bekend om zijn papierindustrie. Het resultaat van deze bloeiende industrie is nieuwe bebouwing langs deze waterstromen. Later worden veel van deze watermolens als **wasserij** in gebruik genomen. Het water en de Veluwe als jachtgebied maken dat de Oranjes Apeldoorn uitkiezen voor de bouw van Paleis het Loo. De komst van de **Oranjes** drukt een grote stempel op de ontwikkeling van Apeldoorn. De nabijheid van de koninklijke familie en de aanleg van de spoorweg in 1876 zorgen voor een groeiende aantrekkingskracht. De buurt de Parken ontstaat dan en door de komst van de **Indiëgang** ook de Indische Buurt.

Door de industrialisatie komt economische groei tot stand en krijgt Apeldoorn aansluiting op de landelijke straat-, water- en spoorwegen. Het in opdracht

Het bijzondere enkenlandschap is ideaal om te fietsen, wandelen of de hond uit laten. Langs oude handelswegen, houtwallen, schaapsdriften en enken ervaar je de geschiedenis.

van Koning Willem I gegraven **Apeldoorns Kanaal** zorgt voor een economische impuls. Langs het kanaal ontwikkelt zich namelijk een industriële zone van bedrijven, fabrieken en de daaraan gerelateerde **kleinschalige nijverheid**. Met de bouw van de typerende **Apeldoornse huisjes** groeien de verschillende buurtschappen aan elkaar. Ook de eerste volkswoningbouwcomplexen die rond 1920 ontstaan (zoals de Metaalbuurt, de Vogelbuurt en het Sprengpark) zorgen voor een groei van de stad. Pas na de Tweede Wereldoorlog wordt de sprong over het Kanaal gemaakt met de bouw van de **wederopbouw** wijk Zevenhuizen. Als de rijksoverheid in de jaren zestig besluit dat Apeldoorn de 'tweede schrijftafel' wordt, komen er **grootschalige bouwblokken** en verkeersdoorbraken. Ter voorbereiding op de grote sprong van dorp naar stad wordt in Apeldoorn veel gesloopt. Met stadsdeel

De Maten breidt de woningvoorraad van Apeldoorn zich fors uit. Als reactie hierop staat in de laatste periode van de twintigste eeuw **stadsinbreiding** (bijvoorbeeld langs het Kanaal) en het opvullen van braakliggende terreinen centraal.

De nog zichtbare sporen van bovenstaande ontwikkelingen zijn recentelijk grondig geïnventariseerd. Deze inventarisatie heeft een vertaling gekregen in een archeologische en een cultuurhistorische beleidskaart. Hierop staan die gebieden die een waarde hebben voor de ontwikkelingsgeschiedenis en gebouwen of objecten met een cultuurhistorische waarde vanwege hun stedenbouwkundige, architectonische, archeologische en landschappelijke optiek. De hoogte van deze waarde bepaalt de inzet en de mate van onderzoek, die worden vastgelegd in de Monumentenverordening. Met deze beleidskaarten kunnen ontwikkelaars, ontwerpers en initiatiefnemers vroegtijdig rekening houden met cultuurhistorische en archeologische waarden.

De archeologische beleidskaart doet op perceelsniveau een uitspraak over de trefkans van archeologische resten.

Hoge trefkans: bij ruimtelijke ontwikkelingen is archeologisch onderzoek verplicht. Streven naar behoud van archeologische waarden.

Gemiddelde trefkans: bij ruimtelijke ontwikkelingen is archeologisch bureauonderzoek verplicht, afhankelijk van de uitkomsten kan veldonderzoek verplicht worden. Streven naar behoud van archeologische waarden.

Lage trefkans: bij ruimtelijke ontwikkelingen is een archeologische quick-scan vereist, afhankelijk van de resultaten wordt vervolgonderzoek aanbevolen. Behoud van archeologische waarden wordt aanbevolen.

Op de cultuurhistorische beleidskaart staat de inbreng van cultuurhistorische waarden bij ruimtelijke plannen.

Hoge attentiewaarde: bij ruimtelijke ontwikkelingen is cultuurhistorisch onderzoek verplicht. Streven naar behoud, herstel en versterking van cultuurhistorische waarden.

Gemiddelde attentiewaarde: bij ruimtelijke ontwikkelingen is cultuurhistorisch bureauonderzoek verplicht, afhankelijk van de resultaten kan volledig onderzoek worden verplicht. Streven naar behoud, herstel en versterking van cultuurhistorische waarden.

Lage attentiewaarde: bij ruimtelijke ontwikkelingen is een cultuurhistorische quick-scan naar objecten verplicht. Aanbevolen wordt om cultuurhistorische waarden te behouden, herstellen en te versterken.

“Een eigen huis”

Waarom slaap je liever in je eigen bed dan op een hotelkamer? Het antwoord vormt de essentie van cultuurhistorie: identiteit. Ons eigen huis vertegenwoordigt onze eigen identiteit en de bewuste hotelkamer is een cultureel neutrale ruimte. Nu is dat voor een hotelkamer, waar je doorgaans korte tijd verblijft, niet zo heel erg. Maar het wordt anders als Apeldoorn -de plaats waar wij leven en werken- neutraal, kleurloos en zonder betekenis is. Telkens weer blijkt dat er ondanks mondialisering behoefte is aan een thuis.

Apeldoorn is voor veel mensen een vertrouwde woon- en werkomgeving. In diverse perioden hebben mensen en gebouwen Apeldoorn identiteit gegeven; zo zijn de komst van de Oranjes, de aanleg van het Kanaal en het verrijzen van de stadswijk Zevenhuizen ontwikkelingen die hun weerga niet kennen. Zo gezegd, is het verleden een opeenstapeling van gebeurtenissen die kleine en grote veranderingen met zich meebrachten. De ontwikkelingsgeschiedenis kent een grote dynamiek die het karakter heeft gevormd van wat Apeldoorn in 2006 is.

Bij ruimtelijke ontwikkelingen is het van belang te beseffen dat een ingreep in het landschap niet alleen een financiële, technische en economische ingreep is, maar bovenal een culturele. Door nieuwe ontwikkelingen, zoals de aanleg van een woonwijk of een weg, zijn landschap, stad en dorpen voortdurend onderhevig aan veranderingen. Deze nieuwe ingrepen voegen een nieuw hoofdstuk toe aan de geschiedenis van Apeldoorn en bepalen daarmee de identiteit. Dit besef is niet altijd aanwezig. Steeds meer winkelstraten lijken op elkaar, wat ook geldt voor nieuwe woonwijken met dezelfde huizen, straten en parkeerplaatsen. Kopieën en standaardontwerpen leiden tot vervlakking, waardoor het steeds moeilijker wordt je plaats te bepalen. Kennis van de ontwikkelingsgeschiedenis van een plek is een vereiste om een nieuw stuk Apeldoorn te creëren dat aansluit op deze tijdslijn. Cultuurhistorie is bij uitstek richtinggevend en inspirerend voor nieuwe ontwikkelingen. Het stimuleert creativiteit en het zorgt ervoor dat oud en nieuw met elkaar in verbinding kunnen worden gebracht. Hiermee ontstaat een

herkenbaar Apeldoorn, waar mensen prettig wonen en werken.

De zoektocht naar herkenbaarheid en identiteit wordt richting gegeven door een culturele dimensie aan de fysieke en economisch complexe opgave toe te voegen. Dit is nodig bij de herstructurering van stadswijken maar ook bij

de transformatie van het buitengebied. Cultuurhistorie biedt kansen voor het vinden van een goede herbestemming van gebouwen, schuren en erven die steeds vaker hun oorspronkelijke functie verliezen. Ook vanwege het duurzaamheidsaspect moet de kennis van cultuurhistorie ingezet worden in ruimtelijke ontwikkelingsprocessen. Het spreekt voor zich dat wanneer een ruimtelijke of bouwkundige toepassing langer gebruikt wordt, de milieubelasting minder wordt. Monumenten zijn dan ook een heel goed voorbeeld van duurzame gebouwen; ze zijn esthetisch, functioneel en technisch van hoge kwaliteit. Daarnaast kan door (her)gebruik en voortzetting van ruimtelijke structuren en gebouwen geld voor sloop en afval worden bespaard.

Om inzicht te krijgen in de aanwezige (boven- en ondergrondse) cultuurhistorische waarden binnen een gebied wordt een analyse uitgevoerd. Naast het vastleggen van kennis over landschap, geomorfologie, stedenbouw, archeologie en architectuur ligt de nadruk op aanbeve-

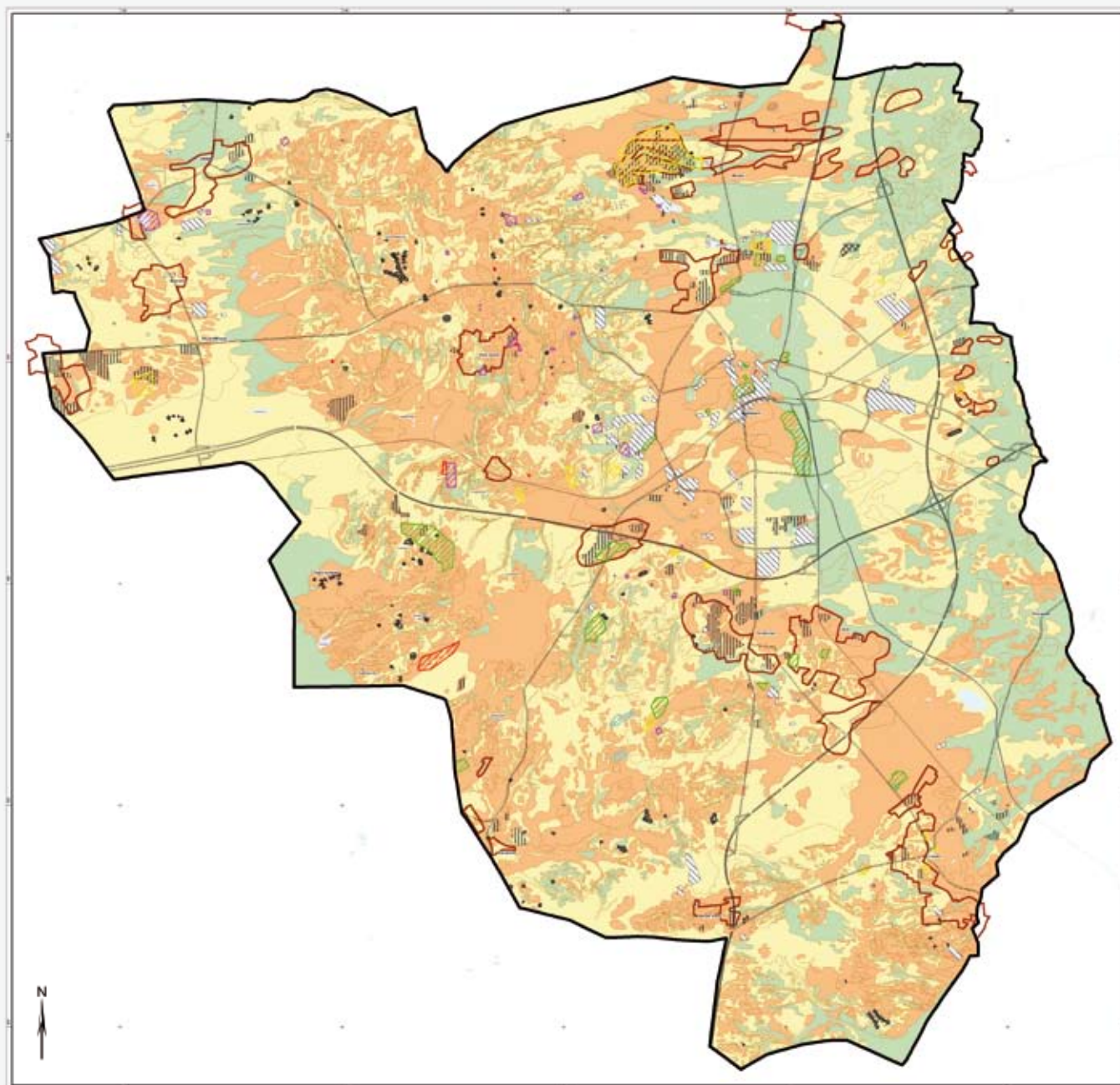
lingen over de inzet van deze waarden in de nieuwe ontwikkeling. Door tijdig te beschikken over een analyse kan vertraging en planwijziging vanwege cultuurhistorie worden voorkomen. De kosten voor zowel een cultuurhistorische analyse als een archeologisch onderzoek worden op dit moment betaald door de opdrachtgever. Hiermee wordt het principe ‘de veroorzaker betaalt’ gevolgd. Bij excessieve archeologische kosten kan vanuit het gemeentelijke archeologiefonds in beperkte mate financieel worden bijgedragen.

Apeldoorn is het product van cultuurhistorie. Door de inzet van cultuurhistorie in ruimtelijke ontwikkelingen krijgt toekomstig Apeldoorn meer betekenis. Het is van groot belang dit te beseffen, omdat wij ons in Apeldoorn thuis willen voelen. We logeren er immers niet af en toe een nachtje zoals we dat in een hotelkamer doen. De openbare ruimte -van stadsplein tot heidellandschap- is van mensen die daarin dagelijks wonen, werken en recreëren en daarom hebben wij de plicht hier zorgvuldig en cultuurbewust mee om te gaan.

Archeologische beleidskaart

Gemeente Apeldoorn Voor de meest actuele versie kijk op www.apeldoorn.nl/cultuurhistorie

LEGENDA

verwachte trefkans op archeologische resten binnen landschappelijke eenheden

trefkans

- hoge attentiewaarde
- middelmattige attentiewaarde
- lage attentiewaarde

overig

- esdek of oud bouwlanddek
- water
- gemeentegrens

beleid

- Bij ruimtelijke ontwikkelingen is archeologisch onderzoek verplicht. Streven naar behoud van archeologische waarden.
- Bij ruimtelijke ontwikkelingen is archeologische bureauonderzoek verplicht. Afhankelijk van de uitkomsten kan veldonderzoek verplicht worden. Streven naar het behoud van archeologische waarden.
- Bij ruimtelijke ontwikkelingen is een archeologisch quick-scan vereist. Afhankelijk van de resultaten wordt vervolgonderzoek aanbevolen. Behoud van archeologische waarden wordt aanbevolen.

verstoringen

- opgehoogd
- onbekende diepe bodemverstoring/kull
- afgegraven percelen/diepe bodemverstoringen
- geëgaliseerde percelen
- ondiepe verstoringen/vergraven perceel

verwachte dichtheid aan archeologische resten

- afhankelijk van onderliggende verwachtingszone
- mogelijk archeologische vergraving/ijzerwinkuil
- geen
- afhankelijk van onderliggende verwachtingszone en verstoringsdiepte
- afhankelijk van onderliggende verwachtingszone en verstoringsdiepte

01

02

03

01 | Vooroorlogs
Deventerstraat Fotograaf MAB

02 | Vooroorlogs
Hoog Soeren Fotograaf Harry Noback

03 | Vooroorlogs
Dillenburg Fotograaf MAB

06

07

08

04 | Vooroorlogs
Elsbosweg Fotograaf Gert van de Kamp

05 | Vooroorlogs
Koninginnelaan Fotograaf MAB

06 | De Paddestoel | Vooroorlogs
2^e Beukenlaan Fotograaf Gert van de Kamp

07 | De Wenumse watermolen | Vooroorlogs
Oude Zwolseweg Fotograaf Gemeente Apeldoorn

08 | Scherpenbergerbrug | Vooroorlogs
Kanaal Zuid Fotograaf Gert van de Kamp

09 | Troelstra-oord | Vooroorlogs
Schalterdalweg Fotograaf Gert van de Kamp

04

05

11

12

10 | Vooroorlogs
Englanderholt Fotograaf MAB

11 | Vooroorlogs
Woldhuis Fotograaf Gert van de Kamp

12 | Vooroorlogs
Asselsestraat Fotograaf Gert van de Kamp

09

10

13

17

21

14

18

19

22

20

21 | **Vormalige Meisjesschool** | **Naoorlogs**
Henri Dunantlaan Fotograaf Mariët vd Zande, Berry Roest, Kim de Jager en Marjan Buning

22 | **Naoorlogs**
Seringenlaan Fotograaf Gert van de Kamp

23 | **Naoorlogs**
Kanaal Noord Fotograaf Gert van de Kamp

15

16

16 | **Talensfabriek** | **Vooroorlogs**
Sophialaan Fotograaf Gert van de Kamp

17 | **St. Victorkerk** | **Naoorlogs**
Jachtlaan Fotograaf Mariët vd Zande, Berry Roest, Kim de Jager en Marjan Buning

18 | **Schouwburg Orpheus** | **Naoorlogs**
Churchillplein Fotograaf Harry Noback

19 | **Finse school** | **Naoorlogs**
Eksterweg Fotograaf STOA

20 | **Centraal Beheer Achmea** | **Naoorlogs**
Prins Willem-Alexanderlaan Fotograaf Gert van de Kamp

13 | **Vooroorlogs**
Hoenderloseweg Fotograaf Gert van de Kamp

14 | **Caesarea** | **Vooroorlogs**
Hoenderloseweg Fotograaf Gert van de Kamp

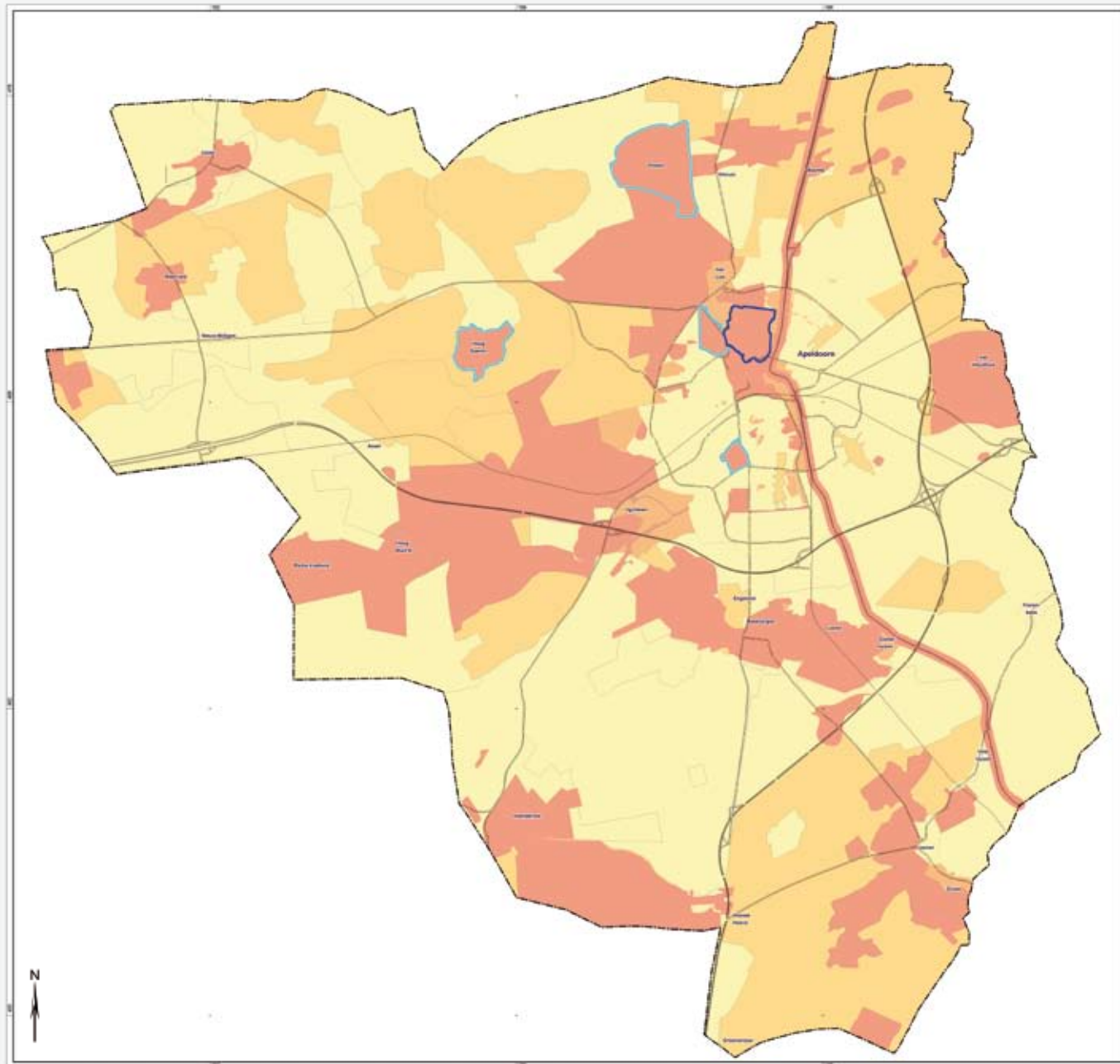
15 | **Vooroorlogs**
Hoofdstraat Fotograaf Gert van de Kamp

23

Cultuurhistorische beleidskaart

Gemeente Apeldoorn Voor de meest actuele versie kijk op www.apeldoorn.nl/cultuurhistorie

LEGENDA

inbreng van cultuurhistorische waarden bij ruimtelijke plannen

Attentiewaarde

- hoge attentiewaarde
- gemiddelde attentiewaarde
- lage attentiewaarde

overig

- spoorweg
- snelweg
- gemeentegrens

beleid

Bij ruimtelijke ontwikkelingen is cultuurhistorisch onderzoek verplicht. Streven naar behoud, herstel en versterking van cultuurhistorische waarden.

Bij ruimtelijke ontwikkelingen is cultuurhistorisch bureauonderzoek verplicht. Afhankelijk van de uitkomsten kan veldonderzoek verplicht worden. Streven naar behoud, herstel en versterking van cultuurhistorische waarden.

Bij ruimtelijke ontwikkelingen is een cultuurhistorische quick-scan vereist. Aanbevolen wordt om cultuurhistorische waarden te behouden, herstellen en te versterken.

- rijksbeschermd stads- en dorpsgezicht
- gemeentelijk beschermd stads- en dorpsgezicht

Doelstelling

- Cultuurhistorie in ruimtelijke processen moet leiden tot een mooier (hoge ruimtelijke kwaliteit) en beter herkenbaar (identiteitsvol) Apeldoorn.

Middel

- Verdere koppeling van cultuurhistorie, archeologie en architectuur, landschap, omgevingskunst, stedenbouw en duurzaamheid.
- Betrekken van cultuurhistorie in projecten vanaf de Initiatieffase.
- Opstellen van een cultuurhistorische analyse bij nieuwe bestemmingsplannen en projecten in de Programmafase.
- Cultuurhistorische inbreng bij herbestemmingsvraagstukken.

In de initiatieffase van een project wordt een quick-scan uitgevoerd naar de cultuurhistorische waarden van het plangebied. De resultaten van deze scan worden door de cultuurhistoricus ingebracht in de projectgroep en verwerkt in het Programma van Eisen. Krijgt het project een vervolg, dan wordt in de Programmafase een cultuurhistorische analyse gemaakt.

In deze analyse worden de kwaliteiten van het gebied beschreven en worden aanbevelingen gedaan die als handvat dienen voor de ontwerper.

In de projectgroep streeft de cultuurhistoricus naar een product dat bijdraagt aan de kwaliteit en identiteit van Apeldoorn.

“De topcollectie van Apeldoorn”

Nederland is een museumland. Elk museum toont zijn eigen waardevolle collectie met trots aan een zo breed mogelijk publiek. Wie kent niet de Nachtwacht of Van Gogh's Zonnebloemen? Gelukkig zijn deze topstukken door iedereen te bewonderen, ondanks of, beter nog, dankzij de bescherming van hoge hekken en dikke deuren. Zonder het wellicht te beseffen, beschikt ook Apeldoorn over een topcollectie cultuurhistorische objecten die gezien mag worden en waar wij trots op zijn.

Bovengrondse objecten

De monumentenlijst biedt inzicht in de topstukken van Apeldoorn. Door een zorgvuldige inventarisatie, waardering en selectie zijn cultuurhistorische objecten op deze lijst gezet, na advies van de cultuurhistorische adviescommissie. De objecten vertegenwoordigen een representatief deel van de lokale ontwikkelingsgeschiedenis en zijn zodoende een kapitale erfenis. Van elk monument is een redengevende beschrijving beschikbaar, waarin de waarden zijn vastgelegd die in stand gehouden moeten worden. Inmiddels is er een representatief monumentenbestand van objecten die gebouwd zijn vóór 1940. Alleen wanneer er nieuwe feiten bekend worden, nieuwe inzichten ontstaan, of als het object nog niet bekend is, kan op incidentele basis nog een vooroorlogs object worden toegevoegd. De ontwikkeling van Apeldoorn na 1940 is zeer beperkt in kaart gebracht. Zo komen er op de monumentenlijst nauwelijks objecten uit deze wederopbouwperiode voor. Om ook deze (vaak onverwachte) kwaliteiten in beeld te brengen, wordt in navolging van de Rijksdienst voor Monumentenzorg in Apeldoorn een inventarisatie, selectie en plaatsing uitgevoerd van de bouwperiode vanaf 1940 tot 1970.

Bovengrondse gebieden

Door de samenhang van stedenbouwkundige en/of de landschappelijke

structuur, het groen en de infrastructuur kent Apeldoorn een aantal beschermde stads- of dorpsgezichten. Daarvoor is een speciaal bestemmingsplan ontwikkeld. In combinatie met een zwaar welstandsniveau is hiermee de karakteristiek van het gebied gewaarborgd. Ontwikkelingen in het gebied blijven mogelijk maar moeten voldoen aan een hoge ruimtelijke kwaliteit die passend is. Ditzelfde wordt nagestreefd voor gebieden met de hoogste cultuurhistorische attentiewaarde. De monumentenverordening voorziet voor deze gebieden in regelgeving. Met een vastgestelde cultuurhistorische beleidskaart als nieuw instrument vervalt de noodzaak om nieuwe gemeentelijk beschermde stads-, of dorpsgezichten aan te wijzen. Omdat het bestand aan beeldbepalende panden gerelateerd is aan gebiedsbescherming, wordt dit in principe alleen nog uitgebreid met panden in rijksbeschermde gezichten.

In wederopbouw wijken ligt een herstructureringsopgave, waarbij cultuurhistorische waarden een rol spelen. In deze gebieden zit de grootste waarde in de samenhang tussen gebouwen, structuren en openbare ruimte en minder in het individuele object, zoals in vooroorlogse wijken. Steeds meer mensen ontdekken de (verborgen) kwaliteit die in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw is gerealiseerd door nieuwe werkwijzen,

Wanneer wordt een gebouw of object een:	Gemeentelijk monument	Archeologisch monument
	<ul style="list-style-type: none"> • Architectuurhistorische waarde • Cultuurhistorische waarde • Stedenbouwkundige waarde • Zeldzaamheidswaarde 	<ul style="list-style-type: none"> • Zeldzaamheidswaarde • Omgevingswaarde • Cultuurhistorische waarde

In het eindeloos ogende stuifzand- en heidegebied staat plotseling een prachtig gebouw: voormalig zendstation Radio Kootwijk. Het complex krijgt een nieuwe functie. Fotografie: Bé Lamberts, Drachten.

materialen, verkavelingen en verkeersstructuren. Met de woningcorporaties als belangrijke partij wil de gemeente (prestatie-)afspraken maken over de verantwoordelijkheid voor het beheer van cultuurhistorische waarden.

Ondergrondse objecten en gebieden

De Apeldoornse topcollectie bevat ook archeologische monumenten waar we zuinig op zijn. Soms zijn dit objecten zoals grafheuvels, soms wordt een groter 'gevoelig gebied' beschermd. Op de Archeologische Monumentenlijst van de Rijksdienst staan naast beschermde rijksmonumenten ook veel monumenten die deze beschermde status niet hebben. Het is zinvol deze categorie nader te bekijken en de monumenten op basis van selectiecriteria een gemeentelijke bescherming te geven. Daarnaast is het mogelijk dat er bij bouwwerkzaamheden archeologische sporen worden aangetroffen die een beschermde status verdienen. Op basis van de selectiecriteria kan het object of gebied als nieuw monument aangewezen worden.

Onderhoud en beheer is een gemeentelijke verantwoordelijkheid wanneer het monument op gemeentegrond ligt. In alle overige gebieden vindt hierover overleg plaats met de grondeigenaren. Dit overleg kan resulteren in beheerafspraken tussen grondeigenaar en gemeente. Restauratie of consolidatie van archeologische monumenten kunnen niet rekenen op financiering vanuit het Rijk. Er zijn wel mogelijkheden om subsidies aan te vragen via programma's. Hierbij kan gedacht worden aan het opnemen van archeolo-

gische monumenten in een toeristische fietsroute door Apeldoorn. Met zulke programma's kan ook een provinciale subsidiebijdrage verkregen worden voor een Waardevol Cultuur Landschap. Bij de provincie bestaat wel een subsidieregeling voor het restaureren of consolideren van archeologische monumenten. Een deel van de kosten van de restauratie of consolidatie is subsidiabel. Bij de uitvoering van deze werkzaamheden kan samengewerkt worden met de Stichting Landschapsbeheer Gelderland (SLG), die beschikt over veel vrijwilligers.

Financiën

Om de Apeldoornse topcollectie in stand te houden, is goed onderhoud noodzakelijk. Voor sommige objecten is eerst een grootschalige restauratie nodig alvorens er een onderhoudsplan wordt opgesteld. Instandhouding van deze topcollectie is arbeidsintensief en daarmee relatief kostbaar. Echter, omdat deze topcollectie een groot maatschappelijk belang vertegenwoordigt, dragen de verschillende overheden bij aan deze kosten. Het rijk heeft deze verantwoordelijkheid voor rijksmonumenten, de gemeente en de provincie delen deze verantwoordelijkheid voor gemeentelijke monumenten in een koppelsubsidie. Prioritering van subsidieaanvragen kan onder meer plaatsvinden op basis van de attentiegebieden op de beleidskaarten.

Door de stimulerende werking van de gemeentelijke restauratiesubsidie voor eigenaren is een groot deel van het restauratieachterstand weggewerkt. De technische staat van 85% van de Apeldoornse

monumenten is goed tot zeer goed (onderzoek Monumentenwacht, 2005). De gemeentelijke inspanningen blijven erop gericht de technische staat van deze monumenten goed te houden, zodat dure restauraties voorkomen worden. Daarom wordt bij beperkte financiële middelen prioriteit gegeven aan instandhouding: wat goed is, moet goed blijven. Er bestaat nog wel een restauratieachterstand bij een aantal gemeentelijke monumenten; nader onderzoek moet uitwijzen welke omvang deze heeft. Zonder overheidssteun komen veel van deze noodzakelijke restauraties niet van de grond. Uitstel van restauraties leidt echter tot vervolgschade, waardoor kosten verder toenemen en de Apeldoornse topcollectie wordt bedreigd. Het rendement van de overheidsbijdrage kan fors worden vergroot door financiële

ondersteuning te verstrekken op basis van het revolving fund. Dit systeem van leningen maakt het mogelijk het geld na aflossing van de lening weer opnieuw in te zetten. In dit systeem blijft de provinciale koppelsubsidie gegarandeerd. Voor kleine bedragen blijft een subsidieregeling bestaan.

Met de vele grafheuvels, monumentale gebouwen en karakteristieke lanen, wijken en dorpen stelt Apeldoorn zijn eigen topcollectie tentoon. Bewoners en bezoekers krijgen door deze cultuurhistorische elementen een beeld van de ontwikkelingsgeschiedenis, de identiteit en het karakter van Apeldoorn. Het beheer van deze cultuurhistorische of archeologische objecten is kostbaar en complex, waarbij er een grote verantwoordelijkheid ligt bij gemeente en eigenaar.

Doelstelling

- Een goede (bouwkundige) staat van de topcollectie van Apeldoorn.
- Een representatief monumentenbestand van archeologische en cultuurhistorische waarden.

Middel

- (Prestatie-)afspraken met woningcorporaties over de verbinding van cultuurhistorie en herstructurering.
- Inventarisatie, selectie en plaatsing van objecten uit de periode 1940-1970.
- Revolving fund-systeem voor onderhoud en restauratie van monumenten/beeldbepalende panden.
- Onderzoek naar gemeentelijke bescherming van archeologisch gevoelige gebieden, beheersafspraken met grondeigenaren.
- Gebieden met de hoogste cultuurhistorische waarden krijgen/hebben een beschermend bestemmingsplan.

Resultaat

- Gestreefd wordt om dit nieuwe subsidiesysteem op 1 juli 2006 van kracht te laten worden.

“Nieuws van om de hoek”

Wanneer je ergens tijdelijk bent (op vakantie bijvoorbeeld), heb je de natuurlijke gewoonte de omgeving te willen ontdekken, te leren kennen en te ervaren. Je bezoekt een museum, leest een reisgids of maakt een stadswandeling. Des te opvallender is het dat je je eigen omgeving, waar je vaak al jaren woont of werkt, niet kent en je ook niet de moeite neemt om op onderzoek uit te gaan. Zo mis je de mooiste plekken en verhalen uit je eigen stad of dorp. Vreemd eigenlijk, want die informatie ligt ‘om de hoek’.

De bewoners

Wanneer mensen binding voelen met hun leefomgeving ontstaat er een gevoel van veiligheid en trots. Door bewoners kennis te laten maken met de ontwikkelingsgeschiedenis van hun eigen omgeving krijgt dat vreemde straatje, dat oude huis, of die dikke boom betekenis. Het maakt daarbij niet uit of het een wijk is van vijftig (Kerschoten) of vijf jaar (Woudhuis) oud. Kennis van de leefomgeving helpt de identiteit van een dorp of wijk te benoemen en te benutten. Veel informatie is reeds beschikbaar in cultuurhistorische analyses, de gemeentelijke website en de cultuurhistorische en archeologische beleidskaarten. Door deze informatie uit te dragen, is het mogelijk te werken aan het geheugen van de stad. Daarnaast is specifieke gemeentelijke kennis over onderhoud, restauratie en verbouw van monumenten beschikbaar voor monumenteneigenaren.

Ook de samenwerking met de erfgoedinstellingen wordt steeds intensiever. In deze verenigingen zitten ambassadeurs van de cultuurhistorie, die veel kennis bezitten van de ontwikkelingsgeschiedenis van Apeldoorn en zich betrokken voelen bij de kwaliteit van de ruimtelijke inrichting. De historische verenigingen hebben de belangrijke taak om de Open Monumenten Dag tot een Erfgoedweek uit te bouwen. Voor dit meerdaagse evenement, waarin het imago en de identiteit van Apeldoorn centraal staan, is op lokale en regionale schaal aandacht. Door gebruik te maken van de lokale kennis van amateur-archeologen en hun inzet voor archeologisch onderzoek kan efficiënt worden gewerkt. De resultaten van deze onderzoeken dragen bij aan de

lokale kennis en worden gebruikt voor educatie. Met CODA als professioneel beheerder van het archeologisch depot en als kennisinstelling worden activiteiten en producten op elkaar afgestemd.

Speciale aandacht verdienen de jongste bewoners van Apeldoorn. Wanneer kinderen en jongeren op een laagdrempelige wijze kennis kunnen maken met cultuur, doen zij er op latere leeftijd meer mee. Om dit mogelijk te maken, moeten leskisten, voorlichting en de monumentensnuffelmiddag onderdeel uitmaken van de reguliere lesstof. Deze wordt door actief gebruik van Apeldoornse voorbeelden leuker en begrijpelijker gemaakt. De gemeente overlegt met onderwijsinstellingen over de afstemming van het aanbod van cultuur-educatie en de lesstof.

De bezoekers

Door cultuurhistorie te betrekken bij het Apeldoornse toeristische beleid wordt een bredere (en grotere!) doelgroep bereikt. Cultuurhistorie vergroot immers de toeristische en recreatieve aantrekkelijkheid van Apeldoorn. Het legt verbindingen tussen cultuur en natuur; een waardevolle en kansrijke combinatie die nog niet ten volste wordt benut. Door hier optimaal gebruik van te maken, ontstaat een uniek toeristisch product. Daarnaast is een duidelijk cultuurhistorisch profiel en een eigen identiteit een bijzondere vestigingsfactor voor bedrijven. Dit is belangrijk voor ondernemend Apeldoorn, omdat zaken als infrastructuur en centrale ligging door verdere mondialisering en ict-toepassingen minder belangrijk worden. Het is steeds meer de leefom-

De eerste Apeldoorners maakten al handig gebruik van het schone water dat honderden jaren in de Veluwe grond heeft gestroomd. De watermolens dragen nog altijd bij aan de identiteit van Apeldoorn.

geving die van belang wordt en een gemeente die rijk is aan cultuurhistorie en daar aandacht voor heeft, kan daarvan profiteren.

De Veluwe is als landschap en natuurgebied een toeristisch topproduct. Door de combinatie van rust en ruimte met bijvoorbeeld het Koninklijk park, Radio Kootwijk en watermolens komen meer bezoekers en worden bestedingen gestimuleerd. Dit is niet alleen positief voor de recreatie- en toerismebranche, maar ook voor agrarische ondernemers. Zij kunnen aanvullende inkomsten verwerven door het onderhouden van historisch interessante landschappen en elementen zoals houtwallen, enken, agrarische complexen, historische landwegen of grafheuvels.

Door het nieuws dat om de hoek ligt te benutten en uit te dragen, beleven bewoners en bezoekers Apeldoorn op een nieuwe en inspirerende manier. Informatie over de ontwikkelingsgeschiedenis biedt unieke ervaringen. Daarvoor hoef je niet het vliegtuig naar verre oorden te nemen.

Doelstelling

- Betrokkenheid van de inwoners van Apeldoorn met de leefomgeving en de ruimtelijke ontwikkeling daarvan.
- Vergroten van de aantrekkingskracht voor toeristen en ondernemers.

Middel

- Informatie uitdragen over cultuurhistorie.
- Gebruik maken van lokale kennis van erfgoedinstellingen en amateur-archeologen.
- Apeldoornse cultuurhistorie onderdeel laten uitmaken van het lesmateriaal in het onderwijs.
- Verbinden van cultuurhistorie en natuur.

Resultaat

- Toename van het aantal toeristen en bestedingen.
- Groei van het aantal leden van erfgoedinstellingen.

Het Erfgoedplatform Apeldoorn is opgericht om samenwerking te stimuleren tussen de vele organisaties die bij cultuurhistorie in Apeldoorn betrokken zijn.

De deelnemende organisaties zijn: Historische Vereniging Felua, Stichting Apeldoornse Monumenten, Vereniging Oud Apeldoorn, Archeologische Werkgroep Apeldoorn, Oudheidkundige Vereniging de Marke, Stichting Oudheidskamer Uddel, CODA, Stichting Bouw- huis, Stichting Koninklijk Apeldoorn, Paleis 't Loo en de Werkgroep Indisch Erfgoed. In totaal hebben deze organisaties meer dan 3000 leden.

In de vorige hoofdstukken zijn de beleidsdoelen weergegeven. De cultuurhistorie in Apeldoorn verdient het om hiermee aan de slag te gaan. De genoemde doelen krijgen in “Het Apeldoornse programma” een concrete uitwerking. Het programma bestaat uit vier herkenbare thema’s, die ontleend zijn aan de ontwikkelingsgeschiedenis (zie ‘inventariseren’) en de cultuurhistorische en archeologische beleidskaarten. De komende tien jaar werkt de gemeente samen met partners uit de Apeldoornse samenleving aan de uitvoering. Zo zetten we de puntjes op de ‘i’.

1 I-ndustrie van water en molens

Ondanks de hooggelegen Veluwe en de droge zandgronden is Apeldoorn groot geworden door het water. Dankzij de beken en sprengen ontstond een rijke waterindustrie aan papiermolens, graanmolens, kopermolens, oliemolens en later wasserijen. Toen Koning Willem I besloot het Apeldoorns Kanaal te laten graven, zorgde ook die ontwikkeling voor een enorme economische impuls.

Apeldoorn pleegt in samenwerking met het Waterschap Veluwe een forse inzet om beken en sprengen te herstellen en bovengronds te krijgen. Dit gebeurt vooral vanuit de ecologie en de waterhuishouding. Het blauwe lint door de stad en het buitengebied krijgt terecht ruime aandacht. Maar juist de knopen in dit lint maken de geschiedenis zichtbaar en

laten zien hoe belangrijk het water voor Apeldoorn was en nog steeds is. De brugwachterswoning, de vervallen papiermolen, een sluiscomplex, of een jaagpad zijn stuk voor stuk interessante overblijfselen, omdat zij de identiteit van Apeldoorn in zich hebben. Vanuit de cultuurhistorie wordt met dit programma dan ook gewerkt aan het zichtbaar maken van deze objecten en het verhaal te achterhalen en te vertellen. Dit is niet alleen belangrijk in situaties waarin weinig verandert (beheersituaties), maar vooral in gebieden die volop in ontwikkeling zijn. Een mooi voorbeeld is het Belvedereproject Herleef de Beek. Het is de taak van cultuurhistorie om deze ontwikkelingen te inspireren en kwaliteit mee te geven vanuit het programma 'I-ndustrie van water en molens'. Denk alleen al aan de ingrepen langs en nabij het Apeldoorns Kanaal.

Activiteiten zijn:

- inventarisatie van bestaande en voormalige molenlocaties;
- uitwerken van een 'verbeeldingsopgave' voor deze locaties, in mogelijke samenwerking met omgevingskunst;
- uitzetten van fiets- en wandelroutes langs deze interessante plekken;
- cultuurhistorische inbreng in (inrichtings)plannen voor het oude havengebied;
- de ensemblewaarde van object en water inbrengen in ruimtelijke ontwikkelingsprojecten.

2 I-nzicht in het landschap

Kenmerkend voor het Apeldoornse landschap zijn het stuwwallencomplex van de Veluwe in het westen, de lager gelegen agrarische landschappen in het oosten en een overgangsgebied daar tussen. Het stuwwallencomplex is een groot natuurgebied, dat door bossen een gesloten beeld oplevert. Verscholen in de bossen liggen enkele dorpen en vele recreatiecomplexen, buitenplaatsen en instituten. Het landschap ten oosten van de Veluwe bestaat uit een grote afwisseling van coulisselandschappen, meer open broeklandschappen en een landgoederenzone vanaf de zuidelijke Velwezoom tot aan Twello. In dit landschap ligt een aantal dorpen. In het kantwerk (het overgangsgebied tussen de Veluwe en het agrarische landschap) liggen van oudsher agrarische nederzettingen, die profiteerden van de ligging tussen hoog en laag.

Het landschap van Apeldoorn is groen, divers en afwisselend. Een grote kwaliteit! De gemeente zet hoog in op natuur en groenwaarden, terwijl de vorming van het groen minstens zo interessant is. De ligging van de wegen, boerderijen, ijzerkuilen en landgoederen is te verklaren vanuit het landschap. En het landschap zoals we dat nu kennen, wordt niet alleen verklaard door flora en fauna, maar juist door objecten en relictten die door toedoen van mensen zijn ontstaan. Dit betekent dat bij het beheer van het Apeldoornse landschap rekening gehouden moet worden met de cultuurhistorische waarden in het gebied. Het benutten van het cultuurlandschap betekent een impuls voor recreatie en toerisme; zo wordt voor het zendcomplex van Radio Kootwijk een nieuwe functie gezocht waarbij verbinding van waardevolle natuur en cultuur een kans is. Hierdoor ontstaat 'I-nzicht in het landschap'.

Activiteiten zijn:

- inventarisatie van cultuurlandschappen compleet maken;
- overleg en initiëren van cultuurimpuls in toerisme- en recreatiesector;
- beheerafspraken maken met terreinbeheerders over de instandhouding van het landschap met respect voor en versterking van cultuurhistorische en archeologische waarden;
- het cultuurlandschap verbeelden en beleefbaar te maken: fietsroutes, informatieborden, kennisbankjes;
- opstellen van een erfgoedplan voor het landelijk gebied;
- historisch groen als inhoudelijk thema van de Triënnale neerzetten;
- cultuurhistorische inbreng in ruimtelijke plannen in Berg en Bos inpassen.

3 I-nteresse voor je eigen buurt

Apeldoorn is geen stad met een herkenbaar historisch centrum maar een lappendeken van buurtschappen, linten en dorpen die langzamerhand met elkaar vergroeid zijn. De stad Apeldoorn is relatief laat ontstaan. Hierdoor identificeren veel Apeldoorners zich ook eerder met hun eigen wijk of buurt dan met de stad zelf. Dit is beslist niet erg. Sterker nog, het is de unieke kracht van Apeldoorn; deze verscheidenheid en afwisseling in bouwstijlen en bouwperiodes. Hierdoor ontstaat telkens een ander beeld van Apeldoorn.

Wanneer bewoners van Apeldoorn weten hoe hun eigen wijk is ontstaan, zullen zij zich er eerder thuis voelen. Het verhaal van de wijk kan en moet verteld worden; het is er veel te interessant voor om te laten liggen!

Activiteiten zijn:

- afspraken maken met woningcorporaties over de inbreng van cultuurhistorie in de herstructureringsopgave. Ook het verhaal van de naoorlogse bouw is interessant genoeg en biedt prima kansen voor 'behoud door ontwikkeling';
- ontwikkelen van een lespakket over cultuurhistorie voor het middelbaar onderwijs;
- digitaal en analoog beschikbaar stellen van alle cultuurhistorische informatie op een overzichtelijke en laagdrempelige wijze. Zoals een DVD met daarop informatie over Apeldoornse monumenten;
- wijkgerichte informatiebrochures (populaire versies van de cultuurhistorische analyses);
- samen met het erfgoedplatform wordt

gewerkt aan een volwaardige jaarlijkse Erfgoedweek in Apeldoorn, als belangrijke schakel in evenementen in Apeldoorn;

→ het 'Apeldoorns kennisbankje' in de markt zetten.

4 I-n naam van Oranje

De ontwikkelingsgeschiedenis van Apeldoorn hangt nauw samen de komst van de Oranjes. Dat is niet alleen zichtbaar door Paleis 't Loo maar op veel meer plaatsen; bijvoorbeeld het Apeldoorns Kanaal en de veldbrandovens in Berg en Bos. In overleg met deskundigen in Apeldoorn, waaronder in ieder geval stichting Koninklijk Apeldoorn en Paleis 't Loo, wordt dit vierde i-nvesteringsprogramma verder uitgewerkt in 2006.

Financiering

Het budget dat voor uitvoering van het beleid uit 1992 eenmalig beschikbaar is gesteld, is inmiddels uitgeput.

Derhalve spreekt het voor zich dat voor de uitvoering van dit beleid nieuw budget nodig is. Dit aspect wordt betrokken bij de voorjaarsnota 2006. Hierbij wordt gezocht naar geldstromen die (deels) bedoeld zijn voor cultuurhistorie. Daarnaast wordt zoveel mogelijk gekeken naar externe financiering en koppel-subsidies door inhoudelijk aansluiting te zoeken bij het rijks- en provinciaal beleid voor cultuurhistorie. Voor deze externe geldstroom is gemeentelijke co-financiering vaak een randvoorwaarde. Voor de instandhouding van cultuurhistorische objecten is ook budget nodig. De vraag naar instandhoudingssubsidie en het aanbod van het gemeentelijk budget zijn met elkaar in overeenstemming. Dit geldt niet voor de restauratie van objecten. Hier is de vraag (veel) groter dan het huidige aanbod van het gemeentelijk budget. Om dit meer met elkaar in overeenstemming te brengen, worden ook hiervoor in 2006 nadere voorstellen

gedaan. Hierbij wordt nadrukkelijk gekeken naar het nieuwe leningsysteem, zoals verwoord onder I-nstandhouden. Voor de instandhouding van archeologische objecten worden voorstellen gedaan bij de evaluatie van de financiële afspraken over archeologische kosten. Deze evaluatie staat gepland voor 2006.

Deze nota "I-cultuur" wordt met dit investeringsprogramma afgesloten. Voor de totstandkoming van deze nota en de beleidskaarten is er een i-nventarisatie gemaakt van waardevolle gebouwen en gebieden. Hiermee willen we plannenmakers i-nspireren, bewoners en bezoekers i-nformeren en objecten en gebieden i-nstandhouden. Dit met als belangrijkste doel dat wij ons kunnen i-dentificeren met een mooie en herkenbare gemeente Apeldoorn. In een uitgewerkt i-nvesteringsprogramma wordt jaarlijks verslag gedaan over de vorderingen. We zullen ook jaarlijks aangeven welke acties er op stapel staan voor het volgende jaar. Deze nota is dan ook geen eindpunt maar een startpunt om gezamenlijk met alle partners aan het werk te gaan!

Colofon

De beleidsnota 'I-Cultuur' verschijnt los en als bijlage in het Stadsmagazine Apeldoorn nummer 1, jaargang 1 en onder verantwoordelijkheid van de gemeente Apeldoorn.

Uitgave/Productie
Uitgeverij Educom BV
R.P.H. Diederiks, uitgever
Postbus 25296, 3001 HG Rotterdam
Mathenesserlaan 347
3023 GB Rotterdam
Telefoon 010 - 425 65 44
Telefax 010 - 425 72 25
E-mail info@uitgeverijeducom.nl
Website www.uitgeverijeducom.nl

Redactie beleidsnota
Gemeente Apeldoorn

Conceptontwikkeling
Uitgeverij Educom BV, Rotterdam

Fotografie
Fleur Kooiman

© Copyrights december 2005/maart 2006,
Gemeente Apeldoorn

www.apeldoorn.nl/cultuurhistorie

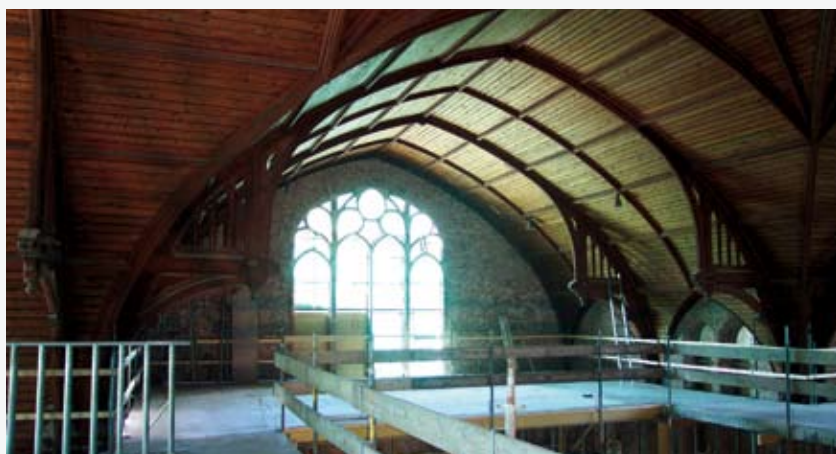

Groot Roessink bouwt van kerk naar kantoor

Voorster bedrijf legt harmonische link tussen heden en verleden

door Roelien Gorter

Na jaren van leegstand en gediscussieer over de bestemming heeft de vroegere gereformeerde kerk van Apeldoorn een nieuw doel gevonden. De Noorderkerk doet vanaf dit voorjaar dienst als kantoorpand voor softwarebedrijf Pallas Athena. Bouwbedrijf Groot Roessink uit Voorst smeedde heden en verleden tot een mooi geheel, waarbij het exterieur van de kerk in authentieke staat bewaard bleef. De Noorderkerk in Apeldoorn is weer een visitekaartje voor de gemeente.

Interieur kerk

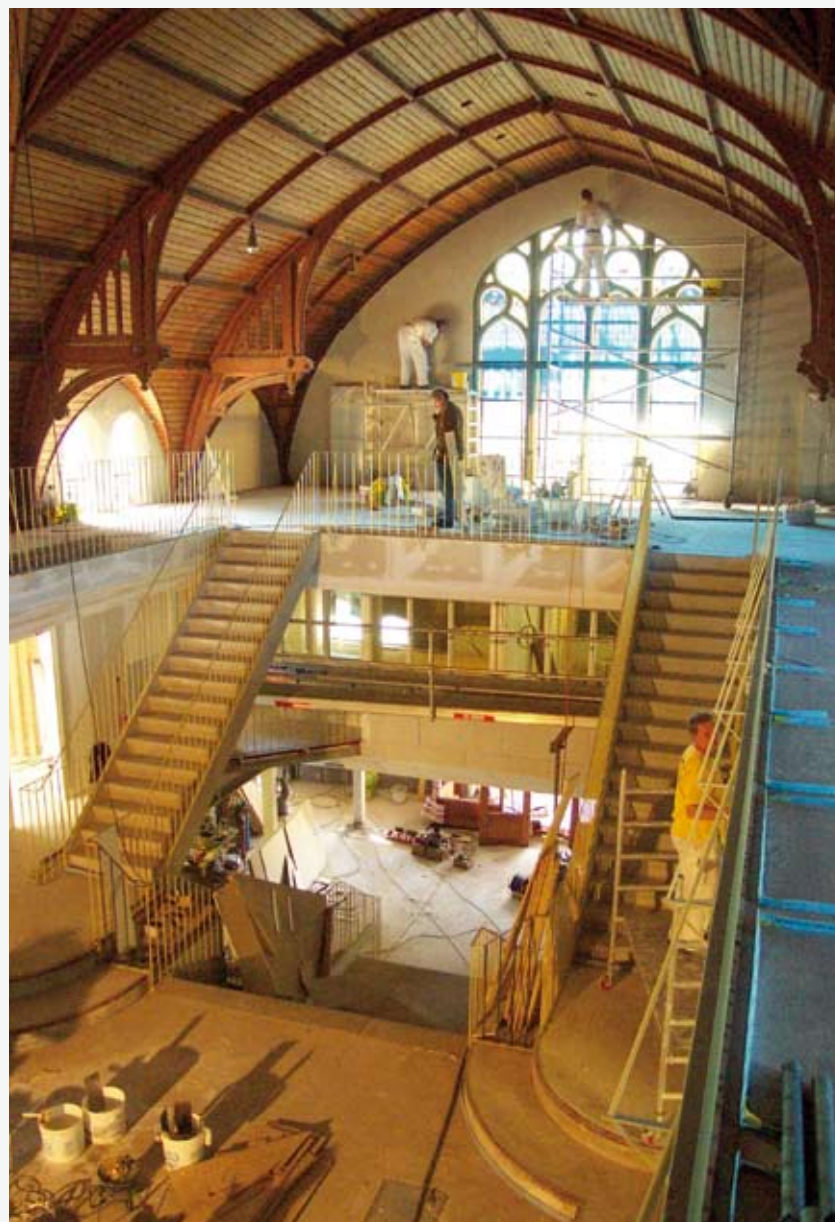
Bouwbedrijf Groot Roessink is een toonaangevend bedrijf in het herbestemmen van historische panden. Al meer dan honderdtwintig jaar bedient het Voorster bedrijf de markt. In 1880 startte de onderneming als wagenmakerij en ging verder als klein timmerbedrijf. Tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw werd zo de kost verdiend. Daarna groeide het uit tot het allround bouwbedrijf, zoals Groot Roessink nu bekend is.

Vanuit een oorspronkelijke gerestaureerde boerderij die wordt benut als kantoorpand worden de werkzaamheden verricht. Het pand vertegenwoordigt de essentie van het bedrijf. Een moderne kantoorinrichting in oude sferen. Groot Roessink is gespecialiseerd in restauratiewerk, maar doet vanzelfsprekend ook aan nieuwbouw, onderhoud en verbouw. Een bijzondere tak van het bedrijf is de molenbouw. Door de jaren heen zijn er al heel wat wind- en watermolens door de ambachtslieden van Groot Roessink in de oorspronkelijke

staat hersteld. De aannemer uit Voorst beschikt daarvoor over een eigen timmerwerkplaats waar de oude ambachtswerken kunnen worden uitgevoerd.

NIEUWE UITDAGINGEN “Die belangstelling voor molens heb ik zelf ontwikkeld”, vertelt bedrijfsleider Ben Arendsen. “Ik ben begonnen als timmerman op de werkvloer en er kwam een molenproject voorbij. Daar ben ik me steeds meer voor gaan interesseren. Het is een bijzonder mooi vak, omdat niets hetzelfde is. Elke dag doen we weer nieuwe ervaringen op en komen we voor nieuwe uitdagingen te staan om met hedendaagse middelen oude sferen te laten herleven.”

Interieur kerk

Exterieur van de kerk.

CONTINUÏTEIT Ben Arendsen volgde eigenaar Groot Roessink op toen hij met de vut ging. “Dat was vier jaar geleden. Ik stond voor de keuze om het bedrijf zelf voort te zetten of uit te kijken naar andere mogelijkheden. Om het bedrijf en het personeel voldoende continuïteit te bieden, hebben we ons aangesloten bij Koninklijke Woudenberg uit Ameide. Deze overgang kwam van beide kanten goed uit. Wij wilden graag verder met een bedrijf dat ook gespecialiseerd is in restauratiewerkzaamheden. En Woudenberg, dat vooral naam heeft in het westen, wilde graag een vestiging in het oosten van het land.” Koninklijke Woudenberg is met name bekend van grote restauratieprojecten zoals de Westerkerk en het Rijksmuseum in Amsterdam en het Binnenhof en het Vredespaleis in Den Haag, maar ook de Eusebius toren en Bronbeek in Arnhem.

De naam die Groot Roessink al had opgebouwd bracht ze ook in de race voor de aanbesteding van de restauratie en verbouwing van de Noorderkerk in Apeldoorn. Zij waren een van de drie door de gemeente geselecteerde bedrijven die capabel werden geacht om de Noorderkerk weer als visitekaartje van Apeldoorn te laten fungeren. Deze gereformeerde kerk, ontworpen door de Apeldoornse architect Jan Wijn, werd gebouwd in 1886. Een bijzondere kerk, omdat deze in tegenstelling tot de over het algemeen sober gebouwde gereformeerde kerken, in een neogotische stijl naar de gotiek van de middeleeuwen werd gebouwd. Pas in 2000 werd de kerk als Rijksmonument beoordeeld.

VOORWAARDEN Deze status bepaalde de voorwaarden waaraan de restauratie van de gereformeerde kerk moest voldoen. Aan het exterieur mocht niets gewijzigd worden en in het interieur mocht de nieuwe invulling de gevels constructief niet raken. Een uitdagend project voor Groot Roessink. Wel eerder waren kleinere kerkjes onder handen genomen door dit bouwbedrijf, maar het was voor het eerst dat ze zo'n grote kerk onder hun hoede namen. Projectleider Ad Goes ging hiermee aan de slag. Op basis van het bestek en tekeningen formuleerde hij een plan van aanpak. In januari 2005 startte de restauratie en de opdracht was dat deze medio oktober van hetzelfde jaar gereed moest zijn. Een korte uitvoeringsperiode, die uiteindelijk door een aantal tegenvallers in de veronderstelde kwaliteit van de kerk verlengd moest worden. Daardoor was op 22 december de oplevering.

In januari 2005 werd de start van de restauratie gemarkeerd door het verwijderen van de haan van de torenspits. Het exterieur werd historisch gerestaureerd, dat wil zeggen geen veranderingen ten opzichte van de oorsprong. Van buiten werd het aanzicht in ere hersteld met nieuw voegwerk, het aanpakken van de torenspits en het herstellen en terugbrengen van de tien dakkapellen zoals die in de oorspronkelijke situatie hebben bestaan. Bovendien werd het leien dak compleet herdekt en vernieuwd, waardoor het beeld kon blijven zoals het was.

KERKORGEL “De grootste veranderingen moesten binnen gebeuren, zonder dat we daarbij de gevel mochten aantasten. Het interieur moest dus los blijven van het exterieur”, legt Goes uit. “Dat vingen we op door de twee verdiepingen die er in zouden komen te laten dragen door een staalconstructie. In feite ontstaat daardoor een gebouw in een gebouw en daarmee een uniek werk. Na de entree in de kerk, komt pas het besef dat het geen kerk meer is. Waar vroeger de kerkbankjes stonden, bevinden zich nu een souterrain en twee verdiepingen. De eerste verdieping is verdeeld in verschillende units. De delen die aan de gevel grenzen zijn opgevuld met houten stroken en mensdragende glazen panelen om de binnengevel niet aan te tasten. In de tweede verdieping is een grote vide waardoor je contact blijft houden met de eerste verdieping. Het houten gewelf is in takt gebleven en gerestaureerd. Ook alle glas-in-lood ramen zijn in ere hersteld met veel geel en blauw, wat staat voor respectievelijk de aarde en de hemel.

Interieur kerk

Het kerkorgel, waarvoor helaas geen geld was om dat te restaureren, is ook vanaf elke verdieping zichtbaar”, aldus de projectleider.

Hij geeft aan dat het een behoorlijk onderneming was om een gebouw dat authentiek moet blijven aan de moderne eisen te laten voldoen. “De bekabeling is vakkundig weggewerkt en ook voor de irco hebben we een oplossing gevonden.

Dat zijn wel de uitdagingen waarmee we in het hedendaagse restauratiewerk te maken krijgen, maar het resultaat mag er zijn.” Dat beaamt ook bedrijfsleider Arendsen. “Tijdens de definitieve oplevering kregen we veel reacties van de omwonenden, dat we er een zeer aantrekkelijk gebouw van hebben gemaakt.” Het interieur moet nog gestoffeerd worden, voordat softwarebedrijf Pallas Athena haar intrek kan nemen.

“Tijdens de definitieve oplevering kregen we veel reacties van de omwonenden, dat we er een zeer aantrekkelijk gebouw van hebben gemaakt.”

OORSPRONKELIJKE STIJL Groot Roessink heeft ondertussen nog meer naam gemaakt nu deze kerk aan haar lijst is toegevoegd. “We krijgen veel vragen naar het restaureren van villa’s. In de jaren zeventig zijn veel van deze landhuizen verbouwd tot moderne woningen en nu willen vaak de kopers van deze woningen ze in oude sfeer terugbrengen. Dat betekent weer gestuukte plafonds en lijstwerken. Het valt ons op dat veel mensen terug willen naar de oorspronkelijke stijl.” Het bedrijf houdt zich niet alleen bezig met villa’s, ook veel oude boerderijen in de omgeving worden gerestaureerd en verbouwd tot woonboerderij of er wordt nieuw gebouwd in oude stijl. “In principe doen we alles, behalve seriematige nieuwbouw. Daarin zijn we niet gespecialiseerd. We hebben 25 personeelsleden in dienst en dat zijn hoofdzakelijk am-

Exterieur kerk

Interieur kerk

bachtsmensen. Voor het molen maken bijvoorbeeld zijn er nog maar weinig bedrijven die het maken van het veelal houten mechaniek in de vingers hebben. Daarvoor moet je een beetje vakidoot zijn en ook wel eens bij andere molens gaan kijken hoe dat nu in elkaar zit”, zegt Arendsen.

“Wij zijn erg geïnteresseerd in bestaande monumentale panden om daar middels een eventuele herbestemming nieuw leven in te blazen. Daarmee houden we het cultureel erfgoed in stand. Maar we beseffen ook dat het economisch gezien aantrekkelijk moet zijn. De meeste panden kunnen echter niet zonder bedrijfsmatige activiteit om het financieel rond te krijgen. Wij hebben in ieder geval een zeer sterk gevoel bij historische panden en vinden het jammer als ze zomaar gesloopt moeten worden.”

Goes: “Ik kom van een boerderij en heb voorliefde voor dit werk. De liefde voor historie is later ontstaan. Je hebt het verleden nodig om de toekomst vorm te geven. Dat is ook bij onze historische boerderij gebeurd waarin we werken. We hebben respect voor de oude constructies, details en werkwijzen.” «

Kleur en dynamiek leiden tot schoonheid

Rudi ter Heide wil het onzichtbare zichtbaar maken

door Rinus van Warven

Als het aan de gemeente Apeldoorn ligt dan heeft de stad in 2014 een naam opgebouwd als cultuurstad met een eigen karakter: een stad met een boeiend en afwisselend cultureel aanbod waarin de cultuur leeft. Dit valt te lezen in de nota I-Cultuur van de gemeente Apeldoorn. Als het aan VVV-directeur Rudi ter Heide ligt dan biedt elke dag in de toekomst van de stad de gelegenheid om voor de inwoners van Apeldoorn en de toeristen zichtbaar te maken welke onzichtbare culturele rijkdommen de stad en de regio te bieden hebben. Eén van de uitdagingen ligt in het leggen van relaties tussen de cultuurhistorie, de natuur en het toerisme, zoals dat gebeurt met het fietsen in een historisch landschap met verspreid gelegen grafheuvels.

DYNAMIEK Apeldoorn is een stad met veel inwoners en een heel groot buitengebied. De gemeente omvat diverse dorpen. Loenen, Beekbergen, Uddel, Hoog Soeren, Hoenderloo, Radio Kootwijk, Wenum Wiesel, Beemte, Lieren, Oosterhuizen en Klarenbeek. Alle dorpen in de gemeente hebben cultureel gezien een eigen dynamiek. Aandacht voor het culturele erfgoed van de gemeente betekent ook aandacht voor het behouden en versterken van de ruimtelijke kwaliteiten van de dorpen. Het cultuurhistorisch erfgoed van het buitengebied is in de opvatting van Rudi ter Heide even belangrijk als dat van het stedelijk gebied.

VERNIEUWING Ter Heide is zeer content met de voortvarendheid waarmee

het gemeentebestuur van Apeldoorn is begonnen met de vernieuwing van het centrumgebied in de gemeente. De 'rafelranden' van de stad zijn gesaneerd en zijn of worden opnieuw bebouwd. Het gaat daarbij ondermeer om het stationsgebied, de Kanaalzone, Beekpark/ Cultuurkwartier). Ter Heide zegt blij te zijn met de keuze voor verantwoorde bebouwing. Er is bij die bouw gebruik gemaakt van gerenommeerde architecten als Hertzberger. Het gemeentebestuur heeft in de visie van Ter Heide laten zien te durven investeren in de toekomst van de stad. Er worden in Apeldoorn niet alleen maar plannen gemaakt, ze worden ook uitgevoerd. Naast nieuwe architectuur is er in Apeldoorn ook een ontwikkeling om bestaande bebouwing een nieuwe

Optocht 'Koninklijk Apeldoorn Feesten'

bestemming te geven. Fraai voorbeeld daarvan is Radio Kootwijk dat een culturele bestemming zal krijgen, temidden van uitgestrekte Veluwe natuur.

EIGENHEID Er is volgens Ter Heide nog het nodige te doen aan het verder ontwikkelen van cultuur. Apeldoorn is vanouds een sterk uitgegroeid dorp waar de cultuur niet voor het oprapen ligt, zoals in een stad als Deventer, waar je de monumenten al bij de stadsrand tegen moet komen. Er zijn nogal wat mensen in Apeldoorn die met een zekere jaloezie naar Deventer kijken, omdat Deventer veel grote evenementen heeft als de jaarlijkse Boekenmarkt en diverse festivals, waaronder het Dickens Festival. Het ontlokt Ter Heide de uitspraak dat Apeldoorn op

haar eigenheid toegesneden evenementen en festivals nodig heeft. En wat is die eigenheid? Behalve van de eigen inwoners moet Apeldoorn het hebben van zogeheten verblijfsrecreatie, van de grote dagattracties als Apenheul, de Koningin Juliana Toren en verworvenheden als Paleis Het Loo, de Kroondomeinen en het Nationale Park de Hoge Veluwe.

DECOR Apeldoorn heeft bijna 50 campings binnen haar gemeentegrenzen, verder tientallen hotels en bungalowparken. Ter Heide noemt het een stevige basis voor de verblijfsrecreatie waarmee de stad als toeristisch centrum goed scoort. Met verblijfsrecreatie bedoelt Ter Heide die vorm van recreatie waarbij mensen meerdere dagen en nachten in een stad of

ONTSLUITEN Ter Heide is optimistisch over het culturele toekomstbeeld van Apeldoorn. Als hij vooruit zou moeten kijken naar de toekomst voorziet hij een scala aan ontwikkelingen die de stad een landelijke culturele uitstraling geven. “Apeldoorn manifesteert zich als hoofdstad van de Veluwe, maar het is nog lang niet de culturele hoofdstad van het oosten”, aldus Ter Heide. Apeldoorn heeft vele mogelijkheden, met name op het grensvlak van cultuur en toerisme, maar een mogelijkheid wordt nooit een kans als deze niet wordt ontsloten. Er zal gewerkt moeten worden om de plannen te realiseren zoals die in de cultuurnota zijn neergelegd. Dan wordt het cultuurkwartier - met de combinatie ‘CODA-Markant-Gigant’ - het culturele hart van de stad. Het nieuwe Orpheus heeft alles in zich om het meest veelzijdige podiumcomplex van het oosten van Nederland te worden. En laten we ook het ACEC-gebouw niet vergeten: een cultuurverzamelgebouw bij uitstek als ontmoetingsplek voor tal van organisaties en instellingen. Cultuurwarenhuis CODA en schouwburgcentrum Orpheus hebben hun deuren inmiddels geopend, waardoor er een stevig fundament gelegd is voor een prachtige culturele toekomst. ACEC zal daarop een welkome aanvulling zijn.

ONTPLOOIEN Ter Heide ziet het als zijn persoonlijke missie om een bijdrage te leveren aan het helpen vorm en inhoud geven aan het gemeentelijke

te ontplooiën. Dat komt ondermeer tot uiting in het feit dat Apeldoorn sinds kort domicilie voor het Nationaal Jeugd Orkest is.

PALEIS HET LOO Paleis Het Loo is voor het culturele imago van Apeldoorn van wezenlijk belang. Naast de vaste collectie van dit Rijksmuseum zijn er de prachtige tuinen en de wissellende exposities. Zo is vanaf 21 januari 2006 in Paleis Het Loo het zevende deel van het tien jaar durende project ‘Een koninklijk fotoalbum’ - een fotoreportage over het koningshuis in de Nederlandse samenleving in de twintigste eeuw - te zien. Dit grootse project belicht jaarlijks tien jaren uit de twintigste eeuw. In 2006 staan de zogenaamde ‘zes-jaren’ centraal, jaren met een zes aan het eind waaronder het 25-jarig huwelijksfeest van koningin Wilhelmina en prins Hendrik in 1926, de verloving van prinses Juliana in 1936, het huwelijk van prinses Beatrix en prins Claus in 1966 en een Zweeds staatsbezoek aan Nederland in 1976. De tentoonstellingen over koninklijke bruidsjaponnen zijn een voortdurend succes en in 2006 zal een tentoonstelling met schilderijen van Koningin Wilhelmina ongetwijfeld veel aandacht trekken.

ORANJEROUTE En dat is niet het enige. Ter Heide legt uit dat het ook mogelijk zal zijn om de Oranjes te volgen in Nederland en Duitsland. De Oranjeroute is een toeristische tocht door beide

met het Mecklenburgse merenplateau.’ Een kijkje op de website van de Oranjeroute levert al gauw een aardig inzicht op over die verscheidenheid aan natuur. De Veluwe ademt een andere sfeer dan het Nationaal Park Harz of het biosfeerreservaat Mittlere Elbe.

“OP DE LAMME ZIEN BREUR” En wat te denken van de Napoleontische periode? Het is dit jaar 200 jaar geleden dat Koning Lodewijk Napoleon, de broer van Napoleon Bonaparte, koning van Holland werd in 1806. Ter Heide: “Het was natuurlijk de bezetter, maar dat wil niet zeggen dat hij geen positieve dingen heeft gedaan”. Hij heeft zich zeer populair en geliefd gemaakt bij de bevolking, zelfs zo geliefd dat zijn broer hem hier weghaalde in 1810. Zijn populariteit was ook te mooi om waar te zijn. Om eer te bewijzen aan keizer Napoleon moesten mensen een woordje Frans spreken: “Vive l’Empereur”. Vanwege de handicap van Lodewijk werd het in de taal van de streek al gauw: “Op de Lamme zien breur”. De festiviteiten rondom Lodewijk Napoleon zullen ondermeer worden gevierd met een parade op de Apeldoornse Loolaan, met locatietheater in de tuin van Het Loo en met diverse educatieve activiteiten. Deze activiteiten worden georganiseerd door de Stichting Koninklijk Apeldoorn, met het oogmerk de relatie tussen Apeldoorn en Paleis Het Loo te versterken. Het Paleis zelf organiseert een tentoonstelling over de Franse periode.

NAADLOOS Apeldoorn heeft haar uitstraling door haar groene karakter. Apeldoorn wordt wel eens een koninklijke stad in het groen genoemd. Juist door dat decor van natuur en cultuur heeft de stad tal van ruimtelijke kwaliteiten, maar ze voldoet niet aan het beeld van andere grote steden met een historische binnenstad. Het stedelijk gebied bestaat uit een bijzondere combinatie van winkel- en uitgaansfaciliteiten. Maar ze omvat ook een aantal woonwijken uit de 19e en 20ste eeuw (Indische buurt, Parkenbuurt). Een reeks historische parken is in het centrumgebied te vinden. Park Berg en Bos (waarbinnen de Apenheul) en Paleis Het Loo met de Kroondomeinen sluiten naadloos aan op het centrumgebied. Paleis Het Loo is uitgegroeid tot de meest bekende culturele attractie van Apeldoorn. De Kroondomeinen daarentegen behoren tot de best bewaarde geheimen van stad en regio. En wat doe je met een geheim? Je zorgt dat iedereen het kent. «

Paleis Het Loo

Luchtfoto Paleis Het Loo

Tuin van Paleis Het Loo

regio verblijven. Deze vorm van recreatie stelt niet alleen hoge eisen aan de kwaliteit van camping, hotel en bungalowpark, er zijn ook meerdaagse evenementen nodig om de toeristen te laten genieten van dat prachtige decor van natuur en cultuur. Uiteindelijk komen de mensen niet naar een gebied om alleen maar te eten en te slapen. Ze willen ook wat opsteken. Apeldoorn heeft mooie gebouwen, maar heeft ook levendigheid nodig tussen de gebouwen in de vorm van evenementen, festivals en uitnodigende terrassen.

cultuurbeleid. Simpel gezegd komt het erop neer om zoveel mogelijk mensen te bereiken met wat Apeldoorn te bieden heeft. De gemeente heeft ervoor gekozen om haar missie in een tweetal thema's neer te zetten: 'Ongekende schoonheid' en 'Jong talent'. 'Ongekende schoonheid' gaat om de kunst en cultuur die we dagelijks om ons heen aantreffen. Met het thema 'Jong talent' wil men zichtbaar maken dat men uitgebreid oog heeft voor de jeugd. Jonge generaties moeten de kans hebben om zich maximaal

landen langs plaatsen die een belangrijke rol hebben gespeeld in de geschiedenis van de Oranjes. Ter Heide noemt er een aantal in Nederland: Leeuwarden, Amsterdam, Breda, Den Haag en uiteraard ook Apeldoorn. En als het om Duitsland gaat: Nassau, Dillenburg, Oranienbaum, Potsdam, Stolberg, Oranienburg en Anhalt-Wittenberg. Ter Heide hoopt dat het publiek wordt gefascineerd door de enorme verscheidenheid aan steden en landschappen langs de Oranjeroute. 'De Hollandse kuststreek is niet te vergelijken

BOEi en het industriële erfgoed

Geen herbestemming zonder een gebruiker

Door Jos van der Burg

Wat te doen met een verlaten steenfabriek of een leeg fabriekscomplex? Stichting BOEi weet wel raad met herbestemming van industrieel erfgoed. In Apeldoorn kocht zij de twee elektriciteitsstations op het vroegere Nuon-terrein. Een gesprek met directeur Arno Boon. "Wij weten de weg naar de nieuwe gebruikers".

Dat is nog eens wat anders dan een kantoor op een bedrijventerrein. Stichting BOEi (Nationale Maatschappij tot Behoud, Ontwikkeling en Exploitatie van Industrieel Erfgoed) is gevestigd in Huize Hoevelaken, dat niet aan een huis maar aan een kasteeltje doet denken. De kamer van directeur Arno Boon kijkt uit over de parkachtige tuin van het landgoed, dat in het bezit is van het Bouwfonds en de stichting Gelders Landschap. Naast BOEi is ook het Nationaal Restauratiefonds, het Nationaal Groenfonds en het Stimuleringsfonds Volkshuisvesting Nederlandse Gemeenten in Huize Hoevelaken gehuisvest. Overigens is Bouwfonds een van de aandeelhouders van BOEi. Het woord aandeelhouder doet misschien anders vermoeden, maar BOEi is niet gericht op het maken van winst. De stichting houdt zich bezig met herbestemming van industriële monumenten die op de markt kansloos zijn, vertelt Boon.

Over industrieel erfgoed maakten weinigen zich tot een decennium geleden druk, maar dat veranderde toen 1996 werd uitgeroepen tot het jaar van het industrieel erfgoed, zegt Boon. "Er is toen ontzettend veel gebeurd. Er was een Teleac cursus en er kwamen studies over steenbakkerijen, zuivelfabrieken en andere branches uit. In die sfeer ontstond het idee om een club op te richten voor moeilijke herbestemmingen. Er zouden

mensen in moeten zitten, die verstand hebben van monumentenzorg, maar ook van vastgoed en projectontwikkeling. Ook moesten ze de wereld van fondsen en sponsors kennen. Het idee werd goed ontvangen, maar het fiscaal optuigen van de stichting - we wilden vrijstelling van overdrachts- en vennootschapsbelasting - kostte veel tijd."

IJZERGIETERIJ In 2000 was het zover en werd BOEi opgericht. Boon is sinds 2002 directeur. Hij noemt het een gevolg van 'een uit de hand gelopen hobby'. "Tijdens mijn studie in Wageningen raakte ik in de jaren tachtig betrokken bij initiatieven om gebouwen te behouden. Later kwam er door bestuurslidmaatschappen van stichtingen een zakelijk element bij. Het heeft uiteindelijk geleid tot mijn functie bij BOEi." Zijn studie in Wageningen is toch niet voor niets geweest. "Ik ben breed opgeleid en dat blijkt een voordeel. Ook komt bijvoorbeeld mijn kennis van de Ecologische Hoofdstructuur van pas, want sommige industriële monumenten liggen in groengebieden, waar je bij de herbestemming niet alleen met cultuurhistorische maar ook ecologische waarden rekening moet houden." De aandeelhouders (Bouwfonds MAB Ontwikkeling, NS Vastgoed, de Bank Nederlandse Gemeenten, Triodos Bank

en AM Wonen) steunen BOEi uit maatschappelijke overwegingen. "Wij pakken de zaken op die de markt laat liggen. Het gaat bijna altijd om panden die met veel pijn en moeite renderend zijn te krijgen. Altijd moet er subsidie bij."

Als voorbeeld noemt hij de vroegere ijzergieterij in Gendringen, die geschikt gemaakt wordt voor bewoning, horeca, een bibliotheek en een cultureel centrum. De overheid draagt 3,5 miljoen euro bij aan het project. "Dat is veel geld, maar dat is de consequentie als je niet-courante gebouwen wilt blijven gebruiken. Het hangt er ook vanaf hoe je ernaar kijkt. In Gendringen hebben we het over 25 duizend vierkante meter. Als je 3,5 miljoen daartegen afzet, valt het bedrag per meter erg mee."

THEEHUIZEN In Apeldoorn is BOEi betrokken bij de twee elektriciteitsstations - het 10 KV en het 50 KV gebouw - op het voormalige Nuon-terrein. Boon legt uit hoe het is gegaan. "De gebouwen, die al sinds de jaren '60 bekleed waren met een damwandprofiel, zouden worden gesloopt. Dat idee werd verlaten toen iemand er binnenliep en het glas-in-lood

plafond en de betegelde wanden zag. Wij zijn toen benaderd door het Bouwfonds MAB Ontwikkeling met de vraag wat de haalbaarheid van herbestemming was."

Voormalige leerlooierij in Dongen voor de restauratie

Men was aan het goede adres, want BOEi is een doe-club, zegt Boon. "Wij zijn opgericht voor alles wat komt kijken bij herbestemming. We gaan achter het wijzigen van het bestemmingsplan aan, we sturen de architect aan, we pluizen de fiscale mogelijkheden uit en geven aannemers de opdracht. Kortom; wij investeren." Het belangrijkste is het vinden van een gebruiker, zegt Boon. "Het wordt nogal eens vergeten, maar om die gebruiker draait het. Ik maak nogal eens mee dat op verkennende bijeenkomsten

Leerlooierij Dongen: Tweede steenlegging door wethouder Jos Veldhuizen en Jan Timmer

over hergebruik de functies theehuis en museum vallen. Hartstikke leuk, maar twee functies die geen geld opbrengen, maar geld kosten in de exploitatie. Noem mij maar eens twee renderende theehuizen in Nederland. Je moet vanuit de mogelijkheden van het gebouw en de plek redeneren en die combineren met de markt; met potentiële gebruikers.” Maar hoe vindt Boon een geschikte eigenaar of huurder? “In Nederland zijn er voldoende mensen en organisaties die graag in een oud industrieel pand willen wonen of werken. Deze mensen kunnen zich aanmelden op onze site, waarna wij ze op de hoogte houden van de mogelijkheden. Mijn ervaring is dat er

Elektriciteitsstation op voormalig Nuon-terrein: de beplating is inmiddels verwijderd

gelukzoekers en serieuze geïnteresseerden tussen zitten. Het is de kunst om een goede selectie te maken.”

Boon hoeft niet meer te selecteren voor het ongeveer 200 vierkante meter grote 10 KV gebouw. “We hebben een stel gevonden, dat het gebouw als woon- en werkruimte gaat gebruiken. Ze zijn er geknipt voor; deskundig, enthousiast en in staat wat te verspijkeren. Voor het 50 KV gebouw hebben we een potentiële eigenaar die zijn cliënten in Apeldoorn-Zuid,

dus in de buurt heeft. Eind dit jaar willen we daarover de knoop doorhakken.”

ANKERPUNT Herbestemming is altijd maatwerk. Het stelt speciale eisen aan alle betrokkenen, zegt Boon. “Vooral het samenspel met de gemeente is belangrijk. Omdat de wet- en regelgeving zijn geënt op nieuwbouw, passen ze vaak slecht bij het proces van herbestemming. Het vraagt van ambtenaren en bestuurders een creatieve houding, want anders lukt het niet.” Boon heeft nog een advies aan gemeenten. “Zij moeten zich met industriële panden bezighouden als bedrijven er nog in gevestigd zitten. Als een bedrijf zegt weg te gaan, is het vaak een stuk lastiger, omdat het pand dan al verkocht is. Gemeenten moeten anticiperen en tijdig de haalbaarheid van herbestemming laten onderzoeken; nog voordat het politieke en publieke debat over een dreigende sloop is losgebarsten.” Een steuntje in de rug, noemt Boon het projectbureau Belevedere van de rijksoverheid, dat in 1999 van start is gegaan. “Het is een planologische en plantheoretische exercitie, maar het is goed dat de cultuurhistorie als uitgangspunt voor ontwerpen op de politieke agenda staat. De nota is vooral geschreven om marktpartijen bewuster te maken van de cultuurhistorische consequenties van hun handelen.” Enig begrip heeft Boon wel voor de marktpartijen; hij is immers zelf ook projectontwikkelaar, maar dan van bijzondere gebouwen. “Het probleem bij industrieel erfgoed is, dat negen van de tien keer slopen en nieuwbouw bouwen minder risicovol is dan herbestemmen.” Boon ziet ook een andere ontwikkeling: “Burgers hechten steeds meer belang

Voormalige zeepziederij in Etten-Leur, opgeleverd eind 2005

aan historische zaken in hun woonomgeving. Ze zien in historisch erfgoed een ankerpunt. Burgers zijn emotioneel betrokken bij tastbare overblijfselen uit het verleden. Ze beleven het als een deel van hun identiteit. Politici en bestuurders pakken dat op en marktpartijen zien ook de economische potentie van een identiteit die er al is.”

WALHALLA Boon zal voorlopig niet zonder werk zitten, want de belangstelling voor het industrieel erfgoed groeit. Dat mag ook wel, want Nederland heeft een achterstand op de ons omringende landen. In ons land is veel meer gesloopt dan in bijvoorbeeld Duitsland en België. Boon weet waarom. “In een dichtbevolkt land als het onze is er minder ruimte om dingen zomaar te laten staan. Als er weinig plek is, ruim je oude panden eerder op dan als er ruimte genoeg is. Daarbij komt dat het woord nuttig door ons bloed stroomt. We houden er niet van om panden te laten leegstaan.” Toch is het volgens Boon in het buitenland ook niet overal geweldig. “De Waalse mijngebieden zijn een walhalla voor mensen die van industriële architectuur houden, maar het herbestemmen van panden en complexen houdt er ook niet over.” Nederland is trouwens moeilijk met andere landen te vergelijken, vindt hij.

“We hebben hier geen vervallen industriële regio’s, maar afzonderlijke objecten als de Nuon-gebouwen en soms wat grotere complexen.” Naast het vroegere Nuon-terrein is BOEi recent op drie andere plaatsen in Nederland gestart met herbestemmingen. In Dongen wordt een vroegere leerlooierij geschikt gemaakt voor acht woningen en appartementen. In Etten-Leur gaat een voormalige zeepziederij huisvesting bieden aan stichting Jeugdzorg en horeca. In Maastricht krijgt een voormalig gebouw van de ENCI een gemengde cultureel-economische invulling. In Roosendaal is BOEi dit jaar eigenaar geworden van een voormalige loods voor locomotieven, die nu wordt verhuurd aan een bedrijf dat spoorwagemateriaal onderhoudt. Op termijn, en dat is pas over tien jaar, zal het spoor verdwijnen maar nu al wordt uitgekeken naar een nieuwe invulling. Een enorme klus wordt de herbestemming van het veertig hectare (!) tellende voormalige Enka-terrein in Ede. BOEi is daar als procesbegeleider betrokken. Kortom, genoeg werk aan de winkel. Elke locatie is uniek, maar alle projecten hebben één gemeenschappelijk kenmerk, besluit Boon. “Industrieel erfgoed is meestal robuust. Het kan een stootje hebben en verschilt daarin van andere monumenten.” «

Leerlooierij Dongen, tijdens restauratie

Hoog Buurlo wordt weer zoals het vroeger was

door Harry Hol

Zo'n tien kilometer ten zuidwesten van Apeldoorn ligt Hoog Buurlo. Dit kleine lapje grond, een van de 35 'landschapsparels van Staatsbosbeheer' die Nederland rijk is, heeft een lange historie. De naam is al terug te vinden in stukken uit het jaar 814 na Christus. In de loop der eeuwen heeft menselijke bewoning het gebied beïnvloed, maar het unieke karakter is altijd gebleven. Staatsbosbeheer wil Hoog Buurlo nu terugbrengen in de toestand waarin het verkeerde rond het jaar 1900. Joris Blankena van Staatsbosbeheer vertelt over cultuurhistorie, schapendrift en zonnebrand.

Bron: archief Jan-Olaf Tjabringa

Pak er een oude kaart bij en leg die naast het huidige Hoog Buurlo. Volg de oude beukenlanen en de indeling van de akkers. Zie de schaapskooien. Kijk naar de enige twee huizen in het buurtschap. 'In 150 jaar is er niet zo veel veranderd,' zegt Joris Blankena van Staatsbosbeheer. 'De verschillende eigenaars die in de loop der eeuwen hun stempel op Hoog Buurlo hebben gedrukt, zijn zuinig geweest op het bos en de akkers.' Baron Van Verschuer was in 1849 de laatste die het gebied in

handen kreeg, en legde de karakteristieke beukenlanen aan. 'Aan hem danken we de landgoedachtige indeling die we weer in de oude luister willen herstellen.'

SCHAPEN Dit project van Staatsbosbeheer, dat drie jaar duurt, maakt het de bezoeker mogelijk om terug te reizen naar het jaar 1900. Maar waarom juist deze periode? Blankena: 'Voor een deel is dat een praktische overweging. We hebben veel kaarten en andere bronnen uit die tijd, zodat we een goed beeld hebben van hoe het er uit heeft gezien. Ook is er nog steeds een 150 dieren tellende schaapskudde, wat perfect past bij het landschap dat ons voor ogen staat.' Daarnaast bezat het gebied in die tijd een aantal karakteristieke kenmerken die in de rest van Nederland nu niet meer bestaan. Schapendriften bijvoorbeeld. 'Op de Veluwe

liepen in de hoogtijdagen 150.000 schapen rond. De herders dreven deze dieren van plek naar plek via zogenaamde 'schapendriften'. Dit zijn paden die aan weerszijde zijn afgebakend met lage wallen, met daarop weer een natuurlijke haag. Zo kon de herder een kudde zonder al te veel problemen in de juiste richting manoeuvreren.' De sporen van deze schapendriften zijn nog in het landschap terug te vinden, maar alleen voor het geoefende oog. Voor een deel zijn de driften ooit vervangen door beukenlanen, iets dat nu misschien ongedaan gemaakt wordt.

VERMOEID 'Een aantal beuken willen we kappen om de schapendriften te herstellen. De rest heeft op dit moment dringend onderhoud nodig.' Het landgoed van de baron werd halverwege de negentiende eeuw afgebakend door een ring van beuken die het bosrijke Hoog Buurlo scheidde van de heide eromheen. Ze zijn op dit moment aan het einde van hun levensduur, wat ingrijpen nodig maakt. Een aantal is al een natuurlijke dood aan het sterven. Bomen storten letterlijk in of laten hun zwaarste takken uit vermoeidheid vallen. 'Als we nu niet ingrijpen is over dertig jaar de beukenlaan in zijn geheel verdwenen.' Om dit te voorkomen, vervangt Staatsbosbeheer de bomen pleksgewijs. Dit vraagt een goede planning, want beuken zijn van een gevoelig slag. 'Wat niet veel mensen weten is dat ze zeer gevoelig zijn voor zonnebrand.' Aan jonge exemplaren is te zien hoe de natuur dit probleem oplost. Eerst ontwikkelt de beuk een rijke kruin, waardoor het een soort struik lijkt. Pas als het bladerdek genoeg schaduw levert, gaat de stam groeien. De oude bomen in de laan beschermen elkaar tegen de zon. Als je in een keer te veel bomen kapt of laat afsterven, komen de resterende exemplaren plots in de volle zon te staan. En daar gaan ze aan dood. Door zorgvul-

dig te kappen zijn de gaten niet te groot, wat de resterende beuken beschermt tegen de zon. 'Op de lege plekken planten we nieuwe bomen. Zo blijven de lanen bestaan.' 'Het is daarom begrijpelijk dat sommige mensen zich zorgen maken over het kappen. Ze zijn opgegroeid onder de beuken en weten dat het nog dertig jaar duurt voor er weer echte bomen staan. Maar als we het niet gefaseerd doen is alles over een aantal jaar dood.'

HAKHOUT Een ingrijpendere verandering dan het beukenonderhoud is het creëren van hakhout waar dat eind 19e eeuw ook stond. Hakhout was toen een belangrijke grondstof. Mensen gebruikte de bast voor het looien van leer, stookten hun huizen en ovens met het hout, of maakten er gebruiksvoorwerpen van. Een groot deel van Hoog Buurlo bestond in die tijd uit hakhout. Blankena: 'Er waren grote velden met eikenbomen die tot een stomp waren afgezaagd. De uitlopers van deze stompen werden periodiek gekapt en gebruikt als stookhout. Een soort akkerbouw met bomen, dus.' Ook dit is een cultuurhistorisch interessant element in het landschap. Er zijn echter nog wat problemen te overwinnen voor alle aangemerkte delen kunnen veranderen in hakhout. 'Op het proefveld ontdekten we dat het hakhout geen kans kreeg om te groeien. Herten uit de wijde omgeving zagen de jonge uitlopers als een soort saladebuffet en vraten alles weg.' De experts studeren nu op een oplossing waarbij het niet nodig is om het hakhout af te raste- ren. 'Misschien dat als er meer hakhout is, de herten niet alles opvreten.'

STUIFZAND Een ander aspect van het landschap is het levend stuifzand, dat al eeuwen onderdeel is van de Veluwe. Stuifzand is ontstaan door de potstalcultuur. Mensen hielden schapen in

"Het doel van onze ingrepen is een zo divers mogelijke natuur en het behoud van cultuurhistorie."

potstallen. Afgestoken heideplaggen werden hierin met mest vermengd en vervolgens als vruchtbare grond op de akkers gelegd. Het afsteken van de heide verwijderde langzaam maar zeker de zwarte top laag, wat resulteerde in zandvlakten. Deze kwamen door de wind in beweging. Een ecologische ramp, eigenlijk, die ook voor mensen grote gevolgen had. Het oude dorp Kootwijk verdween als een klein Pompeï onder het stuifzand.

'Honderd jaar geleden werd door de aanplant van dennenbomen het stuifzand op een aantal plaatsen afgedekt om meer problemen te voorkomen. Inmiddels weten we echter dat het voor bepaalde diersoorten toch een belangrijk habitat is. Daarom brengen we het stuifzand in beperkte mate terug. Met graafmachines verwijderen we de zwarte top laag waardoor het zand weer kan stuiven.'

PARK Het is zoeken naar een evenwicht: hoe kun je zo veel mogelijk soorten laten floreren in een gebied dat al honderden jaren door de mens is beïnvloed, zonder de eigenheid en schoonheid aan te tasten. Dat toont ook de verschuiving in de taak van Staatsbosbeheer. Want de houtproducent van weleer is nu vooral natuurbeheerder. 'Het doel van onze ingrepen in het landschap is een zo divers mogelijke natuur en het behoud van cultuurhistorie. Met een gevarieerd landschap

Bron: archief Jan-Olaf Tjabringa

is het gebied aantrekkelijk voor steeds meer planten en dieren.' Recreatie speelt ook een zeer grote rol. Want met dertig miljoen bezoekers per jaar is de Veluwe het grootste park van Nederland. 'Daarom willen we zo veel mogelijk mensen van het landschap laten genieten, en tegelijk een deel van de geschiedenis laten zien. Hoog Buurlo is als een levend openlucht museum waar bezoekers tijdens de wandeling kennis maken met de natuur- en cultuurhistorie van honderd jaar geleden.'

BEWONERS Volgens Blankena zijn daarom soms ingrijpende maatregelen nodig, die voor de omwonenden grote gevolgen kunnen hebben. 'Je zal maar je leven lang op een bos uitkijken en dan horen dat er flink gekapt gaat worden. Ik begrijp best dat mensen daar soms niet blij mee zijn.' Maar grote problemen of protesten zijn er niet vaak. 'Het valt of staat bij goede communicatie. We houden

informatieavonden waarbij we aanschouwelijk maken wat er gaat gebeuren. Met duidelijke kaarten en concepttekeningen laten we zien wat het eindresultaat is. En natuurlijk vertellen we waarom we de dingen aanpakken zoals we dat doen. Daarmee kunnen we gelukkig veel mensen geruststellen.'

KRAKERS De ingrepen van Staatsbosbeheer in het landschap dragen bij aan gevarieerdere flora en fauna in Nederland. Daardoor komen steeds meer diersoorten terug,

iets dat naast de grote voordelen voor het leefmilieu ook onvoorziene gevolgen kan hebben, zoals de gemeente Apeldoorn anderhalf jaar geleden merkte. Een vuilnisbelt, die zou worden omgevormd tot industrieterrein, bleek opeens het thuis van een familie dassen. 'Omdat ze beschermd zijn waren allerlei vergunningen nodig om ze te mogen verplaatsen. En dat vangen moest door specialisten gebeuren. Het heeft veel geld gekost, met het risico dat de kleine krakers een paar dagen later weer terug konden keren, waarna het hele circus opnieuw kon beginnen.' Toch is het bemoedigend dat wij mensen ons, wellicht moppend, aan al deze regels houden. Blankena: 'Het beschermen van de natuur in al zijn vormen is uiteindelijk het beschermen van onszelf.' «

Bron: archief Jan-Olaf Tjabringa

Rein Geurtsen

Behoud en verandering zijn geen vijanden

Door Jos van der Burg

Het had weinig gescheeld of het Apeldoorns Kanaal was een paar decennia geleden gedempt, want de industrie maakte geen gebruik meer van de binnenvaart. Gelukkig heeft Apeldoorn zich deze cultuurhistorische schande weten te besparen. Het industriegebied van weleer verandert in een aantrekkelijk binnenstedelijk woongebied met het kanaal als centrale openbare ruimte. Onder de bezielende leiding van Huub Selen is Rein Geurtsen met Paul Achterberg de man achter de herontwikkeling van de kanaaloevers. Geurtsen: "Het kanaal is geen obstakel, maar een slagader."

Praten met Rein Geurtsen is college krijgen van een bevlogen man. Niet met dorre traktaten, maar met uit de praktijk gegrepen voorbeelden, want Geurtsen heeft op het gebied van stedelijke herontwikkeling alles meegemaakt. Hij kent het klappen van de zweep. Zijn loopbaan begon met de keuze voor de studie architectuur. Erna doceerde hij vijftien jaar het vakgebied Stadsontwerp aan de faculteit Bouwkunde van de Tech-

Voormalige Industriële complexen in het gebied Kanaaloevers

Beeld van de toekomstige Kayersbeek in deelgebied Haven Centrum.

nische Universiteit Delft. Het is niet geheel onopgemerkt gebleven, zegt hij in alle bescheidenheid. "Samen met een groep anderen, als Palmboom, Gall en Bijhouwer, de compagnons van Paul Achterberg, reken ik mezelf tot een nieuwe generatie stedenbouwkundigen. In de na-oorlogse decennia nam het vakgebied steeds meer afstand van één van haar oorsprongen, de 'stadsesthetiek'. Mijn vakgenoten lieten zich steeds meer preoccuperen door sociologische, technologische en bestuurlijke vraagstukken. Ook erg belangrijk, maar de stadsculturele belangen van stadsontwikkeling werden zo door niemand meer behartigd. Bovendien wisten veel stedenbouwers tot ver in de jaren tachtig geen raad met het ruimtelijk erfgoed van de Hollandse Stad, toch echt niet het minste in zijn soort, als je het beschouwt op de schaal van het Werelderfgoed. Onze hoogleraren waren vervuld van een heilig geloof in het einde van de historische stad. Grote verkeersdoorbraken waren het mooiste dat er bestond, en hele stukken binnenstad moesten tegen de vlakte. Hier en daar een beschermd monument, of een beschermd stukje binnenstad, als echte Anton Pieck-enclaves, en de rest was vogelvrij." "In de jaren tachtig kwamen, mede beïnvloed door Italiaanse, Franse en Spaanse stromingen vanuit diverse windrichtingen nieuwe denkrichtingen naar voren. Jo Coenen, met zijn plannen voor de binnenstad van Heerlen, en snel daarna zijn plan voor Céramique in Maastricht. Dat zorgde voor flink wat beroering in de gelederen van de vakbroeders. En dan had je natuurlijk Rem Koolhaas, die opnieuw de aandacht vestigde op de culturele roots van het vooroorlogse modernisme, en een sterk accent legde op de dynamische factor in de historische stad. Levende historische steden zijn steden waarin steeds, laag over laag, stadsculturele interventies hebben plaatsgevonden en plaats vinden. Koolhaas wordt vaak geëtiketteerd als de man van 'fuck the context'. Maar hij was toch een van de eersten die wisten hoe je de historische context van

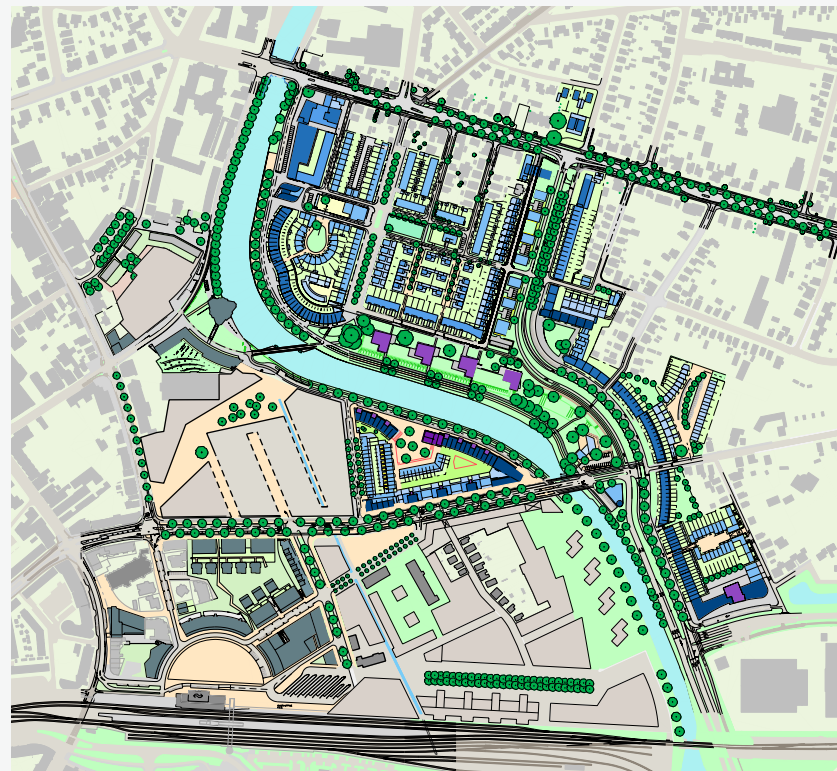
een ontwerpogave moest analyseren en interpreteren. Juist daardoor kwam hij met fascinerende nieuwe interventies op de proppen, echte aanwinsten in het publieke cultuurdomein.” Helaas moet je nu vaak constateren dat zijn gebouwen niet altijd even duurzaam zijn. Maar dat is misschien wel inherent aan zijn fascinatie, ‘the delirious experience’. En daar moet ook plaats voor zijn in de stad. Alleen mag dat niet gepaard gaan met stedenbouwkundige miskleunen, met verwoestingen van het historische stedelijk weefsel. Je moet ook niet proberen om steden steeds opnieuw te ontwerpen, op basis van modieuze, tijdsgebonden modellen. De historiciteit van een stad heeft zijn eigen kracht. Die is de basis van haar identiteit, van alles waar bewoners en bezoekers om geven. Daar draait het uiteindelijk om, liefde voor de stad.”

Beeld van de toekomstige Kayersbeek in deelgebied Haven Centrum.

landgoed Welgelegen. Niet alleen die enkele monumentale boom, maar ook het orthogonale patroon van paden in de voormalige landgoedtuin. Men vroeg zich evenmin af wat de historische identiteit van het negentiende eeuwse kanaal was. Van de handelskaden, van de zwaikom. Wat de oorzaak was van die curieuze bocht in het kanaal, die we dankbaar hebben benut, zodat Welgelegen er nu uitziet of het altijd zo is geweest. Dat is wat ik bedoel met: de Longue Durée. De excentrieke freule, die middels haar testament de bocht in het kanaal heeft veroorzaakt, leeft niet alleen voort in de brug die naar haar is genoemd, maar ook in het patroon van de openbare ruimte in Welgelegen Park, één van de onderdelen van het project Kanaaloevers. Dat is een goed voorbeeld van datgene wat me als stadsontwerper drijft: “Behoud door vernieuwing”.

Masterplan Kanaaloevers “State of the Art”.

TWEELEDIGE IDENTITEIT “De historiciteit van Apeldoorn is die van de residentie-stad, of residentiedorp, hoe je het ook wil noemen. Wat mij opviel toen ik in Apeldoorn werd uitgenodigd om het Masterplan voor de kanaaloevers te maken, was dat niemand het meer over de Residentie had, terwijl dat toch de bron is die Apeldoorn gemaakt heeft tot wat het nu is. Er heerste een zekere afkeer van de dorps-eigenheid, van de statige Allée’s en de villaparken. Kijk maar hoe onbehouden de obelisk van Het Loo, de Naald, opzij is gezet om plaats te maken voor een levensgevaarlijke verkeersspagetti. In één woord: een nationale schande. Iets wat ondenkbaar zou zijn in Versailles of Chantilly. Apeldoorn was al decennia bezig haar eigen identiteit te vermorzelen, omdat het wilde lijken op een ander soort ideaal. In de jaren zestig op een moderne metropool, met ringwegen en een echte High Rise Down-Town. In de jaren tachtig ging de koers om en wilde het plotseling lijken op een historische vestingstad. Het structuurplan voor de Binnenstad uit die tijd sprak over een binnenstad die compacter moest worden en stedelijker. Het Apeloornskanaal werd gezien als de gracht die de binnenstad omgordt, en er moesten stadspoorten komen en vestingstorens. Daarom staat er ook nu een soort vestingstoren, midden in het kanaal. Dat het mogelijk is om een stad te zijn die zijn bijzonderheid ontleent aan een combinatie van de dorps- en de residentiële identiteit kwam niet in de hoofden op. Merkwaardig want men had toch een prachtig voorbeeld van het tegendeel. Architect Bijvoet bouwde eind jaren vijftig schouwburg Orpheus, die met dit hoogstedelijke gebouw loepzuiver wist in te spelen op die tweeledige identiteit. Het lukte hem zelfs om dorp en residentie letterlijk aan elkaar te koppelen. Maar, kennelijk was men inmiddels uitgekeken op dit hoogtepunt van stedenbouw en architectuur. Aan de plannen die voor het gebied Kanaaloevers op stapel stonden kon je zien dat men geen oog had voor alles wat er nog zichtbaar was van het voormalige

ANTON PIECK-BRIL “Het verheugt mij dat de overheid inmiddels dezelfde visie blijkt te delen, getuige de Rijksnota Belvédère, waar de kreet ‘behoud door ontwikkeling’ centraal in staat. Na de episode van de traditionele monumentenzorg, waarin de subsidiegelden vooral opgingen aan kerken en kastelen, volgde de episode van de beschermde stadsgezichten en de verbreding van het subsidiebeleid. Voor het eerst kregen ook niet-elitaire monumenten als boerderijen en woonhuizen, die bepalend waren in dorps- en stadsgezichten, bescherming. Het was een stap voorwaarts. Het beschermd stadsgezicht voorkwam veel van de gruwelijke fouten, die na de oorlog in binnensteden waren gemaakt, zoals de beoogde sloop van het unieke Bergkwartier in Deventer. Je kunt het je haast niet meer voorstellen. Een keerzijde was echter dat men veelal nog steeds door een Anton Pieck-bril keek. Het historisch besef richtte zich niet op onderliggende structuren, maar vooral op het beeld. Daarom kon men moeilijk denken in verandering. Men moest nog leren inzien dat niet gebouwen, maar de stadsstructuur de bepalende cultuurhistorische factor is.”

“In het project Kanaaloevers is een goed voorbeeld van ‘behoud door vernieuwing’ het herstel van de Sprengen. Dit zijn de kunstmatige kanaaltjes die sinds eeuwen het verse regenwater naar de dorps-residentie Apeldoorn voeren, waar het werd gebruikt voor consumptie, als spoelwater voor ververijen en wasserijen en als krachtbron voor molens. En later ook voor het aanvoeren van water naar het kanaal. Het Kanaaloeversgebied werd vroeger doorsneden door de Kaayersbeek, die nu over een grote lengte is gedempt. De bouw van een eigentijds stuk binnenstad wordt nu aangegrepen om deze beek te herstellen. De beek krijgt daarbij tevens een nieuwe functie, namelijk het opvangen van het regenwater in het gebied. Daardoor snijdt het mes aan drie kanten: herstel van cultuurhistorische waarden, een milieubewuste manier van omgaan met hemelwater, en, last but not least, een aantrekkelijk woonmilieu.”

Visseren aan het Apeldoorns Kanaal.

TOEKOMSTMUZIEK “Mijn bemoeienis met Apeldoorn gaat terug naar het begin van de jaren negentig, toen ik in de jury zat van de internationale European-prijsvraag voor pas afgestudeerde architecten. Apeldoorn deed mee met als opgave het herontwikkelen van het gebied van het voormalige landgoed Welgelegen, inmiddels een zieltoegend industriegebied. De jury zag geen prijswinnend ontwerp. Om te praten over deze teleurstellende uitslag organiseerde de gemeente een openbaar debat. Toen heb ik op tafel gelegd dat de stad veel sterker uit zou moeten gaan van haar eigen cultuurhistorische kracht, van haar residentiële karakter. Het terugplaatsen van de obelisk van Het Loo noemde ik toen als toetssteen, waar we overigens nog steeds op wachten. Wat ik toen ook aan de orde heb gesteld, is dat het gebied Kanaaloevers als één integraal plan moest worden aangepakt, als een gebied met één samenhangende identiteit. De prijsvraag was voor een te geïsoleerd gebied uitgeschreven, waardoor de inzenders niet tot een vanzelfsprekend en overtuigend plan konden komen. Dat heeft de gemeente toen ter harte genomen en ze heeft opdracht gegeven aan Achterberg en mij om het integrale Masterplan te ontwikkelen”.

“Dat plan kreeg de naam ‘Beeldvisie Kanaaloevers, nieuw leven in een verlaten gebied’. De basis was het cultuurhistorische verleden. Wij stelden ons de vraag waarom dit gebied eruit ziet zoals het eruit ziet. Wat is de historische en stadsmorfologische achtergrond. We gingen wroeten in historische archieven. We wilden een stedelijke sfeer creëren, zonder de indruk van een stad te willen wekken. Geen stadspoorten, want die heeft Apeldoorn nooit gehad. Het is altijd een residentiestad geweest, met een ‘formeel’ netwerk van lanen en een informeel netwerk van paden en veldweggetjes. Het kanaal snijdt daar als een volstrekt autonoom element doorheen. Het moet de slagader zijn, die de twee oevers met elkaar verbindt. Een belangrijke kant van het kanaal is de bevaarbaarheid. Voor de levendigheid van dit stuk binnenstad is scheepvaart eigenlijk onmisbaar. Natuurlijk is dat toekomstmuziek, maar in ons project worden nu al de nodige voorzorgsmaatregelen genomen. Zo is de fiets en voetgangersbrug De Freule afgestemd op een doorvaarthoogte voor recreatievaart, en wordt het ophaalmechaniek in de brug in de Molenstraat weer bedrijfsklaar

gemaakt. Het gemeentebestuur van Apeldoorn toont daarmee haar toekomst gerichte blik, maar het laat ook zien dat men kiest voor een levende benadering van cultuurhistorie: geen eerherstel voor het kanaal zonder scheepvaart.”

ZWAAN-KLEEF-AAN “Politiek Apeldoorn ontving de plannen aanvankelijk met een zekere scepsis. Niet iedereen zag de kansen van de Kanaaloevers. Ook projectontwikkelaars waren aanvankelijk aarzelend. Net zoals het stationsgebied had ook het kanaal aanvankelijk een negatief imago. Maar dit wantrouwen ebde stap voor stap weg toen het plan succesvol bleek. Aanvankelijk dachten projectleider Huub Selen en ik aan een uitvoeringsperiode van tien tot vijftien jaar voor de herontwikkeling van de kanaaloevers, maar paradoxaal zorgde het succes voor een verlenging. Er kwam een zwaan-kleef-aan effect, waardoor het plangebied steeds groter werd. We gaan nu uit een plantijd van twintig jaar, en we zitten nu bijna op de helft van de uitvoering. Het succes van de kanaaloevers heeft voor een mentaliteitsverandering gezorgd. Vijftien jaar geleden ontmoette ik weinig mensen die trots waren op Apeldoorn. Men zag niet wat voor fraais men in huis had. Bij het woord monument dacht men aan een ver verleden. Men had geen oog voor de architectuur uit een recenter verleden. Door steeds over dit soort zaken te spreken, probeerden we een bijdrage te leveren aan het cultuurhistorische bewustzijn.”

“Elke stad is anders. Er is geen algemeen model voor stedelijke herontwikkeling. Een aanpak kun je nooit overplanten naar een andere stad. Toen ik hier kwam, begon ik met goed rondkijken, praten en lezen over de stad. Zo ontdekte ik dat er steeds pogingen werden gedaan om van Apeldoorn een andere stad te maken, dan de stad die ze door historische ontwikkeling is geworden. Deze moderniseringsdrang maakt velen blind voor de eigen kracht. Die kracht heeft in gelijke mate betrekking op het begrip conventie als op het begrip interventie. Elke stad moet het recht claimen op haar eigen soort conservatisme en haar eigen soort moderniteit. In Apeldoorn liggen we op koers: wedden dat er binnen twintig jaar weer schepen varen op het kanaal?” «

Tak Architecten

Cultuur moet je niet wegschrapen

door Rita Hulsman

Versterking van de cultuurhistorie staat de komende tien jaar in Apeldoorn hoog op de agenda. Eén van de speerpunten van het gemeentelijk beleid is instandhouding. De komende tien jaar is de noodzaak dan ook groter om monumentale gebouwen in de steigers te zetten. Een bureau met een uitstekende reputatie op het gebied van restauraties en moderne inpassingen in een historische context is TAK architecten, dat in Apeldoorn diverse objecten onderhanden heeft. Een gesprek met architect-directeur ir. C.J.M. Tak.

plaatselijk hoog aangeschreven aannemer Chris Wegerif het werk destijds heeft uitgevoerd, en je begrijpt waarom Apeldoorn dit ruim honderd jaar oude gebouw in het hart heeft gesloten. Regelmatig onderhoud is buitengewoon belangrijk, zegt Tak: 'De buitenschil, wij noemen dat de regenjas, moet goed zijn. Want als er water binnenkomt, of dat nu in de kap is of in de gevel, dan kan dat veel schade veroorzaken bij het onderliggende werk.' Een onderhouds-restauratie van de buitenkant omvat globaal het dak, de gevels en de ramen. 'Bij het dak moet je dan denken aan de leien en het onderliggende hout, het loodwerk en de goten. De slechte leien worden eruit gehaald en vervangen. Bij de gevels heb je het over vervanging van kapotte stenen, reparatie van natuurstenen onderdelen, herstel van

voegwerk en - in dit geval - van de gebrandschilderde ramen. Onze mensen lopen alle ramen na, waar nodig worden het lood en de kapotte glaasjes vervangen en het glas gereinigd.' Voorzetbeglazing biedt tenslotte bescherming tegen vandalisme en zorgt meteen voor een betere isolatie.

ALLE KENNIS IN HUIS Op de vraag of hij specialisten van buiten inhuurt voor het glas-in-loodwerk, antwoordt Tak: 'Nee, nee, zo werkt het niet. Op alle materiaal- en bewerkingsgebieden hebben we kennis in huis. Voor restauraties moet je kennis hebben van alle houtsoorten en alle steensoorten. Wij hebben het intern nooit over natuursteen, maar over hardsteen of zandsteen. Je weet dan meteen de eigenschappen. We hebben het ook nooit over hout, maar over bijvoorbeeld grenen of eiken.'

Als u nu zandsteen tegenkomt dat vervangen moet worden, hoe doet u dat dan? Want zandsteen mag niet meer verwerkt worden in Nederland.

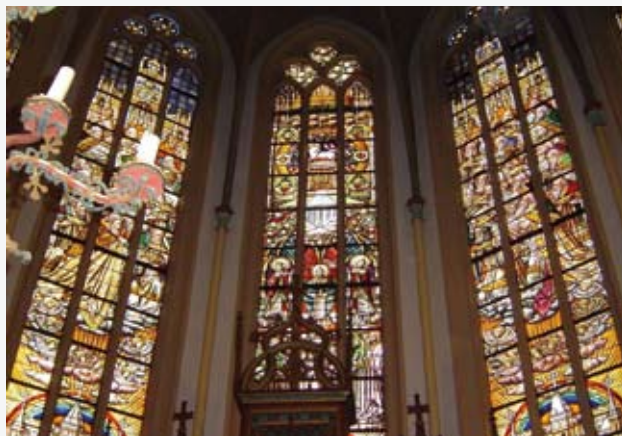
De Mariakerk te Apeldoorn Fotograaf: Archief TAK Architecten

De Mariakerk te Apeldoorn Fotograaf: Archief TAK Architecten

De Mariakerk te Apeldoorn
Fotograaf: Archief TAK Architecten

De Mariakerk te Apeldoorn
Fotograaf: Archief TAK Architecten

'Nee, je mag er eigenlijk niet eens aankomen. Als het echt een constructief probleem zou geven, dan moet het eruit en daar moet je vergunning voor hebben. Die krijg je wel, maar je mag er in Nederland geen nieuwe zandsteen in zetten, dus je moet een steensoort zoeken die vergelijkbaar is qua eigenschappen en draagkracht, maar ook qua kleur en textuur. Ook voor hout moet je vaak een andere soort zoeken. Honderd jaar geleden gebruikte men veel grenen, maar dat grenen is momenteel niet leverbaar, zeker niet in die afmetingen die toen werden gemaakt. Dus je zoekt naar alternatieven die qua eigenschappen, sterkte en kleur vergelijkbaar

zijn. Het komt er altijd op neer, dat je als architect keuzes moet maken. Soms komt er een combinatie uit de bus, dan gebruik je bijvoorbeeld uit het zicht een houtsoort die de juiste sterkte heeft en in het zicht een soort die qua kleur vergelijkbaar is.'

Het werk aan de Mariakerk wordt dit jaar afgerond, evenals de onderhoudsrestauratie van de Hervormde Kerk in Beekbergen - het oudste gebouw in de gemeente Apeldoorn. Voor een andere kerk, de St. Fabianus en Sebastianuskerk in Apeldoorn, ligt er een plan van aanpak. De uitvoering moet nog beginnen.

PARADEPAARDJE Restauratiewerk

De St. Fabianus en Sebastianuskerk te Apeldoorn
Fotograaf: Archief TAK Architecten

De St. Fabianus en Sebastianuskerk te Apeldoorn
Fotograaf: Archief TAK Architecten

gebeurt meestal in het verborgene, veel ophef wordt er niet over gemaakt. Dat was anders bij het hoofdstation van Groningen, het paradepaardje van het bureau. De restauratie onder leiding van Tak werd beloond met de Europa Nostra Award 2000, de Europese prijs voor restauraties en behoud van het cultureel erfgoed. Eén van de meest bijzondere ontdekkingen was het plafond van papier-maché, dat in de hal en de restaurants werd aangetroffen: 'Deze techniek werd al in de 17de eeuw toegepast, is verloren geraakt, maar in de 19de eeuw weer tevoorschijn gekomen. I. Gosschalk, de architect van het station, koos ervoor omdat hij het werk zo sneller af kreeg en ook de kleuren sneller kon maken. Het plafond was aan het zicht onttrokken, erg vervuild, en op veel plaatsen beschadigd. Waar nodig hebben we ornamenten hersteld en bijgemaakt en het geheel opnieuw geschilderd, maar het grootste deel is nog origineel.'

Eigentijds in historische context Behalve met restauraties en nieuwbouw houdt het bureau zich bezig met moderne inpassingen in een historische context. Dat geldt voor kleine projecten

zoals de villa aan de Regentesselaan in Apeldoorn, die anderhalf jaar geleden werd verbouwd tot een tandartspraktijk, maar ook voor grotere projecten als Museum Het Prinsenhof in Delft, waar de kruidentuin door middel van een moderne glazen overkapping is omgevoerd tot een zaal voor bijeenkomsten en concerten.

'Als architect ben je bezig met ruimtes voor mensen en voor bepaalde functies zoals werken, wonen, vermaak of de eredienst. Dan streef je ernaar om dat bouwtechnisch goed in orde te krijgen, maar ook qua sfeer en gebruiksmogelijkheden. Bij oudere gebouwen probeer je het nieuwe programma van eisen en het nieuwe gebruik erin te krijgen, en tegelijk de gewenste sfeer te creëren. Het aardige daarvan is dat je te maken hebt met een stuk historie. Je bent bezig met het werk van een collega die meestal niet meer leeft. Het is heel bijzonder dat je een beetje in zijn huid kruipt en probeert in te voelen hoe hij heeft gedacht.'

GEEN GESCHIEDVERVALSING Als Tak bij een herbestemming nieuwe functies toevoegt, gebeurt dat bij voorkeur met eigentijdse vormen en

wijziging is niet zomaar een verbetering, dat moet wel met respect voor de cultuurhistorie en architectuurhistorie gebeuren. Het moet daarnaast functioneel goed kunnen werken, en dat bijt elkaar soms.'

BUNKER ZES-EN-EEN-KWART

Kortgeleden kreeg het bureau opdracht om onderzoek te doen naar de instandhouding van de bunker van Seyss-Inquart in Apeldoorn. Seyss-Inquart, die in de periode 1940-1945 rijkscommissaris voor bezet Nederland was, kreeg al gauw de bijnaam zes-en-een-kwart. De bunker ligt in de voortuin van de villa, nu kantoorpand, aan de Loolaan waar Seyss-Inquart soms verbleef. Tak: 'Ik heb de kwaliteit van het beton en het ijzerwerk opgenomen. Binnen zijn naast elkaar twee vrij smalle gangen, aan de uiteinden kun je van de ene naar de andere gang overstappen en daar zitten ook de ingangen. Behalve twee douches en twee toiletten staan er, en dat is bijzonder, een tweetal ijzeren pompen die bij een gasaanval gefilterde lucht naar binnen konden halen, net als bij een gasmasker.'

Een andere bijzonderheid zijn de schilderingen die na de Tweede Wereldoorlog in de bunker zijn aangebracht, een beetje in de trant van spotprenten. Deze zijn inmiddels ook beschermenswaardig. Dergelijke bouwwerken, die herinneren aan een donkere periode in de vaderlandse geschiedenis, moet je niet wegmoffelen, vindt Tak. 'Dat is niet verstandig. Geschiedenis blijft toch voelbaarder door een tastbaar object.'

Is in veel gevallen slopen en nieuwbouw niet goedkoper dan opknappen en hergebruiken?

'Nee, dat is niet waar. Soms moet je een deel afbreken, zoals we hebben voorgesteld in Aalten, bij de plannen voor herbestemming van een voormalige stoomweverij. Twee hallen zijn zo slecht, dat je die beter kunt vervangen door nieuwbouw. In andere gevallen heb je al een fundering, soms een vloer, je hebt zelfs gevels en daken. Je hoeft er alleen de slechte gedeeltes uit te slopen. Dat is ook de reden dat je altijd eerst een afweging moet maken. Daarbij moet je het cultuurhistorische belang laten meewegen. Als je een karakteristiek historisch gebouw sloop, verlies je een stuk eigenheid. Je schrapt de cultuur weg en dat kun je niet meer ongedaan maken.' «

Luchtfilter. Bunker van Seys Inquart te Apeldoorn

Fotograaf: Archief TAK Architecten

materialen. Op de vraag waarom dat zo is, antwoordt Tak: 'Om te laten zien dat het gebouw geschiedenis heeft. Op het moment dat je gaat naäpen zit je al fout, want de meeste gebouwen zijn nooit in één keer gebouwd en in de loop der tijd regelmatig gewijzigd, dus je ziet al verschillende stijlperiodes. Wij voegen er onze tijd aan toe. Je mag best laten zien wat op dit moment met de

gebouwen gebeurt. Bovendien, als je het in één van de oudere stijlen doet, moet je kiezen in welke stijl, en dan ben je eigenlijk geschiedvervalsing aan het plegen.'

Maar u houdt wel rekening met het bestaande?

'Ja, in mijn achterhoofd, of eigenlijk bijna in mijn voorhoofd, zit de monumentale en de ruimtelijke waarde van het bestaande gebouw. Iedere

Exterieur van de Bunker van Seys Inquart te Apeldoorn Fotograaf: Archief TAK Architecten

Interieur van de Bunker van Seys Inquart te Apeldoorn Fotograaf: Archief TAK Architecten

Cultuurhistorie geeft locaties meerwaarde

ADC Heritage maakt onbekend verleden zichtbaar

door Mark Loderichs

Elk stukje Nederlandse grond is cultuurhistorisch waardevol. Ons land is immers oud en heeft een rijk verleden. Maar veel geschiedenis zit verstopt in de bodem en om dat zichtbaar te maken helpt ADC Heritage ondernemers en overheden bij het in kaart brengen van ons nationale bezit. Ook in Apeldoorn. Een verhaal over eigenheid, enthousiasme en erfgoed.

De cultuurhistorie heeft in Nederland de wind in de zeilen. De belangstelling voor alles wat met het verleden te

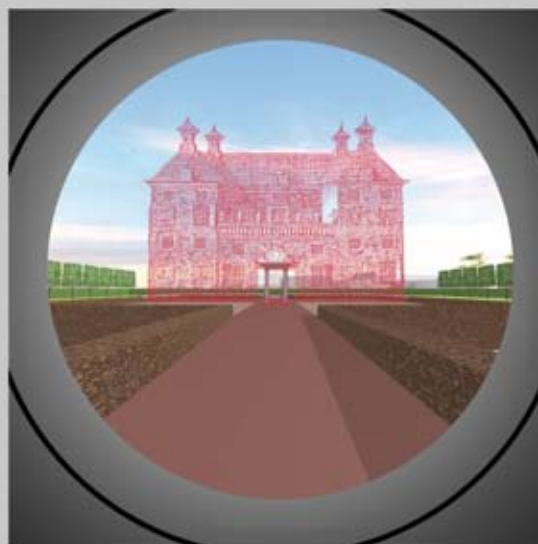
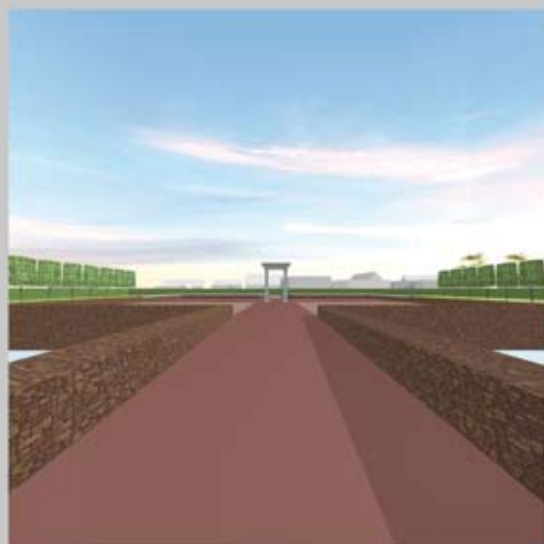
maken heeft, leeft enorm. De boeken van Geert Mak, televisieprogramma's als *Andere tijden* en niet te vergeten de

discussie over een canon – wat iedere Nederlander moet weten over de Nederlandse geschiedenis. Het zijn allemaal symptomen van een oplevende belangstelling voor ons verleden. De herwaardering komt voor Marc Kocken niet uit de lucht vallen. 'Ik denk dat cultuurhistorie ons een bepaald gevoel van geborgenheid en eigenheid geeft. Mensen zoeken juist in onze tijd iets eigens. Neem nou het succes van de 'nostalgische' wijk Brandevoort in Helmond. Mensen zoeken naar hun roots, naar hun identiteit. Aandacht voor cultuurhistorie hoort daarbij. Ik weet het, het zijn grote woorden - en cultuurhistorie is een containerbegrip, er valt van alles en nog wat onder - maar ze staan wel ergens voor. 'We merken dat geschiedenis, en ook lokale geschiedenis, meer in

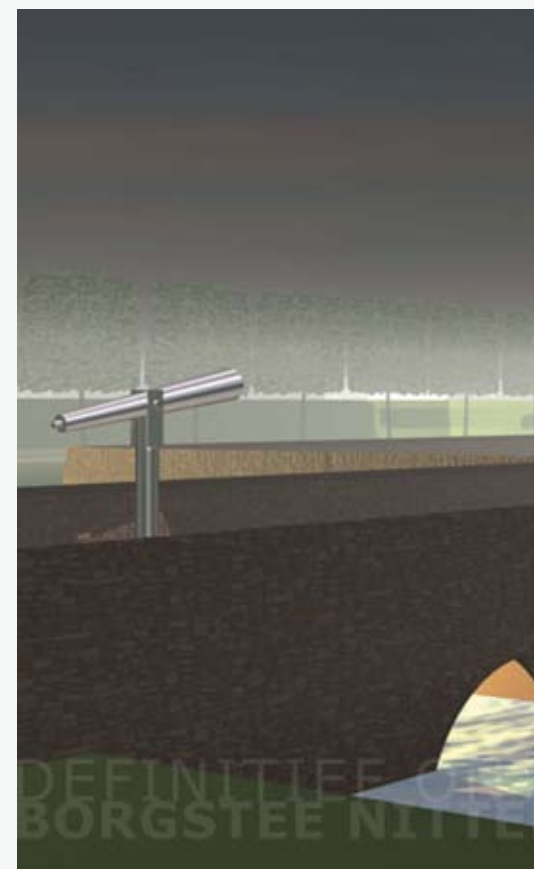
de belangstelling staat. De globalisering stimuleert dat. Nederlanders nemen via de televisie en het Internet kennis van andere culturen en bovendien reizen ze veel. Mensen krijgen daardoor, denk ik, meer oog voor de historische waarde van hun eigen omgeving. Er is dus een ideale voedingsbodem om meer met archeologie en cultuurhistorie te doen.'

Marc Kocken is directeur van ADC Heritage, een bureau voor erfgoedplanning. Het bedrijf helpt overheden en terreinbeherende instanties bij het ontwikkelen en uitvoeren van hun eigen erfgoedbeleid. ADC Heritage inventariseert, adviseert en initieert en geeft praktische ondersteuning bij de planvorming rond cultureel erfgoed. Maar alles begint met enthousiasme,

DEFINITIEF ONTWERP, HERINRICHTING
BORGSTEE NITTERSUM
Visuele Borgstee Nittersum copyright © 2005 ADC Heritage BV • DLA+ landscape architects BV

De 'tijkijker' laat verdwenen borg Nittersum weer herleven uit 'Schetsontwerp inrichting borgstee Nittersum' (ADC Heritage 2005)

De 'tijkijker' laat verdwenen borg Nittersum weer herleven uit 'Schetsontwerp inrichting

want zonder bevoegenheid kom je niet ver, meent Kocken. Passie voor je vak, voor wat je doet is onontbeerlijk en dat wil ADC Heritage op alle mogelijke manieren uitdragen. Zelf groeide Kocken op in Nijmegen en was hij als kleine jongen al getuige van de opgravingen die in de stad vlak voor zijn neus plaatsvonden. In Nijmegen struikel je als het ware over het verleden. Die fascinatie is blijven hangen. Maar archeologie is niet alleen maar leuk, zo luidt de boodschap. Het is niet alleen maar een hobby. Archeologie en cultuurhistorie geven een meerwaarde aan een locatie en ze leveren veel op: namelijk kennis, aandacht en geld. Voorwaarde is wel dat je het erfgoed zorgvuldig - en efficiënt, zo voegt hij eraan toe - in kaart brengt en op een toegankelijke manier ontsluit voor een groot publiek, want onbekend maakt onbemind. Nog te vaak loopt hij tegen het vooroordeel aan dat archeologie vooral iets is dat geld kost. 'Niets is minder waar,' zegt Kocken, 'archeologie biedt juist kansen. Elk stukje Nederlandse grond is waardevol.'

DUBBELE STIMULANS De overheid heeft de cultuurhistorie een flinke duw in de rug gegeven met de Nota Belvedere uit 1999. Doelstelling van

deze nota is dat cultuurhistorie - en daaronder vallen historische bouwkunde, historische geografie én archeologie - richtinggevend moeten zijn bij bouwprojecten. Behoud door ontwikkeling is het credo. Dankzij de Nota Belvedere is de manier waarop in Nederland het landschap wordt ingericht ingrijpend veranderd. Het is een omslagpunt geweest voor het Rijk, de provincies en de gemeenten. Voor het eerst werd de meerwaarde van cultuurhistorie in een

"Ik denk dat cultuurhistorie ons een bepaald gevoel van geborgenheid en eigenheid geeft. Mensen zoeken juist in onze tijd iets eigens."

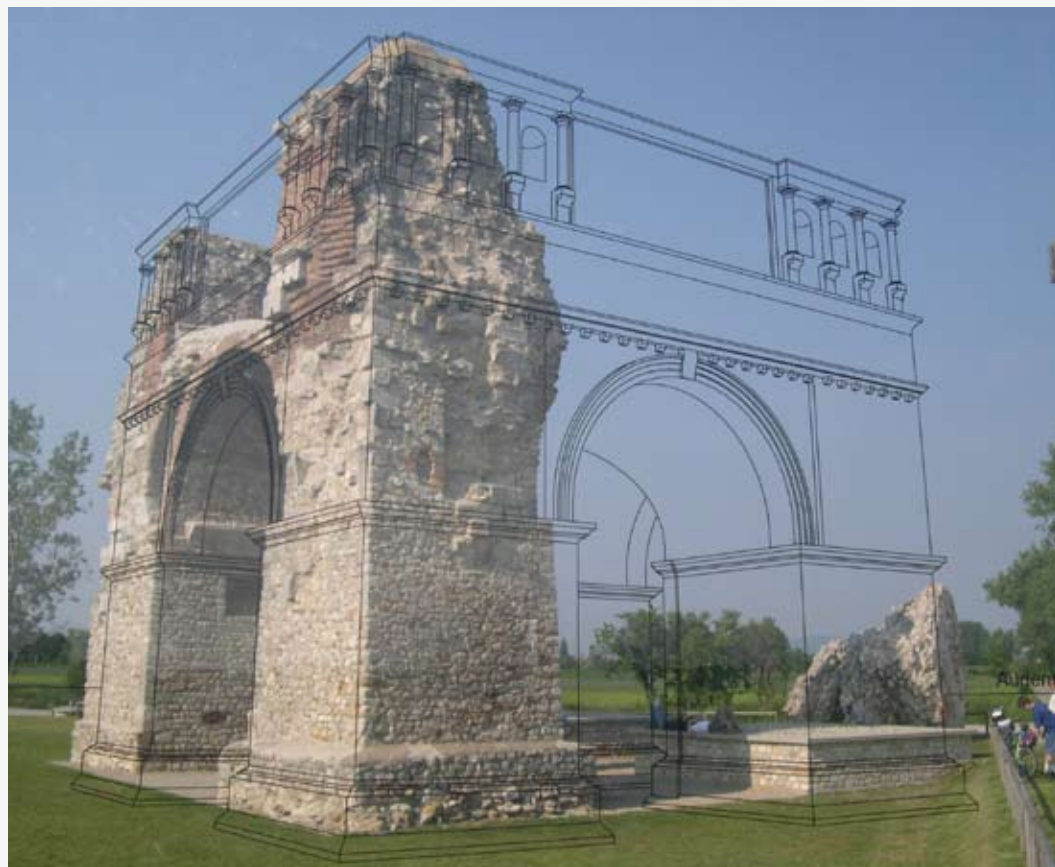
beleidsdocument verankerd. Kocken: 'Door de Nota Belvedere kon aandacht voor de cultuurhistorie ook worden ingebed in de andere beleidsterreinen. De gemeenten liepen wat achter op die ontwikkeling. Dat kun je ze nauwelijks kwalijk nemen want het ontbrak ze eenvoudigweg aan het geld en aan de mensen. Het was voor hen, kortom, een lastig verhaal. De gemeenten worden door de nota geprikkeld om de cultuurhistorie verder te ontwikkelen. Dat

heeft nu een grote vlucht genomen.' De tweede peiler onder de omslag is het Verdrag van Valletta geweest uit 1992, ook bekend als het Verdrag van Malta: het Europees Verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed. Dit internationale verdrag wordt momenteel geïmplementeerd in de Nederlandse wetgeving en wordt onderdeel van de Wet op de archeologische monumentenzorg. Malta kent drie uitgangspunten. Bij opgravingen

geldt het principe behoud op locatie (in het jargon: in situ). Daarnaast moet archeologie zo vroeg mogelijk worden meegenomen in de planvorming. En ten slotte bepaalt Malta dat de verstoorder betaalt. Dat wil zeggen: wie de bodem wil verstoren, zal op eigen kosten eerst onderzoek moeten laten doen. Kocken: 'Er wordt in Nederland al veel in de geest van Malta gewerkt. In mijn tijd bij de ROB (Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek) heb ik als

een missionaris door het land gereisd om het bedrijfsleven en de provinciale en gemeentelijke overheden voor te bereiden op alle veranderingen. Zodat ze vast konden wennen aan het idee. De ROB heeft al aan het einde van de jaren negentig met een aantal partijen convenanten gesloten om in de geest van Malta te gaan werken. Met bijvoorbeeld de Nederlandse Spoorwegen, de Gasunie, het ministerie van Defensie, Staatsbosbeheer, de Dienst Landelijk Gebied en met de Vereniging Natuurmonumenten. Gemeenten en provincies zijn begonnen te handelen. De archeologie wordt nu op tijd in kaart gebracht en weegt ook zwaarder in de plannen. Belangrijk is dat de gemeenten zelf de uitvoerders zijn want zo wordt de bescherming van archeologie op het niveau van de bestemmingsplannen vastgelegd. Archeologie is een integraal onderdeel geworden van het planproces binnen de gemeente. En dat is goed nieuws. Archeologie zou eigenlijk in de genen van de gemeenteambtenaren moeten zitten.'

HISTORISCHE PARELTJES De gemeente Apeldoorn heeft al jaren terug een belangrijke stap gezet om haar erfgoed in kaart te brengen. De gemeentearcheoloog nam zelf het initiatief om

borgstee Nittersum' (ADC Heritage 2005)

Carnuntum (Oostenrijk): een 'tijdvenster' om de ruïne te begrijpen (Marc Kocken)

Projectblad Elst centrum uit 'Erfgoedplan Overbetuwe' (ADC Heritage 2004)

een archeologische verwachtingskaart te maken. Zo werd de cultuurhistorie van het gebied grondig geïnventariseerd. Vervolgens is er een archeologische beleidsadvieskaart en een cultuurhistorische beleidskaart gemaakt. Daarmee is de gemeente Apeldoorn een van de koplopers in Nederland. Onlangs is er nieuw beleid voor cultuurhistorie verschenen. In opdracht van de gemeente werkt ADC Heritage momenteel aan een erfgoedplan dat alle bestaande ideeën en plannen in één document verenigt. 'De kracht van Apeldoorn is dat het een groen imago heeft', legt Kocken uit. 'Maar tegelijkertijd heeft de stad ook een ietwat stoffig imago. Daar gaan we met zijn allen wat aan doen. De gemeente heeft zelf al de aanzet gegeven voor het beter inzetten van de cultuurhistorie. Wat we gaan doen is dat we

de historische pareltjes die hier liggen oppoetsen. Een voorbeeld. Weinig bekend is dat in de IJzertijd (800 tot 12 voor Christus) dit gebied een bloeiende ijzerindustrie had. De uitdaging is om dit stukje verleden op een sprekende manier voor groot publiek zichtbaar te maken. We starten altijd vanuit het erfgoed. Het gaat ons om het verhaal van de plek en om het verhaal van de mens achter de vondsten. Dat willen we zichtbaar maken. Samen met een aantal creatieve disciplines proberen we vervolgens tot een integraal plan te komen. Het eindproduct is dat we concrete voorstellen doen om de cultuurhistorie tot leven te laten komen. Door vondsten te visualiseren en door het verhaal achter de vondsten te vertellen. Verder zorgen we voor reconstructies, informatiepanelen en websites. We doen

Projectblad uit 'Circumvallatielinie Grono, strategieën voor bescherming en inrichting' (ADC Heritage 2005)

voorstellen met betrekking tot recreatie en toerisme, het evenementenbeleid, cultuureducatie én de ruimtelijke ordening. Het gaat om een integraal plan van aanpak waarin beleid, communicatieplannen en actiepunten bij elkaar worden gebracht. Hoe kun je cultuurhistorische locaties op een publiek-vriendelijke manier ontsluiten? Welke informatie ga je daarbij geven? Al die vragen komen aan de orde. We brengen enthousiaste mensen en inspirerende ideeën bij elkaar om de cultuurhistorie optimaal te kunnen gebruiken. Wat onze belangstelling voor het verleden betreft heeft Nederland nog een achterstand goed te maken. In landen als Engeland, Frankrijk en Duitsland maar ook in Scandinavië heeft men meer gevoel voor het verleden. Daar krijgen de kinderen historische interesse met

de paplepel ingegoten. Op Nederlandse scholen wordt nu gelukkig meer aan lokale historie en omgevingsonderwijs gedaan. Dat geeft vertrouwen voor de toekomst.' «

ADC HOLDING

ADC Heritage is een werkmaatschappij van ADC Holding (ADC staat voor Archeologisch Diensten Centrum). De zusterbedrijven van ADC Heritage (www.adcheritage.nl) zijn het archeologische onderzoeksbureau ADC ArcheoProjecten (www.archeologie.nl) en het uitzend- en detacheringbureau Archeowerk (www.archeowerk.nl).

Projectblad Meerssen Valkenburg uit 'Visierapport Via Belgica' (DLA+/ADC Heritage 2005)

Projectblad Maastricht uit 'Visierapport Via Belgica' (DLA+/ADC Heritage 2005)

Belvedere

Eind vorige eeuw is er een verbond gesloten tussen cultuurhistorie en ruimtelijke vernieuwing. Waar voorheen oud en nieuw decennia lang met de rug tegen elkaar stonden, wordt tegenwoordig gezocht naar een verbintenis. Zo verhoudt de aanwijzing van een gebied voor waterberging zich vaak prima met het behoud van archeologische vindplaatsen. Culturele functies vinden een inspirerende omgeving in oude fabriekscomplexen. Nieuwbouwwijken ontleen een eigen identiteit aan de geschiedenis van de plek. Etcetera.

De toenadering tussen cultuurhistorie en ruimtelijke ontwikkeling werd in 1999 benoemd in de Nota Belvedere, een gezamenlijke beleidsnota van de ministeries van OCW, VROM, LNV en V&W. Onlangs werd het 'Belvedere-gedachtegoed' nog weer eens bekrachtigd door de rijksoverheid in het Actieprogramma Ruimte en Cultuur (2005). Belvedere heeft echter alleen tot bloei kunnen komen doordat provincies, gemeenten, waterschappen, private partijen, lokale belangenorganisaties e.a. het in de praktijk brengen. Om die praktijk te ondersteunen is er een tijdelijke subsidieregeling, worden praktijkervaringen geëvalueerd en wordt de zo opgedane kennis weer ontsloten voor andere initiatiefnemers.

KENNIS EN INFORMATIE Op de website www.belvedere.nu staan tal van ruimtelijke ontwikkelingsprojecten waarin cultuurhistorie is benut. De projecten zijn uitgebreid gedocumenteerd. Ook meer praktische zaken zoals kosten en financieringsbronnen zijn terug te vinden op de website van projectbureau Belvedere. Met vragen over de Belvedere-aanpak kunt u terecht bij de Helpdesk Belvedere: 030-2305010. Cultuurhistorische informatie is bijeen gebracht op www.kich.nl en wordt daar gecombineerd met verschillende kaartondergronden. Op deze website staan ook gegevens van experts en een bibliotheek met relevante publicaties.

PROJECTSUBSIDIE BELVEDERE Meer informatie over de subsidieregeling is te vinden op: www.archfonds.nl. Subsidie kan aangevraagd worden voor lokale projecten (geïnitieerd op lokaal of regionaal niveau en met betrekking tot een geografisch gedefinieerde opgave) en voor kennisprojecten (van bovenlokaal belang). Het Stimuleringsfonds voor Architectuur beoordeelt de aanvragen voor projectsubsidies Belvedere en biedt ondersteuning bij het aanvragen. De rijksoverheid heeft daarnaast een financiële cultuurimpuls gegeven aan de investeringsbudgetten stedelijke vernieuwing (ISV) en landelijk gebied (ILG).

**onderzoek & advies
archeologie & cultuurhistorie**

Voor onderzoek en advies ten behoeve van de archeologische monumentenzorg, bijvoorbeeld in het kader van bouw- en inrichtingsplannen. RAAP heeft onder andere de archeologische beleidsadvieskaart voor de gemeente Apeldoorn vervaardigd.

Archeologisch Adviesbureau
Brummen, regio Oost-Nederland
T 0575-567876
raaponl@raap.nl

www.raap.nl

Apeldoorners mogen trots op hun stad zijn!

ACCRES vindt dat Apeldoorn genoeg te bieden heeft:

door Roelien Gorter

Duizenden Apeldoorners hebben in de jaren twintig van de vorige eeuw het Park Berg & Bos gerealiseerd. Het was een economisch slechte periode en er werd besloten om de vele werklozen op deze manier toch aan het werk te houden. Deze Apeldoorners creëerden gezamenlijk een mooi stukje natuur met daarin ook het huidige Kristalbad. Het park en het openlucht zwembad valt onder het beheer van ACCRES Apeldoorn BV. De onderneming draagt niet alleen zorg voor Park Berg & Bos maar beheert en exploiteert ook diverse andere accommodaties binnen de gemeente Apeldoorn. André Bruins, divisie manager Educatie, Recreatie & Toerisme, en Nico van Ginkel, manager Vastgoed, leggen de activiteiten van ACCRES uit en laten hun licht schijnen over de nieuwe cultuurhistorische nota van Apeldoorn.

Berg en Bos

ACCRES beheert en exploiteert diverse accommodaties binnen de gemeente Apeldoorn, zoals overdekte zwembaden, een openlucht bad, de kinderboerderijen in de wijk, een kinderparadijs met een kinderboerderij, Park Berg & Bos, diverse wijkcentra, sporthallen en gymzalen. Met het Natuurhuis (Centrum voor Natuur & Milieu Educatie Apeldoorn) werkt ACCRES onder andere aan het milieu. Daarnaast leveren de afdelingen Sportstimulering en Sport- en speluitleen een bijdrage aan sport en onderwijs. Vanuit de centrale organisatie worden de activiteiten (bijvoorbeeld zalenverhuur) gecoördineerd en de verdere ontwikkelingen aangestuurd.

ACTIVITEITEN De Apeldoornse onderneming ACCRES is daarmee ook beheerder van cultuur historisch erfgoed en verricht veel inspanning om tot kwaliteit in uitvoering te komen. Zeker 150 medewerkers en een paar 100 vrijwilligers en uitzendkrachten hebben daarin een belangrijke bijdrage. “We organiseren veel activiteiten en krijgen ook veel respons voor onze rol als beheerder. Dat vertaalt zich in verschillende ontwikkelingen. Bijvoorbeeld bij de totstandkoming van multifunctionele centra geven wij als beheerder en exploitant adviezen over de inrichting en afstemming met de doelgroep. Maar binnen ons beleid vallen ook andere typen zoals scholen kinderopvang, de bibliotheek en het cultureel verzamelgebouw waar allerlei huurders op het gebied van cultuur samen onderdak hebben”, legt Van Ginkel uit.

Bruins vertelt dat ACCRES in 1999 is verzelfstandigd vanuit de gemeente. Het takenpakket werd gebundeld binnen een bv die de kwaliteit daarvan in het beheer kreeg. “Wij vertalen dat in producten voor de inwoners van Apeldoorn. We doen niet alleen het beheer van de gebouwen maar ook de exploitatie. Wij proberen intern en extern met alle partijen synergie te behalen door kansen met elkaar te verbinden. Het beste er uit halen in het beheer van culturele situaties en tegelijkertijd een bijdrage leveren aan de Apeldoornse cultuur.”

KWALITEIT De exploitatie van gebouwen kent zowel een structureel als incidenteel gebruik. Structureel gaat het vooral om bijvoorbeeld sporten en zwemmen vanuit verenigingen en scholen. Maar ook timmert ACCRES aan de weg om Apeldoorn op de kaart te zetten. “Insteek daarbij is dat we altijd proberen te streven naar kwaliteit en de niet commerciële en commerciële kant met elkaar trachten te verbinden. Een van de grotere evenementen waarom Apeldoorn inmiddels bekend om staat, is het festival Zandsculptuur Apeldoorn. Elk jaar worden in Park Berg & Bos de mooiste Zandsculpturen van West-Europa gebouwd door de beste zandkunstenaars van de wereld.

“Wij zien er op toe dat we evenementen zoeken die bij Park Berg & Bos passen”, licht Bruins toe. “Dus geen grootschalige langdurige festivals, maar we kijken naar een invulling die bij de natuurlijke omgeving past en kiezend daarbij altijd voor kwaliteit. Naast het Zandsculpturenfestival houden we in het park ook al jaren een Openlucht Filmfestival. Op een open plek in het bos kijken in de derde week van augustus 3 a 4.000 man samen naar de laatste topfilms. De laatste jaren is The Lord of the Rings daar bijvoorbeeld vertoond. We vermengen het de culturele invulling met het recreatieve gehalte van het park waardoor een concept ontstaat dat voor zowel de recreant als de inwoners van Apeldoorn interessant is.”

Berg en Bos

“Er zijn zoveel attracties waar de bezoeker slechts een dag op af komt terwijl de stad voor zoveel meer dagen te bieden heeft. Dat is wat we graag uit willen dragen en daarvoor maakt ACCRES zich graag sterk”

KRISTALBAD Ook het in het park gelegen Kristalbad vertegenwoordigt voor Apeldoorn een grote cultuur historische waarde. Enkele jaren geleden werd het bad volledig gerenoveerd waarbij de cultuur historische waarden in evenwicht en harmonie werden gebracht met de moderne techniek. “Het bad heeft een enorme uitstraling binnen Apeldoorn, maar ook daar buiten. Ik denk dat dit het mooiste buitenzwembad is van Nederland. Het gebouw heeft een volledige jaren dertig uitstraling en de status van een monument hoewel het maar 75 jaar oud is.”

ACCRES hanteert een eigen filosofie bij het beheer van cultureel erfgoed. “Daarbij hecht ACCRES grote waarde aan het in stand houden van tradities waar mogelijk”, zegt Van Ginkel. “Hierbij staan doelmatigheid en kwaliteit voorop. Door te investeren in de lange termijn visie kan de kwaliteit gewaarborgd worden. Dit wordt bewerkstelligd door de filosofie te vertalen in een meerjaren onderhoudsplan. Op deze wijze komen de kosten op korte- en lange termijn in beeld. Dit resulteert in een constante kwaliteit van het cultureel erfgoed, waar de Apeldoornse bevolking er uiteindelijk lang van kan blijven profiteren.”

BIJZONDER Bruins vervolgt: “Het cultuurhistorische karakter van Apeldoorn komt steeds meer onder de aandacht. Zeker nu het naastgelegen Kristalbad monumentale erkenning heeft verkregen, vinden we dat ook Park Berg & Bos als erfgoed behandeld zou moeten worden. Het boekje ‘Het bos van de burgemeester’ is al lang geleden mede op ons verzoek geschreven, en beschrijft de geschiedenis van dit park. Het is ontstaan in economisch slechte tijden toen werklozen tegen

een beperkte vergoeding dit stuk bos hebben aangelegd. Daarin zit een vijver en het kristalbad verwerkt. Veel bezoekers waarderen het al jaren en alleen al om de geschiedkundige achtergrond zou het cultureel erfgoed moeten zijn. Hierin is het bloed, zweet en tranen van de vroegere Apeldoorners verwerkt. Wij vragen al sinds 1999 aandacht voor het herstel van de historische waarden van dit park. De echte Apeldoornse vindt Park Berg & Bos bij Apeldoorn horen, maar die niet-oorspronkelijke bewoners kennen de waarde niet. Toch, als ze het weten, raken ze enthousiast. Het park zou een facelift moeten hebben om aan de eisen van deze tijd te voldoen.” Bruins noemt Park Berg & Bos een bijzonder stukje Apeldoorn en stelt dat ACCRES met haar bedrijfsfilosofie veel voor de lange termijn van het park kan betekenen.

“Wij kunnen een positieve bijdrage leveren in het behoud van Park Berg & Bos, maar ook in het algemeen. We zoeken actief naar de kennis en expertise die nodig is om dit in stand te houden. Wij staan dicht bij de gebruiker, en kunnen daarvoor ook makkelijk de vertaalslag maken om dit toeristisch product zwaarder aan te zetten. De gemeente is zich daarvan ook bewust, zo blijkt uit het voornemen om het park nu te gaan verbeteren en de middelen hiervoor te gaan vinden. Maar andere steden, die minder cultureel historische trekpleisters hebben, roepen harder wat ze in huis hebben. Ook in eigen stad. Apeldoorn mag ook trots zijn op wat er is en wat ze heeft. Daaraan zouden we meer aandacht mogen schenken.”

Nico van Ginkel vult aan dat de Apeldoornse architectuur heel bijzonder is. “De Indische buurt is gebouwd door Indiërs die terugkwamen naar Nederland. Maar ook de schoolgebouwen, de infrastructuur en de ruimtelijke invulling van verschillende wijken zijn bepalend voor het beeld van Apeldoorn. Dat kenmerkt zich door brede lanen en boompartijen. In feite komt er bos uit alle hoeken en gaten van de stad. Apeldoorn mag zich op dat gebied meer profileren. Het is een rijke stad. Wij proberen dat aan te vullen met accommodaties en evenementen, zoals met de thematiek van de Zandsculpturen, de troonopvolgers van Oranje, om zo de geschiedenis van de stad te vertellen.”

STERK “Apeldoorn heeft zo veel attractiewaarde. Niet alleen Paleis Het Loo, Julianatoren, Nationaal Park de Hoge Veluwe en Kinderparadijs Malkenschoten. Er zijn zoveel attracties waar de bezoeker slechts een dag op af komt terwijl de stad voor zoveel meer dagen te bieden heeft. Dat is wat we graag uit willen dragen en daarvoor maakt ACCRES zich graag sterk”, aldus André Bruins. «

Berg en Bos

Het parkje, de schaapskudde en de waterval

Dick de Man op zoek naar de kwaliteit van de woonomgeving

door Rinus van Warven

Woningcorporaties besteden steeds meer aandacht aan het behoud van cultureel erfgoed van dorp, stad en regio. Veel meer dan in het verleden. Het heeft te maken met de veranderde, verzelfstandigde posities van de woningcorporatie in de samenleving. Corporaties hebben belang bij toekomst van wijk en buurt, maar ook bij een goed imago van de woonomgeving. En niet te vergeten bij de medewerking van bewoners om de kwaliteit van huisvesting zo hoog mogelijk te krijgen en te houden. En wat is cultureel erfgoed? Te veel om op te noemen. Dat varieert van een stedenbouwkundige structuur of een stelsel van wandel en fietspaden dat de afgelopen vijftig jaar is aangelegd.

Dick de Man is directeur van Woningstichting Beter Wonen in Loenen. Beter Wonen is een wooncorporatie die werkzaam is in het niet-stedelijke gebied rondom Apeldoorn. 'We hebben er alle belang bij dat mensen zich prettig voelen in hun woonomgeving. Dat prettige wonen heeft te maken met sfeer. Maar ook met zorgvuldig omgaan met dingen die men als waardevol ervaart: een parkje in je wijk, zichtlijnen die vanuit een dorp naar een schaapskudde leiden, de waterval net buiten de stad...'

DORPSE ELEMENTEN Maar wat zijn de criteria waardoor mensen zich prettig voelen in hun omgeving? Is dat op een of andere wijze zichtbaar of meetbaar? Dick de Man: 'Je kunt kijken

naar de mutatiegraad in een bepaalde wijk. Hoe honkvaster, des te lekkerder mensen zich voelen. Daaraan kun je de kwaliteit van een wijk meten. We houden bijvoorbeeld entree- en exit-interviews met mensen als ze in een wijk komen wonen of ervandaan vertrekken. Je vraagt dan naar de reden waarom men vertrekt. Dat levert waardevolle informatie op. Dan hoor je dat men de wijk zo fijn en ruim opgezet vindt. Men zegt het te waarderen dat er nog dorpsse elementen in de woonomgeving te vinden zijn: een asfaltweg met een molgoot aan weerskanten en een grindberm. Dat zijn dingen die de kwaliteit van de woonomgeving vergroten,' zo meent directeur De Man. 'Op het moment dat zo'n grindberm bestraat wordt met klinkers, omdat het

voordeliger is in onderhoud, gaat de kwaliteit van de buurt achteruit.'

HERKENBAARHEID 'Aan een hoofdroute door een wijk horen in de belevingswereld van de mensen eiken- of kastanjabomen te staan,' zo legt hij uit. 'Mensen genieten van herkenbaarheid in de inrichting van een wijk. Kwaliteit wil niet zeggen dat je alles vanuit het verleden maar moet behouden. Maar als mensen te kennen hebben gegeven wat ze goed vinden van een wijk, dan daar kun je ook in de toekomst wat goeds mee doen. Het heeft mede te maken met een kleinschalig voorzieningenniveau: de buurtwinkel die men zo prettig vond, een voorziening waar ouderen samen dingen kunnen doen: een buurthuis

met een huiskamerfunctie. Het geeft mensen geborgenheid. Geborgenheid is een heel belangrijk kwaliteitselement in woning, buurt of wijk.'

DETAILS Woningcorporaties hebben als na de oorlog enorm veel gebouwd. 'Ondanks de financiële beperkingen had men destijds oog voor details: een rollaag boven een kozijn in een gevel of een kozijn met roeden erin. Dat maakte dat men in de huisvesting een menselijke maat kon ervaren. We hebben als corporaties in de jaren zestig en zeventig die mooie kozijnen eruit gegooit - er moest kunststof in, dat was onderhoudsarm - en mensen geven plots te kennen: het is mijn buurt niet meer, ik voel me niet meer lekker.' Wat zorgt er volgens Dick de

Man voor of mensen zich thuis voelen? 'Het gietijzeren hekje, het gemetseld muurtje met het buisje erop dat tussen het trottoir en de tuin staat, dat zijn de dingen die uitmaken of een buurt kwaliteit heeft of niet. Het zijn de kleine dingen die het doen.'

TORENTJE De Man legt uit dat je aan een wijk of buurt kunt zien of deze is opgezet vanuit het idee van een werkgever die zijn arbeiders in de buurt wilde hebben, of dat het product is van een corporatie die vanuit de kerk of de vakbeweging is ontstaan. Zo kun je de invloed van de vakbeweging vaak zien aan de rode daken in een arbeiderswijk. Je kunt een orthodox-christelijke invloed ontdekken aan daken die met een zwarte of donkerblauwe

dakpan gedekt zijn. En de Rooms-Katholieke traditie was er sterk in om er een geloofselement aan toe te voegen: een torentje of een klok.

HERKENBAARHEID Na de oorlog is de herkenbaarheid van de 'kleur' van de woningcorporaties verdwenen. De kwaliteit wordt meer en meer bepaald door stedenbouwkundige en architecten. 'Maar je zult zien dat we de na-oorlogse buurten en wijken - van '45 tot begin van de jaren '60 - binnen een jaar of tien als waardevol gaan ervaren. Wat niet mooi was, is voor het grootste deel al weg. Wat overblijft vinden we mooi. De bouw is vaak redelijk strak van opzet met vierkante blokken en herkenbare stratenpatronen, pleinen en buurtwinkeltjes op de hoek. Maar je ziet plots wel een voordeur of een raam met een bovenlicht met glas-in-lood. De lichtval in zo'n huis is feestelijk,' aldus de Man. 'Het individu kreeg aandacht: ik heb een plek waar ik woon en ik kan die plek aanwijzen. Dan krijg je in de jaren '60 en '70 een periode van collectieve, verzakelijke grootschaligheid in de bouw. In de jaren '90 wordt het individu weer belangrijk. Iedereen moet zelf kunnen kiezen en je ziet de waardering terug komen voor de vroege na-oorlogse wijken.'

LEVENSFASE ‘Cultureel erfgoed leidt bij mensen tot een stuk herkenning van een fase in hun leven,’ zo vervolgt hij. ‘Men zei van de Van Nelle fabriek in Rotterdam in het begin van de jaren ’70 dat die tegen de vlakke moest, want deze zou niet functioneel meer zijn. Nu zeggen we: wat fijn dat we dat niet gedaan hebben, want deze was zo kenmerkend voor een stukje van de industriële ontwikkeling van ons land. In de jaren ’80 vonden we alles van na de oorlog waardeloos. Laten we maar blij zijn dat we niet het geld en de tijd hadden om daadwerkelijk alles weg te slopen. Je hoeft er geen hele wijken van te handhaven, maar het loont wel de moeite om in elke stad een gebied te hebben waar je de groei van dorp of stad aan kunt herkennen. We zouden wel wat meer waardering voor de eigenheid van buurten of wijken mogen hebben. De molsgoot en de grindberm is eigen aan een buurt of wijk: daar moet je niet standaard trottoirs maken met parkeerhavens. Als je hier niet alert op bent is de kwaliteit binnen tien jaar weg.’

NETJES ‘Ook de woonerfconstructies van de jaren ’80 gaan we over vijftien jaar waarderen,’ meent Dick de Man. ‘Wat is de specifieke kwaliteit van een bepaalde stad of wijk? Wat moeten we doen om die kwaliteit te behouden? Of een eerdere kwaliteit terug te brengen? Door kwaliteit krijgen mensen weer wat over voor hun buurt. Dat kweekt saamhorigheid. Ik ben er heilig van overtuigd dat het

werkt. Als mensen zich prettig voelen in hun buurt gaan ze zelf ook voor de kwaliteit van hun woonomgeving zorgen: de wijk blijft netjes. Als een heel blok dat gaat doen, waait dat over naar de hele wijk. Andersom ook. Wanneer mensen zich niet betrokken voelen zie je een negatieve spiraal ontstaan. Als je binnen het casco van een portiek-eta-

“We proberen zoveel mogelijk rekening te houden met de culturele eigenschappen van een dorp. Dat maakt Beter Wonen tot een woningcorporatie met karakter.”

geflat voortijdig ingrijpt, bijv. van drie woningen er twee maakt, dan hou je de gemêleerdheid van de huurders, die je in zo’n wijk wilt hebben.

VISIE Visie ontbreekt nogal eens in Nederland. Dat lag niet alleen aan de visie van politici die maar vier jaar lang was. Directeur Dick de Man kijkt daarbij ook naar de woningcorporaties die in het verleden te veel naar het financiële rendement hebben gekeken en te weinig naar het maatschappelijke rendement. ‘Halverwege jaren ’90 zijn de corporaties verzelfstandigd. Tot dat moment maakte het minder uit wat we deden, want de tekorten werden door het rijk afgedekt. Nu hebben we er belang bij dat al onze woningen in buurten en wijken met een goed imago

staan. Want je zorgt er als corporatie voor dat je in de toekomst bestaansrecht blijft houden. Daarin onderscheiden we ons als corporatie van de belegger en de ontwikkelaar: we hebben een duidelijk belang bij een stabiel en kwalitatief woonklimaat. Het is van belang om nu voor het zogenoemde maatschappelijk rendement te zorgen. Bij

dat rendement hoort het zorgen voor je cultureel erfgoed. Elke woning die je niet sloop is een ton maatschappelijk rendement. Het denken in termen van de tegenstelling rendabel-onrendabel begint snel te veranderen.’

KARAKTER ‘Gelukkig komt waarde van het cultureel erfgoed steeds meer in beeld: het gaat om het welzijn van

de mens in zijn omgeving,’ zo besluit de woningbouwdirecteur. ‘Voor dat welzijn zitten we om de tafel met de gemeente en de welzijnsinstanties. In Apeldoorn is gelukkig grote belangstelling voor dat culturele erfgoed. We gaan één keer per jaar ons werkbied rond. Het is zo frappant dat elk dorp zijn eigen kwaliteit heeft, die zichtbaar wordt aan de geschiedenis van dat dorp. Zo heeft Hoenderloo de Heldringkerk en het jongenshuis, Loenen had water, papierindustrie en wasserijen. Kasteel ter Horst in Loenen is één van de oudste monumenten van de regio. Uddel ligt in een christelijke zone en ook die levensbeschouwelijke achtergrond maakt deel uit van de kwaliteit van dat dorp. Onze ‘grootste’ huizen staan daar: gezinnen met zes, zeven kinderen. In Beekbergen – dat dicht tegen het stedelijk gebied van Apeldoorn aanligt – zijn de mensen wat individueler en misschien wel zakelijker. We proberen zoveel mogelijk rekening te houden met de culturele eigenschappen van een dorp. Dat maakt Beter Wonen tot een woningcorporatie met karakter.’ «

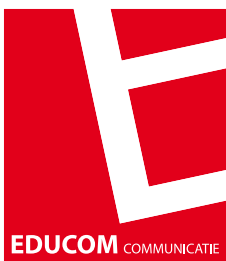
**Dit cultuurhistorisch beleidsmagazine
werd uitgegeven en geproduceerd door
Uitgeverij Educom BV**

**Wie zoekt kent Educom niet.
Wie Educom kent zoekt niet.**

GOED UITGEVEN IS ONS VAK

Alleen wanneer u prijs en kwaliteit belangrijk vindt.

EDUCOM COMMUNICATIE
T 010 - 425 65 44
E info@uitgeverijeducom.nl

www.uitgeverijeducom.nl